NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ
XLI. 1959.

Kutatások a népballada középkori történetében. III. A „Kőmüves Kelemen" eredete.

A falba-épített asszony balladája majdnem száz éve foglalkoztatja az összehasonlító folklórkutatást. Amióta GROZESCU bedobta a vádat a köztudatba, hogy a magyar ballada románból fordított hamisítvány, folkloristáink szorgalmasan gyűjtötték a téma nemzetközi elterjedésére és összefüggéseire vonatkozó adatokat. A külföldi kutatókat pedig maga a téma izgatta: az építőáldozat költői feldolgozása. 1864 óta máig sok vélemény hangzott el a kérdésben; legáltalánosabb az az álláspont, hogy a ballada eredete a görögöknél keresendő. A magyar balladáról pedig immár 36 esztendeje leszögezte SOLYMOSSY, hogy a délszlávoktól vettük át. Ezt a megállapítást azóta minden magyar kutató elfogadta beleértve magamat is.

Azonban amilyen mértékben gyűltek az adatok arra nézve, hogy balladáink túlnyomó része középkori eredetű, legkésőbb a 14. sz. végéig került hozzánk, vagy alakult ki magyar földön, s jórészük elterjedt a Balkánon is, (lásd az I—II. fejezetet) olyan mértékben támadt fel a kétely e megállapítással szemben. SOLYMOSSY érvelésében ugyanis jelentős szerepet kapott az az adat, mely egy híd feliratán olvasható nem messze a görög és délbalkáni változatokban szereplő Arta hídjától, hogy építője Demetriosz és *Manolesz* mester volt 1659-ben; innen származott volna a balkáni változatok Manole neve. Viszont ilyen későre e ballada keletkezése semmiképp sem tehető: minden ízében, hangjában, felépítése minden sajátságában egyezik középkori balladáinkkal. Mikor aztán kiderült, hogy az építőáldozat verses megfogalmazása él a messze Kaukázusban is, és több részlethasonlóságot mutat balladáinkkal, valamint a korábban ismert mordvin adatokhoz is újabbak járultak, szükségesnek látszott újra felülvizsgálni az egész elképzelést. Annál is inkább, minthogy a korábbi megállapítások igen gyér összehasonlító anyag alapján születtek meg. SOLYMOSSY például mindössze 16 balkáni változatból — többnyire csak kivonatból ismert szövegek alapján — (és 13 magyarból) vonta le tanulságait. (Ebben szerepel a 2 cigány és a 2 aromun is, tehát az öt nyelvterületre egyenként 2—3 változat esik.) De még azok is, akik egy-egy nyelvterület anyagát alaposan ismerték (ARNAUDOV 57 bolgár változatot, BAUDBOVY a görögök legnagyobb részét,) a többiét csak egy-két szórványos adatból ítélték meg, s egyeseket, mint a magyart, alig, vagy egyáltalán nem. Elkerülhetetlenné vált tehát, hogy a hatalmas anyag egészét vegyük vizsgálat alá, legalább is lehetőségeink határai között, és így vonjuk le következtetéseinket.

Az az anyag, amelyet módunkban volt áttekinteni, a következő.

Változatok

Magyar

1. Zagiba, 70[1] Zsére Nyitra m. **2.** Rajeczky kézir.[2] Bodony Heves m. **3.** Kálm Sz II, 167[3] Törökbecse Torontál m. **4.** M. Sz. 6106. Válaszút Kolozs m. **5.** Ethn. 1943, 251 Vajdakamarás Kolozs m. **6.** Nyr 15, 287 Nyomát Marosszék **7.** MNGY I, 174 Nyárádmente **8.** MF 435a Siklód Udvarhely m. **9.** Erd. nép. IV/2, 31 Enlaka Udvarhely m. **10.** EA 2276, 8 Etéd Udvarhely m. **11.** Kriza 584 sz. Fehér-Nyikó mente Udvarhely m. **12.** EA 2276, 10. Alsó-Rákos Udvarhely m. **13.** MNGY III, 72 Kisbacon Udvarhely m. **14.** Cs-V 5. sz. = Gr 113A Szentegyházasfalu Udvarhely m. **15.** SzNd 56. sz. = MF 1266 Gyergyóalfalu Csik m. **16.** MF 1274a Szárhegy Csik m. **17.** Ethn 1908, 105 = SzNd 124 = MSz 1225 Gyergyószárhegy Csik m. **18.** SzNd 6. sz. Gyergyóremete Csik m. **19.** MF 1275a Gyergyóremete Csik m. **20.** Ethn 1911, 51 Borszék Csik m. **21.** MSz 1486 Gyimes Csik m. **22.** Z. Szle 1926/2. sz. Kászonjakabfalva Csik m. **23.** SzNd 122. sz. Kászontaltiz Csik m. **24.** Muzsika 1929/3, 17 = Pásztortűz 1941/4, 211 = MF 1598d Ajnád Csik m. **25.** Pásztortűz 1941/4 209 = MF 1611c Csikverebes Csik m. **26.** Konsza 121. sz. Lisznyó Háromszék m. **27.** MF 89a Pürkerec Brassó m. **28.** Bp. Napló 1900/159, 18 = = Szék. Nemz. 1900 jun. 8. = MF 91a Pürkerec Brassó m. **29.** Ethn 1902, 399 Pürkerec Brassó m. **30.** Uo. 398 Pürkerec Brassó m. **31.** MF 2489a + 2490a Trunk Moldva **32.** MSz 6258. Klézse Moldva **33.** F-J 2. sz. Klézse Moldva **34.** DOM 5. sz. Bogdánfalva Moldva **35.** DOM 6. sz. Trunk Moldva **36.** MSz 6257. Lészped Moldva. Lelőhely nélkül: **37.** ERD III, 151 **38.** Bart IV. 3. (Valószínűleg Udvarhelyszék, Marosszék és környéke területéről.)

(Nem használható adatok: MF 539c „Kőmüves Kelemen oláhul; lejegyezhetetlen" felirattal, Zajzonból = Manole?; Erd. Muz. 5, 137 és 142 = Sebesi Jób hamisítványa; EA 2379, 17. Békés m. = gyűjteményekből kiírt szöveg; M. Nyj. 1957, 162 prózai mese, idegen mesei elemekkel átszőve, egyebekben teljesen a román Manole-ból. Trunk, Moldva. Nem vettem külön változatnak Horger, 399-et, mely a **30**-nak ugyanattól az énekestől két hónappal később felvett változata, és csak a kezdőformulában hoz új mozzanatot. Nem vettük fel adataink közé Berzsenyi megjegyzését Kazinczyhoz írt leveléből: „Sok darabjaimmal úgy vesződöm, mint Vak Béla azon várával, melyet a Ság tetején akart építeni; amit nappal csinálok, éjjel leromlik." (Nikla, 1809 nov. 25. Lásd Berzsenyi Dániel összes művei. 1956, 527.) Kétségtelen ugyan, hogy ez az említés valami néphagyomány ismeretében történt, hiszen balladánknak ebben az időpontban még egyetlen lejegyzése sem volt ismeretes, (még a szerb Vuk-változat sem), irodalmi hatás

[1] Zoborvidéken feljegyzett 4 versszak, melyből az elsőt közli dallammal. Ez egy Kodály-közölte erdélyi Kőműves Kelemen-dallam kétsorosra csonkult, romlott formája. Sokáig azt hittük, hogy újabban, irodalmi úton került a néphez a kiadványokból. Azonban a Görög Ilona szintén felbukkanó és kétségtelenül hiteles változatai (MF 3829 Manga, valamint Zagiba, 71) más megvilágításba helyezték a kérdést. Közelebbről megvizsgálva kiderült, hogy a Kodály-dallam más szöveg-kezdethez kapcsolódik; a zsérei szövegkezdet megvan ugyan más változatban, de nem így szóról szóra. Mindez valószínűvé teszi a feljegyzés hitelességét.

[2] Egy bodonyi asszony hallott parádi öregasszonytól befalazásról szóló éneket, mely „Dévaványával" kapcsolatos. Az adatot még nem sikerült ellenőrizni.

[3] Kálmány, jegyzete szerint, néhány sorát jegyezte fel a balladának; sajnos nem közli őket. Folytatását nem tudta megszerezni.

lehetősége tehát ki van zárva. Azonban nem dönthető el belőle, hogy versre vagy prózai mondára vonatkozik-e, tartalmazta-e az építőáldozatot, vagy sem, s ha igen, olyan módon, mint balladánk, vagy csak olyan vázlatosan, mint az európa szerte ismert különböző mondák. Az előző esetben ez a nyugatdunántuli adat volna balladánk legelső említése az egész nemzetközi irodalomban és az egyetlen olyan magyar változat, amely nem Déva várával kapcsolatos.)

BOLGÁR

1. SZTOIN, Timok 3631. sz. Gorni-Csiflik, Belogradcsisko **2.** SZTOIN, Timok 1437. sz. Csorlevo, Lomszko **3.** ARN 47. sz. Sztrupen, Beloszlatinszko **4.** ARN 1. sz. Kumanicsevo, Koszturszko **5.** VATEV SbNU 43 126. sz. Szuhodol, Szofijszko **6.** ARN 50. sz. Szuhodol, Szofijszko **7.** IVANOV SbNU 44 120. Ilienci, Szofijszko **8.** SbNU 14, 34 5 sz. Szofijszko **9.** ARN 9. sz. Lokorszko, Szofijszko **10.** ARN 48. sz. Etropole **11.** ARN 25. sz. Pirdop **12.** SbNU 16/17, 141 = ARN 23. sz. Koprivscsica **13.** SbNU 16/17 142 = ARN 24. sz. Koprivscsica **14.** SbNU 46, 52 76 sz. Koprivscsica **15.** ARN 41. sz. Hiszar, Szredna-Gora **16.** ARN 26. sz. Szopot **17.** SZTOIN, Szredna 44. sz. Novoszelo **18.** SZTOIN, Szredna 9. sz. Gol-Zselezna **19.** CSEHL SbNU 26 356 sz. = ARN 30. sz. Teteven **20.** SZTOIN, Timok 358 sz. Glozsene, Tetevenszko **21.** SZTOIN, Timok 148. sz. Jaglen, Lukovitszko **22.** SZTOIN, Timok 1438. sz. Jaglen, Lukovitszko **23.** ARN 54. sz. Lovcsanszko **24.** SZTOIN, Szredna 47. sz. Szuhindol, Szevlievszko **25.** SZTOIN, Szredna 43. sz. Krvenik, Szevlievszko **26.** SbNU 14, 4 = ARN 31. sz. Gabrovo **27.** ARN, Elenszko 29 B. sz. = ARN 35. sz. Gascsjuvci, Trevnenszko **28.** SZTOIN, Szredna 46. sz. Draganovci, Elenszko **29.** ARN, Elenszko, 29A. sz. = = ARN 32. sz. Elena **30.** ARN, Elenszko 29V sz. = Arn 34 sz. Sumaci, Elenszko **31.** ARN, Elenszko 29G. sz. = ARN 33. sz. Lazarci, Elenszko **32.** CSEHL SbNU 26 344. sz. = ARN 36. sz. Gorne-Orehovica **33.** ARN 51. sz. Otune, Tetovszko **34.** ARN 39. sz. Hadzsilari, Dobrudzsa **35.** ARN 38. sz. Szilisztrenszko **36.** ARN 40. sz. Hamamdzsii, Dobrudzsa **37.** ARN 27. sz. Berdjanszk, Szovjetunió **38.** ARN 37. sz. Razgradszko **39.** ARN 49. sz. Sumen **40.** ARN 55. sz. Sumen **41.** ARN 43. sz. Burgaszko **42.** SZTOIN, Trakija 34. sz. Konsztantinovo, Burgaszko **43.** SAPKAREV I/1 10. sz. = ARN 29. sz. Karnobat **44.** ARN 28. sz. Beszarabszko, Jambolszko **45.** SZTOIN, Trakija 39. sz. Mali-Trnovo **46.** SZTOIN, Trakija 35. sz. Burgari, Vaszilikovszko **47.** SZTOIN, Trakija 36. sz. Szatkjoj, Ljuleburgaszko **48.** SZTOIN, Trakija 33. sz. Trnovo, Uzunkjuprijszko **49.** ARN 22. sz. Szvilengrad **50.** ARN 21. sz. Szjulakjuj, Harmahlijszko **51.** ARN 11. sz. Gajtaninovo, Nevrokopszko **52.** ARN 53. sz. Haszkovo **53.** SZTOIN, Trakija 37. sz. Dervent, Dedeagacsko **54.** ARN 46. sz. Atkjoj, Gjumurdzsinszko **55.** ARN 44. sz. Kuslanlii, Gjumurdzsinszko **56.** ARN 45. sz. Juszjuk, Gjumjurdzsinszko **57.** SZTOIN, Trakija 38. sz. Karakadzsali, Gjumjurdzsinszko **58.** ARN 57. sz. Enikjoj, Kszantijszko **59.** ARN 19. sz. Arda, Ahu-Cselebijszko **60.** ANG 26. sz. = SbNU 3,21 Usztovo **61.** ARN 20. sz. Usztovo, Ahu-Cselebijszko **62.** ARN 56. sz. Kat'rlii, Plovdivszko **63.** SbNU 9 II, 76 = ARN 18. sz. Peruscsica **64.** SbNU I 304 sz. = ARN 17. sz. Radilovo, Pescserszko **65.** ARN 16 sz. = m. f. STRAUSZ 1892 I, 319 = ném. f. u. a. 1895,407 Csepino **66.** ARN 10. sz. Lesko, Gorno-Dzsumajszko **67.** ARN 8. sz. Kjusztendilszko **68.** ARN 42. sz. Rodopszko **69.** BUKOR 6. sz. Arda **70.** SZTOIN, Rodop 12. sz. Junuzdere, Pasmanlijszko.

MACEDON

71. ARN 4. sz. Krusevo **72.** ARN 13. sz. Bajrakli-Dzsumaja, Szerszko **73.** ARN 14. sz. Szerszko **74.** VERK 7. sz. = ARN 12. sz. Proszenik, Szerszko **75.** ARN 15. sz. Szolunszko **76** ARN 52. sz. Lipus, Dojranszko **77.** SZTOILOV 4. = SZTOILOV Pok. 317. sz. Lerinszko **78.** ARN 3. sz. Prilep **79.** ARN 5. sz. Galicsnik és Lazaropolje, Debrszko **80.** ARN 6. sz. Tetovszko **81.** ARN 7. sz. Rogacsevo, Tetovszko **82.** MILAD 162. sz. = ARN 2. sz. Ohrid, Makedonia **83.** SZÜRKU = ném. kiv. SCHLADEBACH, 106 lelőhely nélk. **84.** SZÜRKU = ném. kiv. SCHLADEBACH, 107 lelőh. nélk. **85.** SZÜRKU = ném. kiv. SCHLADEBACH, 107. **86—87.** SbNU 38 Arnaudov 1. sz. + var. Rodopszko. (Szedés közben érkezett, az anyagba már nem dolgozhattam fel.)

(Nem használható adat: KACSANOVSZKIJ 120. sz. Babica, Trenszko és 121. sz. Vaszilevci, Szofijszko: kétségtelenül a VUK-változat irodalmi átvételei. 121-ben az összes nevek egyeznek egészen Deszimir szolgáig, valamint a meseváz. 120. hiányosabb. Mindkettő kiválnék még a szerb anyagból is, nemhogy a bolgárból. ARNAUDOV hasonló véleménye ellenére felsorolja a *szerb* változatok közt. Nem vettük ide MILAD 424. sz. = ROSEN 79. sz-ot sem, mert nem falba-épített leányról van benne szó, bár egyes részletei és a mester neve alapján kivehetőleg balladánkból alakult.)

ROMÁN

1. ALECSANDRI, 186 18. sz. = Balade, 35 = Antologie, 496 = m. f. ÁCS 1, 29 + VULCANU, 146 + MOLDOVAN, 27 = bolg. kiv. ARN, 411 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 96 **2.** TEODORESCU, 460 = Balade, 46 = Din folcl., 152 2. sz. = bolg. kiv. ARN 411 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 99 Braila **3.** PAMFILE, 72 = DENSUSIANU, Flori 107 = Balade, 72 Ţepu, Tecuciu **4.** GIUGLEA, 177 Geanava, Szerbia **5.** GIUGLEA, 183 Costol, Szerbia **6.** WELLMER 36. sz.* = ném. kiv. SCHLADEBACH, 100 + KÖHLER, 42. **7.** TOCILESCU, 18 Mânăstirenĭ, Vâlcea **8.** TOCILESCU 21 Novaci-Gorj **9.** TOCILESCU, 25 Rosiorĭ-de-Vede, Teleorman (7—9-et idézi bolg. kiv. ARN, 413.) **10.** PĂSCULESCU, 188 Orlea, Romanaţi **11.** MAILAND Várhegy Hunyad m. **12.** MATEESCU*, 13 Albeşti, Argeş **13.** SANDU-TIMOC*, 135 Alexandrovaţ, Szerbia **14.** DIACONU* 1934, 40 Orjavu, Rimnicul-Sarat **15.** DIACONU 1930, 254 Nereju **16.** Monografia* 455 Şalcau, Tirnava Mare **12—16**-ot a bukaresti Folclor Intézet fényképmásolatából használtam. (Nem használható a SCHULLER által — az **1.** mellé — felsorolt két kivonat. Az első nyilvánvalóan Şaguna átfogalmazása, a másodikról pedig alig tudunk meg valamit.)

AROMUN

1. PETRESCU, 84* = ILIESCU I, 43* = OBEDENARU, 211 = WEIGAND II, 164—5 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 85 = bolg. kiv. ARN 398 Krusevo **2.** PAPAHAGI, Ant., 67 = TOCILESCU II, 1043 = bolg. kiv. ARN, 399 Verija

SZERB—HORVÁT

1. VUK II. 25. sz. = STOJANOVIĆ, 313 = m. f. SZEGEDY, 10 + CSUKA, 131 + KISS 49 = ném. f. TALVJ, 117 = bolg. kiv. ARN, 403 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 102 Kolašin, Montenegro **2.** HNP I 36. sz. = m. f. SZEGEDY, 16 Popov,

Hercegovina **3.** HNP I 36 sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Makari partok **4.** PETRANOVIĆ III, 52. sz. = bolg. kiv. ARN V. sz. Hercegovina **5.** HÖRMANN I, 68 = STOJANOVIĆ, 323 Višegrad, Bosznia **6.** DJORDJEVIĆ 567. sz. Odadjenovac **7.** HNP V, 460 kiv. Bosznia, **8.** KRAUSS, Bauopfer = m. f. HERRMANN 1894, 302, Osovi, Bosznia **9.** HNP V. 92 sz. Dervent, Bosznia **10.** HNP V 90. sz. Banjaluka **11.** HNP V, 459 Bihač-Banjaluka közt **12.** HNP V 91 sz. = STOJANOVIĆ 320 Bihač **13.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Kućište, Lika-Krbava **14.** Žganec 1950, 458 = HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = = m. kiv. SZEGEDY Stativa, Zágráb **15.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Jaske, Zágráb. **16.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = SZEGEDY Cavtatske körny., Belovár **17.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Novska, Pozsega **18.** HNP V, 460 Kiv. Rajic, Pozsega **19.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = = m. kiv. SZEGEDY Novigrad, Pozsega. **20.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Svinjar, Pozsega **21.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Oriovac, Pozsega **22.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Banovci, Pozsega. **23.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Dragovac, Pozsega **24.** HNP I 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Dragovac, Pozsega **25.** HNP I. 36. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Novi Mikanovac, Szerém **26.** HNP I 36. sz. Dodatak Otok, Szerém **27.** HNP I 39. sz. Dodatak kiv. = m. kiv. SZEGEDY Komletinci, Szerém **28.** VUK I², 175 = m. f. SZÉKÁCS 95. sz. **29.** SZÜRKU, 155 = bolg. kiv. ARN, 411 l. jegyz. **30.** INU kézir., 7 Bácska **31.** INU kézir., 1 Primošten **32.** INU kézir., 50. Bosznia **33.** INU kézir., 2 Banović (A második világháborúba áttett történet az ikerbefalazás elhalványult mozzanataival.) **34.** INU kézir., 55 Gospić **35.** Žganec 1950 374. sz. Vrhovac **36.** Raić, 15 Szabadka **37.** HNP X, 164 Szabadka.

A **3.**, **14—16.**, **19.** és **22—26.** teljes szövegét használtam az INU kézir. alapján. (Nem használtam fel uo. 47—9. lapon levő „pismar narodni" = népi énekeskönyv szövegét, mert sorról sorra, úgyszólván szószerint egyezik **3**-al, a 32—7-en levő kéziratos feljegyzést, mert = **1.**, 38—46-on szintén „pismar" = **1.**, a 9. lapon levő kéziratot = **9.**, és 53—4. = **24.**)

ALBÁN

1. DOZON, Contes, 255* = bolg. kiv. ARN, 400 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 103. Debar **2.** Zr. f. Vde I, 143 = Rev. Trad. pop. VI, 138* = bolg. kiv. ARN, 401 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 103. **3.** Bosnische Post 1912* = Blgarija 1913 I. 26* = bolg. kiv. ARN, 402. **4.** KIND, 205 = KÖHLER, 38 = SAINEAN, 384 = bolg. kiv. ARN, 402 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 102 = m. kiv. SZEGEDY, 15 Skutari **5.** STRAUSZ, 1895, 512 = bolg. kiv. ARN, 402 Skutari **6.** HEQUARD, 17* = szerb kiv. STEFANOVIĆ, 263 Skutari **8.** MIHAČEVIĆ, 67* = = szerb. kiv. VODNIK, 60, Albánia **7.** BELLOJA? = szerb f. POPOVIĆ VI/2, 274 = szerb kiv. STEFANOVIĆ, 279 Podgorica **9.** BARLETIJE krónikája* = SANSOVINO, 657 = szerb f. STEFANOVIĆ 1937, 263 v. 5. **10—14.** Kéziratos változatok Podgozhan, Rëhove, Cakran, Stavje (2) délalbán falvakból E. STOCKMANN — W. FIEDLER (Berlin) gyüjtéséből, W. FIEDLER német fordításában. (Kéziratom nyomdába adása után jutottam hozzá a gyüjtők szívességéből.)

GÖRÖG

1. Ho en Konstant, 82* = ered. + bolg. f. ARN, 388 Epirusz **2.** IATRIDES, 208* = SAINEAN, 366 = bolg. f. ARN, 389 = ném. kiv. SCHLADEBACH, 94

Tesszália **3.** Zampelios SZ.* = Passow 511. = Kind, 90 = Politis 89. sz. = m. f. Erődy, 474 + Sarudy, 46 = ném. f. Lübke, 265 = bolg. kiv. ARN, 389 Korfu **4.** Tommaseo III, 178 = ném. kiv. Schladebach, 90. Korfu. **5.** Passow 512 = ném. kiv. Schladebach, 91 = bolg. kiv. ARN, 390 Zakintosz **6.** Deltion I, 555* = ered. + bolg. f. ARN, 391 Peloponnezosz **7.** Jeannaraki 271 sz.* = ném. kiv. Schladebach, 92 = bolg. kiv. ARN, 392 Kréta **8.** Rouse, 184* = idézetek + bolg. kiv. ARN, 392 Kosz sz. **9.** Dieterich, 291* = bolg. kiv. ARN, 393 Kosz sz. **10.** ARN, 396 ered. + bolg. f. Sztanimaka, Trákia **11.** ARN, 397 ered. + bolg. ford. Sztanimaka, Trákia **12.** Ioakimov, 19* = bolg. kiv. ARN, 393 = Szürku, 318 3. jegyz.* = ném. kiv. Schladebach, 91 Trapezunt **13.** Deltion, I, 716* = ered. + bolg. f. ARN, 394 Kappadokia **14.** Lagarde 43. sz.* = ered + bolg. f. ARN, 395 Ak-Dag, Kappadokia **15.** Lagarde 44. sz.* = ered. + bolg. f. ARN, 396 Ak-Dag, Kappadokia.

Cigány

1. Ethn. 1903, 458 Szerbia **2.** Parpati: Etudes sur les Tchinghianes, 620 = m. f. Ethn. 1903, 458 Görögország.

Gruz—Abház

1. Csikovani, 830 = Umikasvili, Petre: Halkuri poezija, 178 Tbiliszi, 1937* ld. ISTV 124—5 Heltuban **2.** Csikovani, 831 = Umikasvili, 178* ld. ISTV 125—6 Kahetija **3.** Csikovani (Csonkadze- változat) **4.** Csikovani Racs **5.** Csikovani Imereti **6.** Csikovani Kelaszuri, Abházia **7.** Haxthausen I, 136* = Andree, 20 = Bleichst,* Szurami **8—14.** ISTV 124 (Csikovani 1952 nyomán) Sztephanchminda, Thelavi, Karbi, Marabda, Veliszchihe, Hodaseni és egy **19.** sz-i adat; Mangliszi építéséről, illetve hasonló témáról, tartalom nélkül.

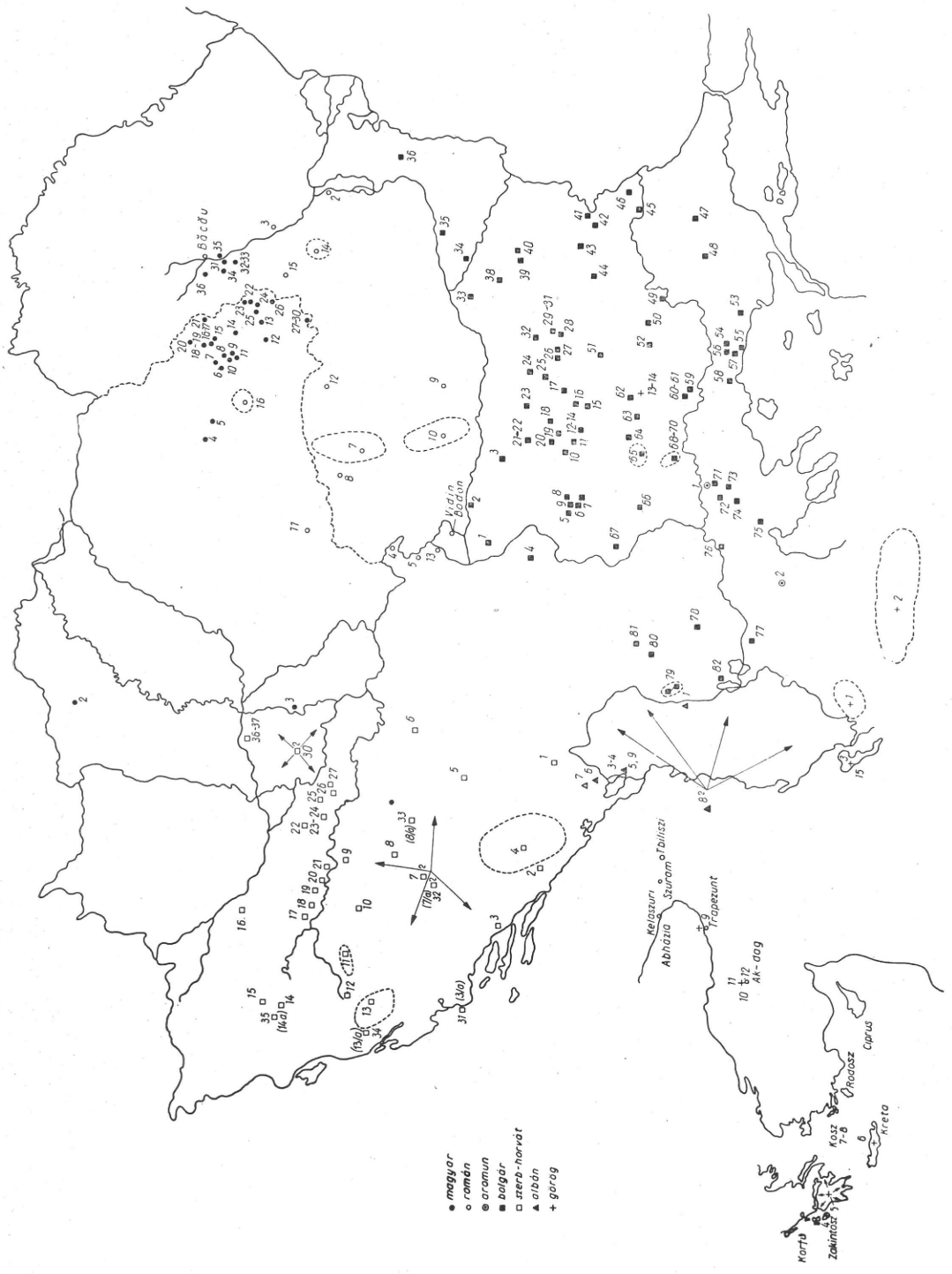
Mordvin

1. Ethn. 1928, 52. Szemilej, Szuranszk **2.** Paasonen 12. sz. **3.** Paasonen 13. sz. **4.** Erdélyi (Népr. Közl. 1950 1—2, 118) erdza-mordvin.

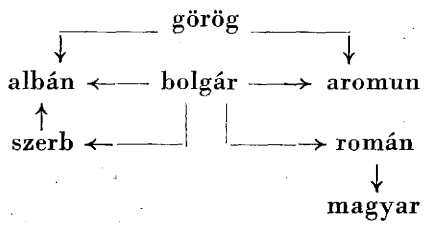
Összesen 229.

A kérdés fejlődése az irodalomban.

Schuller 1858: három román vált. Vuk mellé + német mondák. Grozescu 1864: a magyar hamisítás a románból. Köhler 1873: egymás mellé német mondákat, albán, 2 román, 1 szerb, magyar, 3 görög vált.-t. Erődy 1882: görög vált. ford. magyarral párhuzamba állítva. Mailand 1885: görög > szerb > román > magyar. Krauss, Bauopfer 1887: építőáldozati adatok, köztük szerb vált. + ném. ford. Szürku 1890: román, szerb, albán, aromun, görög vált.-k alapján: görög fejletlen, román v. szerb az eredeti. Strausz 1892: bolgár vált.-k mellé albán, szerb, bosnyák, magyar, német adatok. Herrmann 1894 bosnyák vált. és építőáldozati adatok a magyar mellé. Schladebach 1894: Szürku anyaga alapján: szerb v. román az eredeti.

• magyar
○ román
◉ aromun
■ bolgár
□ szerb-horvát
▲ albán
+ görög
Bácdu
Kidin
Bodon
Abházia
Szurom
Tbiliszi
Kelasszuri
Trapezunt
Ak-dag
Kreta
Rodosz
Kos
Cipus
Korfu
Zakintosz

Şaineanu 1896* = Sainean 1902? Alexics 1897: román—magyar párhuzamok; magyar a románból. Sarudy 1899: görög vált. ford. + albán, szerb, román, bolgár alapján: legrégibb a görög és albán, > bosnyák, > szerb > oláh > székely. Sainean 1902: Szürku nyomán, román, szerb, albán, bolgár, görög, aromun, magyar alapján: szerb, v. román az eredeti, magyar a románból. Dieterich 1902: görög az eredeti. Sztoilov 1902*: görög az eredeti; a görög kultúra volt hatással az egész Balkánra. Horger 1902: a magyar a románból; Hunyad felől terjedt keletre, Csikban ismeretlen. Popovici 1909: Szegedy 1910: 2 szerb vált. ford. és 14 kivonata; magyarban szerb—román hatás, ideje a Hunyadiak kora. Sebestyén 1911: az addigi irodalom összefogl.; a magyar balkáni eredetű. Arnaudov 1920: eredeti az epiruszi görög; a fejlődés útja

Solymossy 1923: görög az eredeti, (1659-es hídépítő Manoles), innen albán—szerb—magyar (ny-i ág) és aromun—bolgár—román (keleti ág); románban csak prózai monda, a versek hamisítványok; Gragger 1926: elfogadja Solymossy eredményét. Skok 1929: aromun kőművesektől terjedt el. Stefanović 1931 (2. kiad. 1937): Arnaudov, Skok és az építőáldozat irod. alapján Vuk vált. az eredeti, mely a szerb gyermek-áldozati mondából kontaminációval alakult. Găzdaru 1932: a románokhoz a Balkánról került, de tőlük is mentek vissza elemek. Caraman 1934*? Dömötör 1934 a gyermekét falból szoptató nő és a „szintén görög eredetű" börtönablakon át apját szoptató lány kontaminációjáról. Stefanović 1934: görög és bosnyák forma ősi; a fejlett formák kiindulópontja a Vuk-vált. a 12—13. században. Stefanović 1935: magyar önálló csoport; románhoz nincs köze, inkább a szlavóniai és macedon formákhoz. Baud-Bovy 1935: eredeti a kappadóciai görög, innen a Balkánra (szerb, bolgár, román). Ortutay 1936 elfogadja Solymossyt, újabb irodalommal, mordvin adattal. Morici 1937*: építőáldozat anyagát, szerb, bolgár, román és magyar változatokat egymás mellé tesz. (Rigvedai Manu felesége áldozat > Manoil?) Dános 1938 elfogadja Solymossyt. Entwistle 1939: kisázsiai görögöktől a Balkánra (szerb, román). Kázmér 1940: Arnaudov, Stefanović és Skok alapján balkáni eredetű. Caracostea 1942: elfogadja, hogy a románok a Balkánról kapták. Ortutay 1948 elfogadja Solymossyt, újabb irodalommal, újabb mordvin adattal. Entwistle 1949: a görög régi, ha nem is „Akritic"; inspirálta a szerb és román változatot. Innen a „London Bridge is falling down". Csanádi—Vargyas 1954 elfogadja Solymossyt. Ortutay 1955: a m. a balkáni nyugati ágból. Comişel 1956: román változatai számosak. Csikovani: grúz adatok magyar és szerb párhuzamhoz. Istvánovits 1958 újabb, ill. pontosabb grúz adatok a magyarhoz. Erdélyi 1958: újabb mordvin adat.

Lássuk ezután a magyar ballada egy jellemző változatát: (7.)

Ihol elindula tizenkét kőmives,
Ugy menyen, ugy menyen Déva vára felé
Ök is rakni kezdik magas Déva várát.
Akit éjjel raktak, az nappal leomlott,
Akit nappal raktak, az éjjel leomlott . . .
Azt a törvényt tette Kelemen kőmives:
Melyik felesége hamarébb kihozza
Az ebéd vékáját,
Kő közé rakassék, ott megégettessék,
Magas Déva vára halmára rakassék!
Ihol elindula az ő felesége,
Az ebéd vékáját a fejire téve
S a kicsi gyermekit a karjára véve
Ötet is meglátta az ő kedves társa:
— Istenem, istenem támassz eleibe
Vagy két fenevadat: talán visszatérik . . .
Az is elkerülte.
— Istenem, istenem
Támassz eleibe egy fekete felhőt,
Hullas eleibe apró köves essőt,
Talán visszatérik! . . .
Azt is kikerülte.
— Jó napot, jó napot, tizenkét kőmives!
Istenem, istenem, mi dolog lehessen:
Háromszor köszönni, egyszer se fogadni!
— Azt a törvényt tette a te kedves társad:
Melyik felesége hamarébb kihozza
Az ebéd vékáját:
Kő közé rakassék, s ott megégettessék,
Magas Déva vára halmára rakassék.
— Nem bánom, ha ugy is!
Ha ugy megutáltad velem életed is . . .
Az ebéd vékáját fejéről levették,
Az ő kicsi fiát karjáról levették.
Mikor térdig rakták, csak tréfára vette,
Mikor övig rakták, bolondságra vette,
Mikor csecsig rakták, ő valóra vette:
— Ne sirj, kicsi fiam:
Vannak jó asszonyok, neked csecsit adnak:
Vannak jó gyermekek, téged elrengetnek;
Az égi madarak ágról-ágra szállnak,
Neked csirikolnak, téged elaltatnak!
— Apám, édesapám! Hol van édesanyám?
— Ne sirj kicsi fiam, mert hazajő öste.
Östét is elvárta s nem volt édesanyja.
Apám, édesapám! Hol van édesanyám?
— Ne sirj, kicsi fiam, mert hazajő reggel!
Reggelt is elvárta s nem volt édesanyja.
Mind a kettő meghótt!

A kezdő sorok helyett állhat az is, hogy „Tizenkét kőmüves összetanakodék, Magos Déva várát hogy fölépíttenék", vagy mindjárt a dologra térve „Ugy rakják, ugy rakják magos Déva várát." Négy változat azt is kiemeli, hogy „fél véka ezüstért, fél véka aranyért" vállalják a munkát, s az áldozat is azért kell, mert „csak így nyerhessük el annak drága árát."

Kőmüves Kelemen „törvény-tevése" helyett néha mind a tizenketten „egymás között szoros egyességet tettek." Az élve-befalazás helyett pedig a változatok túlnyomó többsége arról tud, hogy az asszonyt előbb tűzzel megégetik és fehér hamvát keverik a mészbe, vagy vérét veszik a meszes csöbörbe.

Az asszony sem mindig az ebéd vékáját hozza ki, hanem rossz álmot lát, s hintón siet urához:

Kelemenné asszony azt az álmot látta:
Kerek udvarkáján egy kerek kutacska,
Kerek kutacskája piros vérrel buzgott,
Kerek udvarkáján vérfolyócska folyott.
Szolgám, szolgám, szolgám, legküsebbik szolgám,
Told ki a kocsidat, menjünk el gazdádhoz.

.....

A kocsi az enyim, hat ló a gazdádé,
Az ostor a tied, az ut az istené.
Hajtsad édes szolgám, már int im a gazdád,
Tán azért integet, hogy menjünk hamarább. stb.

Mikor tudtára adják, hogy meg kell halnia a falak között, 11 változatban haladékot kér, hogy bucsuzhasson gyermekétől s néhány esetben asszonybarátaitól is.

„Várjatok, várjatok tizenkét gyilkosok,
Hogy bucsut vehessek asszonybarátimtól,
Asszonybarátimtól, szép kicsiny fiamtól!"

Más változatok a zárósorokban még egy megindító jelenetet mondanak el: a gyermek kimegy a várhoz, szólítja anyját, s az visszafelel neki a falak közül. Egyes szövegekben arról is szó van, hogy a befalazott anya kebléből tejforrás fakad.

A mellékelt táblázat tünteti fel a változatok egyes mozzanatait és gyakoriságukat. (A táblázatokat lásd a mellékelt tokban.) Az ott szereplő elemekről a továbbiakban még részletesen fogunk szólani.

A román változatokat képviselje az elsőnek feljegyzett Alecsandri-változat, melynek jó fordításával rendelkezünk, annak ellenére, hogy valószínűleg át van fogalmazva. A benne szereplő mozzanatok azonban megvannak a későbbi feljegyzésekben is, ez a szöveg tehát megismerteti velünk a román ballada jellegzetességeit.

Manole mester

I.

Alsó Arges mentén
egy szép völgyben menvén,
követve a partot
tiz társával tartott
Negru vajda délnek,
helyet keresének
kilenc kőmüvessel,
mindegyik nagy mester
és a tizedik
fő-fő mesterük,
Manole velük,
mennek, barangolnak,
ékes kolostornak
helyet keresnek.
Hát ahogy mennek
egy pásztorfiu
füzfasipot fu,
nyáját szembehajtja.
Szólítja a vajda:
„Hej te deli pásztor,
szépen furulyázol!
Felső Arges táját
nyájaddal bejárád,
Alsó Arges mentén
sok helyt legeltettél.
Magas fenyvek alatt
Nem láttál egy falat,
romban, elhagyottan,
cserjéstől takartan?"
Feleli a pásztor:
„Nem is olyan távol,
ahol a völgy halad,
láttam azt a falat.
Kóbor kutyák hadja
szüntelen ugatja,
soha el nem hagyja."
Vajda örvendezik,
fel is kerekedik
kilenc kőmüvessel,
mindegyik nagy mester
és a tizedik
fő-fő mesterük
Manole velük.
„Ezt kerestem én,
ezt választom én
helyül monostornak!
Nekiláttok holnap
ti nagy mesterek,
jó kőmüvesek,
magas legyen fala,
milyen nem volt soha
s adok nektek rangot,
uradalmat kaptok.
De ha nem: szavamra
itt maradtok halva,
befalazlak élve,
a kőfal tövébe!"

II.

Tüstént nekiláttak,
árkot vontak, ástak,
állást róttak, mértek,
falat épitének,
rakták nappal hévvel,
mégis ledőlt éjjel,
második nap ujra,
harmadik nap ujra,
negyedik nap ujra,
rakták, de hiába.
Negru vajda látja,
előbb csodálkozik,
aztán megdühödik,
szörnyen fogadkozik:
őket fal tövébe
befalazza élve.
Kőmüves sereg
dolgozik s remeg,
remeg s dolgozik
késő estelig,
de Manole már
nem dolgozik, vár,
lefeküszik, hát
ime álmot lát,
hangot hall, felébred,
szólítja a népet:
„Kilenc jóbarátom,
Halljátok az álmom,
elmondom legott,
egy hang suttogott,
rakhatjuk mi untig,
éjjel összeomlik,
mig meg nem fogadjuk:
falba befalazzuk

hugot, feleséget,
aki eleséget
elsőnek hoz reggel,
mikor a nap felkel,
báttyának vagy férjnek.
Azért kérve kérlek,
hogyha akarjátok,
szünjön meg az átok
s büszke templomostól
a magas monostor
elkészüljön végre:
esküdjünk az égre,
édes feleségünk,
szép leánytestvérünk,
ki legjobbkor felkel,
elsőnek jő reggel,
bizony feláldozzuk,
falba befalazzuk."

III.

Ahogy hajnal hasadt,
Manole felszaladt
sövény tetejére,
állás tetejére
s a mezőre néze.
Az utat kémlelte
s feleségét lelte,
vidáman közelge
mezők szép virága.
étel kosarába.
Manole meglátja,
magát földre vágja,
megáll szivverése
felkiált az égre:
Add, Uram, boruljon,
záporeső hulljon,
folyóvizként dőljön,
árvizként ömöljön,
édesem utjába
tornyosuljon gátja,
Annám megállitsa,
vissza is forditsa!"
Az Ur meghallgatja,
borul az ég alja
felhők gyülekeznek,
sürü cseppek esnek,
záporeső hullik,
mint az árviz ömlik,
de akárhogy esik,
Anna közeledik,
egyre közeledik.
Manole csak nézi
az eget idézi:
„Adj én Uram, vihart,
földed széllel csikard,
platánerdőt törje,
a fenyvest ledöntse,
utra hegység hulljon,
Annám megforduljon!"
Az Ur megkönyörül,
szélvihar zug körül,
szálfák meghasadnak,
platánok lehullnak,
hogy zuhan az utra,
mégse áll meg Anna,
botorkálva bár,
ime itt van már,
itt van már szegény
a hegy tetején.

IV.

Kőmüvesek látják,
örvendezve várják,
Manole megfogja,
őrjöngve csókolja,
karjába ragadja,
állásra feldobja,
s enyelegve mondja:
„Kedvesem, megállj,
egy cseppet se fáj,
kicsit tréfálkozunk,
téged befalazunk."
Nem félt, megállt Anna,
nevetett bizalma.
Manole sóhajta
és a falat rakta,
teljesülne álma
s a monostor állna.
Rakta, egyre rakta,
karcsu bokácskáját,
gyenge lábikráját
kövekkel befogva.
Ö már nem kacagott,
busan siránkozott:
„Manole, Manole,
fő mester Manole,
a tréfával végezz,
nem jó nekem, édes,

rossz ez a fal, szorit,
nagyon fáj nekem itt."
Manole nem felel,
követ kőre emel,
rakja, egyre rakja,
befogja bokáját,
gyenge lábikráját,
sudár szép derekát,
melle kicsi halmát.
Ö meg csak zokogott,
egyre siránkozott:
„Manole, Manole,
fő mester Manole,
a szivem megszakad
és a szivem alatt
megszakad a fiad."
Manole nem hallja,
dühödten csak rakja,
szorosan befogja
sudár szép derekát,
melle kerek halmát,
édes szájacskáját,
fényes szemvilágát,
többé nem is látszik,
haló, hangja hallszik:
„Manole, Manole,
fő mester Manole
rossz ez a fal, szorit,
immár meghalok itt . . ."

V.

Alsó Arges mentén
egy szép völgyben menvén
közeleg a vajda.
hogy ma felavassa
a büszke monostort,
amilyen még nem volt.
Mikor megérkezett,
igen örvendezett
s ilyen szókba kezdett:
„Tiz kőmüvesek,
hires mesterek,
kezetek a sziven,
mondjátok meg hiven,
tudtok-e emelni,
ezzel versenyezni,
más monostort, szebbet,
nagyobb s fényesebbet?"
Állásokon s tetőn
állott nagy kérkedőn
tiz épitő mester
s felelni nem restel:
„Hogy mi, hiresek,
nevezetesek,
földön legkülömbek!
Negru vajda, tudd meg,
sokkal fényesebbet,
sokkal ékesebbet,
bárhol épithetünk!"
Áll a vajda, hallja
s dühe parancsolja,
állásokat rontsák,
lépcsőket is bontsák,
le ne jöhessenek,
hires kőmüvesek,
ott fenn pusztuljanak,
éhen rothadjanak.
Azok ott fenn várnak,
aztán könnyü szárnyat
zsindelyekből rónak,
azzal leugranak,
mindjárt szörnyethalnak.
Csak szegény Manole,
fő mester Manole
mielőtt ugrana,
siri hangot halla,
a hang falból jöve,
fojtott kedves könnye:
„Manole, Manole
fő mester Manole,
a szivem megszakad
a szivem alatt fiad,
a gonosz fal miatt."
Elhal a hang távol,
az ő szemén fátyol,
a föld süllyed, feljő,
felfordul a felhő,
lezuhan ő holtan.
S hova lehull, ottan
sekélyviző patak
sós forrása fakad,
sürü sóval telve,
siró szemek nedve.

Fordította: Kádár Imre

Bár Alecsandri szövege egyike a legteljesebbeknek két fontos mozzanat hiányzik belőle, ami másutt előfordul : a többi kőmüves elárulja a határozatot feleségének, s a főmester sokféle feladatot ad asszonyának, hogy késleltesse megjelenését. Nagyobb eltérés lehet még a határozat módjában is: előfordul, hogy a többi mester tanácsolja, vagy Manole álom nélkül, magától határozza el, s néha angyal vagy szellem közli a végzetet. A részletek kisebb-nagyobb eltéréseit jól szemlélteti a mellékelt táblázat.

A 85 bolgár változat eléggé tarka képet nyújt. Ennek érzékeltetésére két fordítást is közlünk : az első, Nagy László remek munkája[4] tömörségével, hangjával képviseli jellemzően a bolgár ballada átlagát ; viszont több olyan mozzanat hiányzik belőle, amely igen gyakori a bolgár változatokban, az árnyék befalazása az élő ember helyett pedig ritka kivételként fordul csak elő. Ezért egy másik fordítást is közlünk, amely a leghosszabb ismert szöveget ülteti át magyarra. (27.) Ebben már előkerülnek a bolgár változatok jellegzetes motívumai is — az eskü elárulása, a mester sokféle megbizatása vagy a gyürü keresése — viszont részletező elbeszélése és nagy terjedelme meglehetősen kirí a többi szöveg közül. Balladánk átlagos bolgár formáját az utóbbinak elemeivel s az elsőnek tömörségével kell elképzelnünk.

Manoil mester

Manoil mester nagy hidat épit,
Mit nappal épít, éjjel leomlik,
Mit éjjel épit, nappal leomlik,
Manoil mester akkor megszólal :
— Aj ti hü társak, drága testvérek,
Keljünk testvérek véráldozatra,
Véráldozatra, engesztelésre,
Engesztelésre, fogadalomra :
Amelyik asszony legelőbb fölkel,
Legelőbb eljön meleg ebéddel,
Mink azt az asszonyt falba falazzuk.
Eljön a hajnal, jó kora reggel,
Manoilíca legelőbb fölkel,
Legelőbb eljön meleg ebéddel.
Mikor meglátja Manoil mester,
Kalpagját huzza fekete szemére,
Könnyeket hullat fekete földre.
Méri zsinórra asszonya árnyát,
Asszonya árnyát falba falazzák,
Hidjuk megépül, erősül attól.
Manoilica hazamegy akkor,
Mihelyt az asszony belép a házba,
Szörnyü betegség torkát elállja,
Torkát elállja, hideg kirázza.
Bajába meghal Manoilica,
Kisfiát, Pávelt akkor elhagyja,

[4] Eredetije a 8. sz. A költő készülő bolgár antológiájából. Hasonló változatot fordított. Szablyák és citerák c. kötet 153. lapján.

Akkor a hidba rejtőzik lelke.
Sir a kis Pável, tejet cicizne,
Nénjei Pávelt békitik, intik,
Hogy a nagy hidból kijön az anyja,
Kijön az anyja, meg is szoptatja.
El is elmennek a nagy kőhidhoz,
Hivják a hidból Manoilicát:
Manoilica, sir a fiacskád! —
Akkor a hidból tejecske csordul,
Pável kislegény szájába csordul.
Fehér tejecske annyiszor csordul,
Ahányszor Pável kislegény fölsir,
Ahányszor hallja Manoilica,
Hogy a nénjei jajgatnak érte.

Forditotta: Nagy László

Manoil mester.

Várat épitett Manoil mester,
várat épitett, bástyát rakatott,
magas hegytetőn Pirgosz büszke várát.
Dolgozott rajta Manoil mester,
dolgozott bizony kilenc hosszú évig,
Nappal csak rakta Manoil mester,
de amit rakott, éjjel leomlott,
ledőlt, leomlott, meg nem maradott.

Levél jött akkor, jött ám a cártól:
Fel kell a várnak épülni gyorsan,
ebben az évben, tizedik évben.
Hogy fogjon hozzá Manoil mester,
Hogy lásson hozzá, hogyan építse,
mikor leomlik, leromlik minden,
ledől a bástya, mi sem marad meg?!

hát egyszer felkél Manoil mester,
vasárnap reggel jó korán felkél,
maga köré gyűjti harminc mesterét,
harminc mesterét, kétszáz emberét,
kétszáz emberét, háromszáz inasát.
Szóla hozzájuk Manoil mester:

— Hej ti emberek, háromszáz inasok,
inasok, emberek, kőmives mesterek!
Levelet kaptam imént a cártól,
fel kell a várat épitnem rögtön,
ebben az évben, tizedik évben.
Jaj de nem tudom, hogy fogjak hozzá,

mikor leomlik, leromlik minden,
ledől a bástya, mi sem marad meg?!
Nyilván áldozat kell a gonosznak,
áldozat kell, hogy le ne omoljon,
hogy le ne dőljön az erős bástya.
Rajta, véreim, mind ide gyertek,
tegyünk most itten nagy erős esküt:
kinek a párja legelébb eljő,
legelébb eljő hétfőn délben,
hogy az urának ebédet hozzon,
megfogjuk őtet, mélybe bocsátjuk,
pincébe lökjük, hogy ott maradjon,
hogy ott maradjon, őt béfalazzuk,
bé bizony őtet, áldozatképpen;
nappal mi épül, megmarad akkor,
nem dől le többé, nem omlik az le,
felépül akkor az erős bástya
ebben az évben, tizedik évben!
Mert ha nem: akkor jaj nekünk százszor,
meghalunk akkor egytől egyig . . .
Igy megesküdtek, fogadást tettek,
nagy erős szóval ők megesküdtek,
hogy senki nem szól feleségének,
senki a dolgot el nem árulja.
Ez történt, testvér, vasárnap reggel.

Hazaballagnak mindnyájan rendre,
Mindegyik szól az asszonynak otthon,
mindegyik asszony tud a dolegról,
egyes-egyedül Manoil mester
nem szól egy szót sem, áll a szavának.
Egyedül ő az, aki nem inti,
szóval sem inti az ifju asszonyt,
csak munkát ró rá, temérdek munkát.
Igy szól hozzája Manoil mester:
— Halljad csak, halljad, ifju szerelmem,
hej szép szerelmem, büszke Marijkám,
ünnep van máma, vasárnap reggel,
holnap már hétfő, vár rád a munka.
Korán kelj holnap, hajnalban kelj fel,
hozz a hombárból kilenc zsák buzát,
pelyvás buzát, szórjad a szélnek,
vidd a malomba, őrlesd meg szépen,
süssél a lisztből fehér kenyeret;
meszeld ki szépen a fehér házat,
magas házunkat meszeld ki frissen!
Fürdesd meg aztán két kis fiadat,
két kis ikredet, Pétert és Palkót,
szoptasd meg őket, ringasd el őket,
ringasd álomba két kis fiadat.

Készíts azután meleg ebédet,
hozzad ki nekem fel a tetőre, —
ne siess nagyon! Lassan is járhatsz . . .
Ezt parancsolta Manoil mester,
aztán felmegy a puszta tetőre,
magára marad a büszke Marijka.
Szót fogad néki az ifju menyecske,
hétfőn hajnalban jó korán felkél,
magtárba megyen, hozza a buzát,
átlapátolja, megtisztogatja,
a könnyű pelyvát szélnek ereszti,
a tiszta buzát malomba hordja,
kilenc zsák buzát őrlet azonnal,
friss fehér lisztből kenyeret süt menten.
Kimeszeli aztán a házat, az ólat,
a magas házat kimeszeli szépen,
sebtiben végez a nagymosással,
minden szennyesét kimossa szépen,
megfürdeti végre két kicsi ikrét,
két kicsi fiát, Pétert és Palkót,
meg is szoptatja, el is ringatja,
álomba ringatja, csendesen altatja.
Ebédet készit, meleg ebédet,
elsőnek indul fel a tetőre,
a többi asszonyt elhagyja mindet.
Azok nem szólnak, pedig mind tudja,
mindnyájan tudják, egyik sem mondja . . .
— Eredj csak, eredj, büszke Marijka!
Majd megyek én is, majd utólérlek . . .

Igy megyen frissen a büszke Marijka,
ki a faluból, ki a mezőre.
Talán az Isten is ugy akarta:
fergeteg támadt, nagy erős szélvész,
országut porát felkavargatta,
porral beszórta a jó ebédet.
Visszafordul akkor a büszke Marijka,
másikat főzött, azzal elindult.
Utána kiált a szomszédasszony:
— Eredj csak, eredj, büszke Marijka,
indulok én is, majd utolérlek . . .

Igy megyen frissen a büszke Marijka,
ki a faluból, ki a mezőre.
Talán az Isten is ugy akarta:
fellegek jöttek, megeredt a zápor,
térdig a vizben gázol Marijka.
Nem fordul vissza, nem riad vissza,
övig a vizben gázol Marijka,
nem riad vissza, megyen előre,

megy-megy előre, fel a tetőre.
Mindegyik asszonyt elhagyja frissen,
elsőnek ér fel a hegytetőre.
Hallod-e látod-e, Manoil mester?

Dolgozik buzgon Manoil mester,
egyre faragja, rakja a követ,
hát látja ám a büszke Marijkát,
amint jön frissen a friss ebéddel.
Manoil mester elfakad sirva,
perdül a könnye, a keze reszket,
Odalép hozzá a büszke Marijka,
szeliden, halkan megkérdi tőle:

— Hallod-e férjem, Manoil mester,
hallod-e, kedves, drága szerelmem?
Miért pereg két szemed könnye,
asszonyod láttán mért szomorodsz el?
Későn jöttem tán az ebéddel?
Igy fele néki Manoil mester:
Drága kis asszony, büszke Marijka,
dehogy is jöttél későn a várba,
Tulkorán jöttél, nagyon siettél.
Leesett ujjamról gyémántos gyürüm,
leesett, legurult ide a mélybe,
kavicsok közé, pince tövébe.
Erre gondoltam, amikor jöttél,
te adtad nékem esküvőnk napján,
gyürümet szánom, azért hull a könnyem,
sajnálom, sajnálom gyémántos gyürümet.
Igy felel néki a büszke Marija:
— Gyere csak ide, Manoil mester!
Egyél, mig meleg, láss az ebédhez!
Hivd ide rögtön néhány embered,
csináltass nékem függő kis állványt,
erős kötélen bocsássanak engem
oda le a mélybe, pince tövébe.
Majd én kutatok, keresek ottan,
kezembe veszek minden kis kavicsot,
meg is forgatok minden kis követ,
meglásd: meglelem gyémántos gyürüdet,
mire te megeszed a jó ebédet!
Hivatja akkor Manoil mester
kőmíveseit, ifju segédit,
készitenek nyomban függő kis állványt.
Mindenki tudta, mi készül itten,
egyik sem szólt egy árva szót sem.
Megfogták Marijkát, lebocsátották,
le a pincébe, pince tövébe.
Ott kiszállt lassan a büszke Marijka,

megforgatott nyomban minden kavicsot,
kézbe vett rögtön minden kövecset.
Keresi a gyürüt a büszke Marijka,
déltől estvélig keresi váltig,
meg nem találja, seholnem leli.
Felkiált akkor a büszke Marijka:
— Hallod-e hallod-e, Manoil mester,
én édes férjem! Nincs meg a gyürü.
Huzzál ki engem innen a mélyből.
Minden kis kövecset kezembe vettem,
minden kavicsot megforgattam,
gyémántos gyürüdet seholsem találom.
Most már sietnem kellene haza,
felébredt immár két kicsi ikrem,
két kicsi fiam, Péter és Palkó,
sietek haza, hogy megszoptassam,
Szegénykék sirnak, rinak utánam.

Igy felel akkor Manoil mester:
— Hej ha te tudnád, büszke Marijka,
hej ha te tudnád, amit te nem tudsz!
Fogadást tettünk nagy erős szóval:
kinek a párja legelébb eljő,
legelébb hozza ki az ebédet,
megfogjuk itten azt a menyecskét,
belökjük menten ide a mélybe,
hogy ott maradjon bus áldozatnak,
hogy le ne dőljön többé a bástya,
ami felépült, hogy megmaradjon.
Ebben az évben, tizedik évben
el kell készülnöm ezzel a várral,
halál fiai vagyunk különben.
Rossz vagy, Marijka, elsőnek jöttél,
legelébb jöttél fel a tetőre,
mindegyik asszonyt elhagytad messze.
Téged lökünk a pincegödörbe,
már most ott maradsz örökre, örökre . . .
Áldozat leszel, tartod a falat,
soha, de soha ki nem jössz onnan!
Hallja ezt, hallja a büszke Marijka,
keserves könnye kicsordul menten,
jajongva kiált fel az urának:
— Hallod-e, hallod, Manoil mester?
Mi rosszat tettem? mit is vétettem?
Megtettem mindent, ahogy te mondtad . . .
Miért hagysz itten, miért engeded,
hogy itten sirjak, hiába sirjak?
Ha engem nem szánsz, szánd meg a kettőt,
két kicsi fiad, két kicsi ikred,
sirnak utánam, jaj hazavárnak.

Mivé is lesznek, ha meg nem térek?
Huzass ki, huzass, Manoil mester,
csak éppen engedd, hogy hazamenjek,
két kicsi ikrem hogy megszoptassam,
két kicsi fiam megsimogathassam,
visszajövök aztán ide a várba,
holnap hajnalba befalazhatsz engem!
Nem huzta őt ki Manoil mester,
hajszolja bezzeg minden mesterét,.
Kőmives emberek munkához látnak,
kőmives inasok hordják a követ,
dolgoznak gyorsan, huzzák a falat.
És attól kezdve megáll a bástya,
nem dől le többé, kő le nem omlik.
Amint felépül az erős bástya,
mindenki hazamegy, hazasiet vigan,
hej bezzeg nem megy Manoil mester!
Ott marad a várban, csorog a könnye.
Lenn a gödörben jajgat Marijka,
Manoil mester sirva hallgatja:
— Jaj hogy is menjek, hogy menjek haza,
hogy nézzek ezután két kis fiamra?
Nem birom hallgatni fiaim sirását,
anyjuk után sirnak, anyjukat várják.
Jaj, ugy kell nékem, nem kellett volna,
nem kellett volna esküvést tennem,
nem volnék mostan ilyen nagyon árva . . .

Fordította: Pappné Tarczay Gizella

A ballada hőse itt az esetek többségében Manoil, mellette azonban igen sokféle más név is szerepel. A változatok jelentős részében viszont 3 testvér épít (néha ezek egyike is Manoil); mellettük, illetve a névvel szereplő mesterek mellett pedig tarka sokféleségben találjuk a mesterek, ácsok, segédek és inasok különféle számát. Több változat teszi évekre a folyton ujrakezdődő munka elhuzódását. Nem egyeznek meg a változatok az épület dolgában sem: többnyire vár, elég gyakran hid épül, ritkán pedig templom, vagy kolostor.

Az áldozat kijelölése két főváltozatban történik: a főmester mondja ki a döntést, vagy a mesterek megegyeznek; emellett előfordul az álomlátás, madár-üzenet és kalugyertől kért tanács is. Általános a terv elárulása. Ennek sajátságos fejleménye, hogy az egyetlen szótartó mester, aki ezért feleségét elveszti több esetben a „legbutább" jelzőt kapja. Másik fejleménye, hogy a menyecskék mindenféle kibuvóval hárítják el maguktól az ebédvivés tisztjét, amit 2. fordításunkban csak egészen lecsonkult párbeszéd képvisel. Szerepel a magyarból is ismert jelenet, amint a szerencsétlen tréfára veszi a falazást s csak a végén érti meg sorsát. Második szövegünkben hazakérezkedik, hogy megszoptassa gyermekét; ehelyett máshol kéri, hagyjanak ablakot mellének, hogy azon keresztül szoptassa gyermekét. Itt is több változat tud az anya melléből eredő tejforrásról. Ezentúl is még sokféle alkalmi változat tűnik fel

a különböző szövegekben; ezek megtárgyalására később kerül sor. (L. a táblázatot).

Szerbeknél és horvátoknál olyan változatos formáit találjuk a befalazási mondának, hogy ismertetésükre a változatoknak legalább felét kellene bemutatni, annyira különböznek egymástól, illetve olyan sajátosan fejlesztik tovább a máshonnan is ismert elemeket. A rendelkezésünkre álló négy fordítás némi tájékoztatást nyújt erről a sokféleségről.

Szkadar építése

Várat épit három édes testvér,
Mrljavcsevics-törzs három hajtása,
Az egyikük jó Vukasin király,
A második Ugljesa vojvoda.
A harmadik Mrljavcsevics Gojkó;
A bojáni Szkadarban épitik,
S épitették három egész évig
Három évig, háromszáz mesterrel,
Mégse tudták alapját negvetni,
Nemhogy váruk meg is épiteni,
Amit nappal épitettek volna,
Gonosz tündér éjjel lerombolta.
Mikor eljött a negyedik év is,
A hegyekből lekiált a tündér:
„Jó Vukasin király, ne kinlódjál,
Ne erőlködj, ne herdáld a kincsed;
Még alapját sem tudod felhuzni,
Nemhogy várad felépitni tudjad.
Mig nem találsz két hasonló névre,
Mig nem találsz Sztóján s Sztojánára,
Mindakettő fivér is, meg nővér
Épitsed be az alapba őket,
Csak igy fog az alap megmaradni,
Csak igy fogod felépiteni várad."

Jó Vukasin király, hogy ezt hallja,
Odahivja hü Deszimir szolgát:
„Édes fiam, kedves Deszimirem,
Mindig jó hü szolgám voltál nékem,
De mostantól fiammá fogadlak,
Fogj be fiam, aranyos hintónkba,
Végy magadhoz aranyat, hat vékát,
Aztán eredj ki a nagy világba.
És keressél nevet, két hasonlót,
Keresd fiam Sztojánt és Sztojánát
Mind a kettő fivér is meg nővér,
Vagy rabold el, vagy kincsen szerezd meg,
De hozd őket Szkadar városába,
Hadd falazzuk a torony tövébe.

Hadd vethessük meg a vár alapját,
Hadd épitsük meg végre a várat."
Hallja a szót Deszimir, a szolga,
Mindgyárt befog aranyos hintóba,
Visz magával aranyat, hat vékát,
El is megyen ki a nagyvilágba,
Megkeresni nevet, két hasonlót,
Meg keresni Sztojánt és Sztojánát,
Keresi is három egész évig,
Még se talál két hasonló névre,
Nem talál Sztojánra, Sztojánára.
Visszafordul Szkadar városába,
Lovat hintót átad a királynak,
S visszaadja a hat véka kincset:
„Itt van király, lovad és a hintód,
Visszahoztam aranyad, hat vékát,
Nem találtam két hasonló névre,
Nem Sztojánra s hozzá Sztojánára."

Jó Vukasin, a király ezt hallja
S rá is kiált Ráda épitészre,
Az meg a háromszáz kőmüvesre,
Épitteti a király a várat,
Király épit, tündér tovább rombol,
Nem engedi megvetni alapját,
Nemhogy fel is épitni a várat.
A hegyekből lekiált a tündér:
„Hallod öcsém, jó Vukasin király!
Ne kinlódjál, ne herdáld a kincsed,
Ugyse tudod alapját megvetni,
Nemhogy tudnád felépitni várad:
De itt vagytok, három édes testvér,
Mindegyiknek vagyon hű hitvese,
Akié jön holnap Boján mellé,
Ételt hozni a kőmüveseknek
Épitsétek a torony tövébe,
Csak igy fog az alap megmaradni.
Váratok igy végre majd felépül."

Hogy ezt hallja jó Vukasin király,
Eléhivja két édes fivérét;
Hallgassátok meg testvéri szómat;
Szólt nekem a tündér a hegyekből,
Semmi haszna, hogy igy költsük kincsünk,
Nem engedi alapját megvetni,
Nemhogy fel is épitni a várat;
De szólt még a tündér a hegyekből:
Itt vagyunk mi hárman, testvérek,
Hű hitvese van mindegyikünknek:
Amelyikünk felesége holnap

Ebédet hoz a kőmüveseknek,
Azt a torony tövébe épitjük,
Csak igy tudjuk felépitni várunk.
De fogadjuk meg Isten nevében,
Egyikünk se szól a hitvesének,
Hanem rájuk és a sorsa bizzuk,
Hogy ki jöjjön holnap fel a várba.
Isten előtt mind hitet is tettek,
Hitvesüknek egy szót sem is szólnak.
Bealkonyult, leszállott az éjjel,
S hitvesükkel nyugovóra tértek.
De láss csudát, csudát, égreszólót,
Hitszegő lett jó Vukasin király
És elsőnek igy szólt hitveséhez:
„Jól vigyázzál, édes feleségem,
Ne menj holnap a Boján partjára,
Mestereknek ne vigyél ebédet,
Mert különben életed veszited,
Befalaznak a vár alapjába."
De Ugljesa ép igy hitszegő lett,
Ő is igy szólt hűséges nejéhez:
Jól vigyázzál hitvesem magadra,
Ne menj holnap Bojána vizéhez,
Mert különben ifjan kell meghalnod,
Befalaznak a vár alapjába!
A fiatal Gojkó hitet tartott,
Egyetlen szót sem szólt hitvesének.

Mikor másnap megvirradt a reggel
Jó korán kelt mind a három testvér,
S ment a várba, Boján vize mellé.
Jött ideje az ebédhordásnak,
A királyné került volna sorra.
De ő elment sógorasszonyához,
Ugljesának hű feleségéhez:
„Hallgass reám ángyomasszony, kedves,
nem tudom mért, a fejem megfájdult,
Istenemre, nem mulik a fájás,
Fel a várba, vidd te az ebédet."
Akkor igy szólt Ugljesa hitvese:
„Jaj királyném, édes sógorasszony,
Nem tudom mért, a kezem megfájdult,
Istenemre, nem mulik a fájás,
Fordulj inkább ifjabbik ángyodhoz."
A királyné el is ment ángyához;
Kicsi ángyom, Gojkó szemefénye,
Nem tudom mért, a fejem megfájdult,
Istenemre, nem mulik a fájás,
Vigyél ma te a várba ebédet.
De azt mondja Gojkó felesége:

„Hallod néném, királyné nagyasszony,
Én szivesen hajlanék szavadra,
De kis fiam, szegény, még fürdetlen,
Fehér gyolcsom, bizony kimosatlan."
Igy válaszol erre a királyné:
„Eredj, mondja, eredj kisebb ángyom,
Vidd el csak a várba az ebédet,
Kimosom én majd fehérre gyolcsod,
Megfürdetem csecsemő fiacskád."
Mit feleljen Gojkó felesége,
Elindul a várba az ebéddel.
Mikor már a Bojána partján volt
Megpillantja Mrljavcsevics Gojkó,
Hősi szivét elfogta a bánat,
Fájt lelkének ifju felesége,
Fájt szivének bölcsős kis magzatja,
Hogy megárvul hónapos korában,
Lecsorrantak arcáról a könnyek;
Meglátta ezt a sudár menyecske,
Csendben lépked mig elér urához,
Csendben lépked s halkan igy szól hozzá:
„Mi van véled, édes uram, szóljál,
Mért harmatos könnyeidtől orcád?"
Igy válaszol Mrljavcsevics Gojkó:
„Nagy bajom van, kedves hitestársam!
Volt nékem egy szinarany szép almám,
S beléesett ma a Bojánába,
Ugy sajnálom, fáj a szivem érte.
Nem kap észbe a sudár menyecske,
S igy válaszol hüséges urának:
„Kérd az Istent, adjon egészséget,
S öntesz ennél még szebb arany almát."

Akkor a hőst elfogta a bánat,
Fejét oldalt csak elforditotta,
Hitvesére nem tudott ránézni.
De előjött a másik két testvére,
Két sógora Gojkó hitvesének,
Megfogták az asszony fehér karját,
Felvitték, hogy a várba falazzák,
Előhivták a hires Ráda mestert,
Ráda pedig háromszáz kőmivest;
Csak mosolygott a sudár menyecske,
Mert azt hitte, csak tréfálnak véle.
Állitották a fal közepébe,
S hozzálátott háromszáz kőmüves
Fát emeltek, követ illesztettek,
A menyecskét térdig befalazták,
Még mosolygott a sudár menyecske,
Még remélte, csak tréfálnak véle,

De tovább is a háromszáz mester
Rakott fát és köveket illesztett,
Befalazták karcsu derekáig,
Ránehezült testére a nagy suly,
Akkor látta szegény, hogy mi éri,
Fel is szisszent mint a mérges kigyó
S igy könyörgött két jó sógorához,
„Ne adjatok, ha Istent ismertek,
Fiatalon ily szörnyü halálra!
Igy könyörgött, de bizony hiába.
A két sógor még csak rá se nézett.
Akkor elmult szégyene, szemérme,
S igy könyörgött édes jó urának:
„Ne hagyj engem uram, hitestársam,
Ne hagyj ifjan a várba falazni,
Kisérj inkább ősz édesanyámhoz,
Van anyámnak bőségesen kincse,
Vehetsz rajta rabot, avagy rabnőt,
Én helyettem őket falazzátok!"

Igy könyörgött, ámde mind hiába.
S mikor látta a sudár menyecske,
Hogy hiába kérés és könyörgés,
Kérő szóval a mesterhez fordult:
Ráda mester, az Istenre kérlek,
Hagyj ablakot két fehér keblemnek,
Illeszd belé két fehér emlőmet,
Ha elhozzák Jóvót, magzatkámat,
Hadd szoptassam szegény árvácskámat.
Ráda mester irgalomból igy tett,
Nyilást hagyott két fehér keblének,
Két emlőjét abba elhelyezte,
Ha elhozzák, a kis árva Jóvót,
Ha elhozzák, ottan megszoptassák.
Akkor szegény ismét Rádát hivta,
Ráda mester, az Istenre kérlek,
Hagyj ablakot két könnyes szememnek,
Hadd láthassak fehér udvarunkba,
Hadd láthassam Jóvót hogyha hozzák,
S ha majd ismét el is viszik tőlem.
Irgalomból meghallgatta Ráda,
Ablakot is hagyott két szemének.
Hadd láthasson fehér udvaráig,
Hadd láthassa, hogy ha hozzák Jóvót,
S viszik vissza ismét otthonába.

Szegény asszonyt be is épitették,
El is hozták kisded fiát hozzá,
Igy szoptatta álló egész hétig,
Egy hét után elvesztette hangját;

De teje még aztán sem apadt el,
Kisfiát még egy évig táplálta,
S ahogy akkor, igy is maradt végig,
Csorran a fal most is és mindétig,
S ha nincs tejük a mai anyáknak,
Csudás gyógyirt most is itt találnak.

Fordította: Csuka Zoltán (1.)

*

Nagy mesterek Tesány várát rakják,
Egy anyától van három testvér:
Radó mester a legnagyobb köztük,
Péter mester utána középső,
Gojkó mester a legkisebb testvér. —
Ami falat nappal épitettek,
Lerombolták éjjel azt a Vilák.
Radó mester igy szól öccseihez:
Megépítni nem birjuk a várat,
Áldozatot kell belé falaznunk.
Ha majd este szállásunkra térünk,
Egyikünk se szóljon hitvesének;
Aki holnap reggelinket hozza,
Azt belé kell falaznunk a várba.
Amint este szállásukra tértek,
Szobájába ki ki ment nejével,
Radó mester igy szólt kedveséhez:
Hallgass reám, kedves hitestársam,
Ha te hozod a reggelit holnap,
Befalazunk tégedet a várba.
Péter is igy szólt a hiteséhez.
Ha te hozod a reggelit holnap,
Befalazunk tégedet a várba.
Gojkó hallgat, árva szót se szól ő.
Midőn másnap reggel hajnalodott,
Az anyósa reggelit készitett,
Aztán pedig szólitotta menyét;
Radinica, kedves menyem lelkem,
Mestereknek vidd ki a reggelit!
Gyermekemet a siró görcs bántja,
Én hazulról most nem mehetek el,
Mestereknek nem vihetek ételt.
Szólítá az ifju Petrovicát:
Petrovica, édes menyem lelkem,
Mestereknek te vidd ki az ételt!
Nem vihetem, kedves anyám lelkem,
Fehérnemüm épp most van a lugban,
Ha elmegyek, megromlik a ruhám.
Szólitá az ifju Gojkovicát!

Gojkovica, ifju menyem, lelkem,
Mestereknek te vidd ki az ételt!
Szivesen megy a fiatal asszony,
Mestereknek viszi a reggelit,
Gojkó mester már messziről látja,
Lecsüggeszti fekete bajuszát,
Csodálkozva kérdi ifju neje
Mi bajod van, édes Gojkóm, mézem?
Jaj, ne kérdezd, kedves hitestársam!
Szinaranyból volt nekem két gyürüm,
Lesiklottak ma az ujjaimról,
Befalazták mind a két gyürümet.
Ne bolondozz, édes Gojkóm, mézem!
Van nekem hat kedves ifju öcsém,
Aranyban ők ügyes jó ötvösök,
Aranygyürüt csinálnak ők ujat.
Gojkó mester igy szól erre ismét:
Szinaranyból volt nekem egy almám,
Befalazták ma aranyalmámat!
Légy csak okos, édes Gojkóm, mézem!
Dicsekszem én két kedves öcsémmel,
Aranyban ők ügyes jó ötvösök,
Aranyalmát csinálnak ők ujat.
Ime, a két mester mit mivel most?
Megkötözik ifju Gojkovicát,
Befalazzák őt a vár falába.
Megépitik ők a fehér várat.
A mesterek este haza tértek,
Gojkó mester két kis fiacskája,
Két kis fia hangosan sir, jajgat.
Csillapitja őket Gojkó mester,
Garast is ad nekik, fényes tallért,
A gyermekek csak nem csillapulnak.
Éjféltájig hallszik a nyöszörgés,
Éjféltájig eltüri az atya,
Éjfél után nem birja viselni.
Ki kell menni a tesányi várhoz.
Tesány vára, véghetetlen bánat,
Anyátlan két gyermekemnek jaj, jaj!

Fordította: Hermann Antal (8.)

Levelet ir Szokolovics pasa
És elküldi Mitar épitőnek:
Hallgass ide jó Mitar épitő
A Drinán át épitnél-e hidat
A levélre Mitar igy válaszol
Derék uram Szokolovics pasa
Drinán hidat mostan nem épitek

Csak tavasszal Szent György naptól kezdve.
Multak napok, eljött Szent György napja
S csak látnád Mitárt az épitőt
Besiet a meleg istállóba
Kivezeti hollószinü lovát
Kivezeti diszes udvarába
Hollószinü hétesztendős lovát
Kin nem volt még patkó, nyeregzabla
Kezdi Mitar lovát megpatkolni
De egy szeg sem hatol a patkóba
Le is rázza a zablát, a nyerget
Mitar mégis felül a lovára
És elindul kikémli a Drinát!
Eljut a folyó közepéig

De itt lova moccanni sem akar
És csak látnád Mitárt az épitőt
Üti lovát, döfi sarkantyuval,
Jó ostorát ronggyá üti rajta
Holló lovam gyalázatos pára
Azt akarod, hogy itt sirom leljem?
Hát hiába tartottalak eddig,
Tartottalak jól hét esztendeig
Tartottalak zabbal és szénával
Itattalak magam tiszta vizzel?
De a ló csak meg sem mozdulhatott
Vissza is tért Mitar viz partjára,
S ime a ló két elülső lábán
Csavarodva lát egy vizi tündért.
Mitar rögtön rántja fényes karját
Hogy a tündér fejét ott leüsse
De a gonosz sellő nagyot sikolt:
Ne sujts reám jó Mitar épitő
Ne sujts reám Istenedre kérlek
Mert ha megölsz, tudd meg, megjósolom,
A Drinán át hidat nem épitesz
Hü társaim müved elpusztitják
Hanem hallgass jó Mitarom reám:

Sietve ülj jó Holló lovadra
Járjál rajta széles e világot
Hozz testvérpárt melynek egy a neve
Szilárd a báty Szilárdka a huga
A testvérpárt falazzad a hidba
Jó tanácsom ha meg nem fogadod
A Drinán át hidat nem épitesz.
Fel is ugrott Mitar jó lovára
Lován járta széles e világot
És utjában volt is szerencséje
Talált hamar két játszó gyermeket

Füben játszva szép virágos kertben.
Hozzájuk szól Mitar hidépitő:
Két virágszál, aranyos két gyermek
Mondjátok csak mi is a nevetek?
A két gyermek ilyen szókkal felelt:
Egyik Szilárd a másik Szilárdka.
Ugrik Mitar a virágos kertre
Karján mindjárt a két játszó gyermek
Két gyermekkel felül jó lovára
Hazaviszi, hidon beépíti
A Drinán át a hidat épiti
Igy épült a Drina erős hidja.

Fordította: Szegedy Rezső **(2.)**

Falba-épített leány

Nincs fejérebb vár fejér Budánál,
És nincs nyárfa-árnyéknál hüvösebb,
Alszik rajta nőtelen Dragojlo.
Szép Szmilyana lány hozzá lopózik,
Árnyas alju zöld nyárfára felmász,
Orczájáról egy kis könny lehullott
S Dragojlónak orczájára hullott.
És Dragojlo álmából felébred:
Mi történik Istenem, teremtőm!
A menny tiszta s eső hull belőle!
Nem vagyok nős s nem nőszendem addig,
Mig Szmilyana lány nem lesz nejemmé.
Ezt testvéri megtudák a lánynak,
Beépiték a leányt a várba.
De Szmilyana szép szüz szóla nékik:
Jó bátyáim kérlek Istenemre!
Hagyjatok csak egy kis ablakocskát,
Hogy nézhessem merre jár Dragojlo:
Fenn hordja-e szép fejét fakója,
Hordja-e a nyakkendőt selyemből,
Melyet három éven át kötöttem,
Titkolózva, hogy szülőm ne tudja;
Senki semmit nem tudott felőle,
A legifjabb ángyomat kivéve,
Ki az aranyt vásárlotta hozzá.

Fordította: Székács József **(28.)**

Látható, hogy az utóbbi két változatban már teljesen hiányoznak annak a történetnek részletei, amelyet eddig nyomon követtünk: ezek már nem az építőmester feleségének tragédiájáról szólnak, akit a folyton leomló fal megállítására építenek be a kövek közé; egészen más történetbe van foglalva az építőáldozat, sőt végül már nem is építőáldozatról van szó, hanem büntetésről.

Ilyen — minden más mesevároztól eltérő — történet több is van a szerbhorvát anyagban. 5. változatunk Boszniából nagyjából hasonló történet, mint a 2.; felépítik a hidat a két ikergyerek feláldozásával, azonban a kész hidat egy vihar-sodorta fenyő döngeti; a mester szavára Mehmed pasa szórja a kincset a vízbe, majd belevágja baltáját a fenyőbe, amely vért fecskendez és visszafelel neki; végül egy énekestől megtudja, mi volt a bűne: vámot szedetett a hídon.

11. szövegben egy „Kaur bán" az építtető, de a vár folyton leomlik; elhatározza, hogy az első arramenőt befalazza; egy úrfi megy az iskolába — elfogják, strófánként ismétlődő jelenetekben megfosztják minden ruhájától — s beépítik a várba. Az utána küldött rabnő kérdezősködésére különböző halogató feleletet kap (elment a rétre, vízért stb.); végre anyja meglátja a vért a falon, s bevallják a történteket. Az anya panaszára Hasszán pasa levágatja az építtető bánt, a gyerek csontjait kiássák a falból, anyjának pedig megszakad a szíve.

4.-ben három török pasa tanakodik, hogy milyen vállakozásba fogjanak; végül abban maradnak, hogy hidat építtetnek a Drinán. Írnak Máltába Rade mesternek, aki hiába dolgozik 300 kőművesével, nem képes az alapot lerakni. Bánatában behajtat a vízbe; lova moccanni se tud, bárhogy ütlegeli; tündér inti végre egy felhőből, hogy suhintson kardjával a vízbe, mire a víz véressé válik; lova lábára haj volt csavarodva. Odakiált társainak, hogy szaporán fogjanak munkához az elsimult Drinán. Le is rakják az alapját, de amit nappal építenek, reggelre leomlik. A mester titokban hazalovagol (!) Máltára, de társai utána írnak, hogy a pasák fejüket veszik, ha nem készülnek el időre. Újra nekifognak, kőtornyot emelnek, de a nappal végzett munka éjjel újra leomlik. Egy éjjel vila közli a mesterrel álmában, hogy Miljutin királyhoz kell mennie Szerbiába, s annak Stoja és Ostoja nevű gyermekeit elkérni áldozatra. A pasák engedélyt adnak az útra. A király beleegyezik az áldozatba, sőt gyermekeit is rábeszéli a keresztény mesterek érdekében, nehogy a török áldozatává váljanak. A királyfiak kincseikkel együtt belemerülnek a folyóba; ezt látván a pasák, beleugrálnak a vízbe, s ott fulladnak. Még több csodás részlet következik s a híd végül is Miljutin király és két fia nevét viseli.

Még ennyire se hasonlít az ismert történethez a 12. Dervis pasa dzsámit építtet. 7 év alatt elkészül, a mesterek hazamennek, de éjszaka vihar dönti le a mecsetet. A pasa szemrehányást tesz a kőműveseknek, de azok a vila munkájának tekintik a balesetet. Ezután hétszer felépítik a tornyot s hétszer dönti le a vihar. A pasa ekkor Allahhoz imádkozik, s álmában megtudja, hogy emberáldozat kell: saját fia. Reggel megy kedveséhez, az nem engedi gyermekeit, de a pasa dühösen elrabolja a legkisebbiket és beépítteti. Az anya szíve megszakad. A dzsámi felépül, a mesterek szétoszolnak, a pasa pedig eltemetteti feleségét.

Egészen egyedülálló megoldásokat találunk még azokban a változatokban is, melyek a magyar—román—bolgár—görög balladákhoz hasonlóan a mester feleségének befalazásáról szólnak. Egy sor horvátországi és szlavóniai változatban a mesének olyan továbbfejlesztése bukkan fel, hogy a befalazott anya végül is kiszabadul. A 13.-ban Isten villáma ledönti a falat, s a kiszabaduló asszony hazamenve szemére hányja férjének, hogy nem árulta el ő is a határozatot, mint a többiek. A férj az eskü szentségére hivatkozik. A 14.-ben az asszony könyörög a vilának, hogy szabadítsa ki, s az dönti le a falat. Az asszony

otthon megöli a férfiakat, akik befalazták. A **19.**-ben Isten angyalt küld a vár elpusztítására. A **23.**-ban gyermeke jár a vár körül egy héttel a befalazás után ; megízleli a tejforrást, ráismer anyja tejére, sorsa meghatja Istent, aki villámmal lesújtja a falat, s az anya felneveli gyermekét. Jellemző a délszláv anyag nagyfokú változékonyságára a dragovaci két szöveg egymás mellett : az egyik feleség-befalazás szlavóniai átalakításokkal, a másikban azonban a hős, anyja tanácsára, megfogatja az éjszakai falomlást okozó tündért fegyveres őrökkel, farkasokkal és solymokkal, s széttépeti ; ezzel sommásan véget vet a balladának.

A **27.**-ben nő akar várat emelni, de megtudja a vilától, hogy addig nem fog sikerülni, míg nemzetségéből valaki meg nem hal. Erre levélben magához csalja hugát és beépítteti. Annak kis gyermeke van, aki imádkozik szt. Illéshez, Szűz Máriához és szt. Pantelijához, hogy segítsenek anyján. Azok villámmal, tűzzel lerontják a falat, s az anya kiszabadul.

A közölt fordítások, tartalmi ismertetések s a mellékelt táblázat segít képet alkotni a délszláv ballada változatairól.

Áttérve az albán nyelvterületre, ismét találkozunk a mester feleségének befalazásával, nagyjából olyan történetekbe ágyazva, mint egyes bolgár balladák, illetve mint Vuk híres montenegrói változata (leszámítva az egynevű gyermekekről szóló részt). Emellett azonban feltűnik egy más meseváz is : a folyton leomló vár építője megtudja, hogy nőt kell befalaznia. Éppen arra jön huga, hogy megnézze az építkezést : a munkások azonnal megragadják és beépítik. Kettejük nevéből eredeztetik a vár nevét : Rosa + Fa = Rosafa, a hegy neve, amelyen Szkutari vára emelkedik. Mindkét monda kapcsolódik Szkutarihoz, emellett van hídról szóló is. Ezek egyike — **1.** — azonban nem ballada, hanem prózai mese.

Ismét új formát ölt a befalazott pallérné története a görögöknél. Álljon itt az egyik főváltozat bemutatására a **3.** szöveg magyar fordítása.

Arta hídja

Negyvenöt mester dolgozott derék hatvan segéddel,
három évig dolgoztak ők, munkáltak Arta hídján.
Egész nap épitkeztek és estére im leomlik.
Siránkoznak a mesterek és sirnak a segédek :
„Jaj, kárbaveszett fáradság, jaj, kárbaveszett munkánk,
hogy egész nap épitkezünk s estére im leomlik!"
És a kisértet igy felelt a jobbik kamarából :
„Ha embert nem tesztek bele, fal igy meg nem szilárdul,
s ne árvát vessetek bele, idegen utasembert,
hanem fő-mestereteknek gyönyörü feleségét,
aki későn, sietve jő, későn jön az ebédhez."
A fő mester meghallja ezt s nyomban halálra-válik.
Levelet ir, s elküldi azt a kis fecskemadárral :
„Ne siessen, ne öltözzék, késsen el az ebédtől :
később jöjjön s úgy keljen át átkos Artának hidján."
De a madár nem érti jól, elröppen s másképp mondja :
„Gyorsan öltözz és válts ruhát, gyorsan menj az ebédhez,
sietve menj és keljél át gyorsan Artának hidján."
Amint alakja feltünik a fehér köves uton

a főmester meglátja őt és megrendül szivében.
Üdvözli őket messziről s messziről mondja nékik:
„Üdvöz legyetek mesterek, örüljetek segédek,
a főmesternek mi baja, mitől oly halott-halvány?"
„Leesett gyürüm odabent a legelső szobában,
ki megy be, s ki vajjon ki jön, a gyürüt megtalálni?"
„Mesterem, csak ne keseregj, bemegyek hozom mindjárt,
én megyek be, s ki is jövök, a gyürüt megtalálom."
Még jószerivel le se ment, be se ment a középre:
„Huzd meg a láncot, kedvesem, huzzad meg hát a láncot!
Már mindent összekerestem, de semmit sem találtam."
Meszeskanállal az egyik, másik leönti mésszel,
fogja maga a mester is, fogja, nagy követ dob rá:
„Jaj nekünk, csufos végezetünk, jaj, végzetszabta sorsunk,
hárman valánk testvérek, s im gonoszul irva végünk,
egyikünk tartja a Dunát, a másik tartja Avlont
és én, a legkisebbiük tartom most Arta hidját.
Ahogyan szivecském remeg, remegjen ugy a hid is,
ahogy hajacskám szála hull, hulljon az utasember."
„Leány, változtasd meg szavad, mondj hamar másik átkot,
hisz egyetlen testvéred él, nehogy átkeljen ő is!"
Szavát megváltoztatta hát, hamar más átkot mondott:
„Válj vassá, szivecském, szegény, vassá legyen a hid is,
Vassá hajacskám szála is, vassá az utasember.
Testvérem idegenbe van, nehogy itt általmenjen."

Fordította: Kopp Éva

Bár a görög ballada általában eléggé egységes, mégis vannak eltérések is egyes jelentősebb mozzanataiban. A nevezetessé vált Arta-híd mellett más hidak is szerepelnek, köztük leggyakoribb a Trihas-híd, ami a mohamedánok hajszélvékony hídja, melyen a lelkek a másvilágra átkerülnek. Ritkán épület szerepel híd helyett, azonban ez is mindig valami víz mellett emelkedik. Az áldozat szükséges voltát szellem helyett néha madár közli a kőművesekkel, néha álomban tudják meg; ilyenkor szellem helyett néha arkangyal is szerepel; előfordul azonban a sorsvetés is, sőt a magyaroknál és bolgároknál oly gyakori közös megegyezés is. A döntésnek itt is közölt formája jellemző sok görög szövegre: a szellem eleve kijelöli a főmester feleségét, tehát elesik a többi népnél oly fontos szerepet játszó lehetőség az áldozat sorsszerű kiszemelésére, illetve emberi álnokság közbelépésére, ami a költeményt végig feszültségben tartja. Emellett van olyan megoldás is, hogy csak a főmester van kijelölve előre az áldozat-hozásra, s hosszabb párbeszéd folyik le közte és a szellem között, hogy kit adjon oda az élve-eltemetésre; a mester meggondolja, hogy apát, anyát, testvért nem kap másikat, de feleséget igen (sőt néha „szebbet" is), így őt jelöli ki áldozatul. Egyes változatokban az asszony említi otthon hagyott gyermekét és félbemaradt munkáit is (mi lesz a kenyérrel, mi lesz a síró gyermekkel), férje azonban elhárítja a gondot magától: a szomszédok majd ellátják.

Az eltérésekről táblázatunk a jelen esetben nem nyújt teljes képet, minthogy az ismert változatoknak csak kisebb részét öleli fel. (Ha Politis

összeállítását ARNAUDOV néhány adatával kiegészítjük, harmincnyolc változatot kapunk. Ehhez még néhány dodekanézoszi változatot említ BAUD-BOVY, s feltehetőleg 1935 óta is folyt gyűjtés, tehát az ismerhető változatok számát legalább ötven-hatvanra kell tennünk.) Ezért itt is támaszkodtunk, s később az egyes elemek részletes összehasonlítása alkalmával is még fogunk BAUD-BOVY megállapításaira, aki a kiadott változatok nagy részének és sok kéziratos feljegyzésnek ismeretében tekinti át az egyes mozzanatokat és von le gyakoriságukból, földrajzi elhelyezkedésükből bizonyos tanulságokat (még ha azokkal nem is mindig értünk egyet).

Nem kell külön bemutatnunk a két aromun és a két cigány változatot. Az aromunok teljesen a görög fogalmazást követik: Arta-hídról szóló két történetük a görögöknél, illetve bolgároknál ismert mozzanatokból áll, csak sokkal részletezőbb az előadásuk. Semmi kapcsolatban sincsenek az Argesi kolostorról szóló román szövegekkel. A két cigány nyelvű feljegyzés pedig a cigányok sajátos vándorélete folytán semmiféle olyan jelleget nem mutat, ami akár a feljegyzés helyéhez, akár valamely nyelvterület változatához különösebben kapcsolódnék; ugyanakkor az imént megismert elemek különböző mozaikjait tartalmazza.

Egyelőre nem terjesztjük ki az áttekintést a távolabbi, keleti területekre, a kaukázusira és a mordvinra. Ezek ugyanis sokkal eltérőben fogalmazzák meg az építőáldozat mondáját, mint az eddig bemutatott nyelvterületek, s célszerűbbnek látszik először a balkáni, összetartozó változatsort elemezni részletesen, s csak az eredmény ismeretében vetni össze a távoli formákkal.

A tartalmi ismertetésekből nyilvánvaló, hogy mind a hat kelet-európai szomszédnép hagyományában él egy balladai hangú történet a pallér feleségéről, akit a folyton leomló fal megállítására beépítenek a kövek közé. Ennek a költeménynek olyan egyező, vagy legalábbis hasonló részei vannak, melyek szoros szövegösszefüggésre, egymástól való kölcsönzésre vallanak, még akkor is, ha jelentős különbségeket tapasztalhatunk az egyes népek változatai között, sőt azokon belül is. Vegyük sorra a közös elemeket és válasszuk szét az esetlegesektől. Kiindulásul közösnek veszünk minden olyan elemet, amely legalább két népnél előfordul. A továbbiakban természetesen számításba kell venni azt is, milyen gyakori, vagy milyen ritka az a mozzanat az illető népeknél, illetőleg azt is, hogy milyen összhangban vannak az egyes elemek a többivel, és különösen a történet menetével, felépítésével. A táblázatok alján közölt számarányok és százalékok értékeléséhez tudnunk kell, hogy a román, albán és görög változatok, s a szerbek egy része is túlnyomórészt régi gyűjtésből származó, teljes szövegek, míg a gazdagon képviselt bolgár és magyar anyag igen sok újabb, töredékes feljegyzést tartalmaz; a magyaroknak néha az eleje hiányzik, s a ballada kezdete az, hogy „Kelemenné asszony azt az álmot látta", máskor meg a vége csonka. Bolgároknál leginkább a közepe és vége töredékes. Ilyen esetben tehát egy-egy elem hiánya nem variálódás következménye, hanem a hagyomány pusztulásáé. Mindezt tekintetbe véve a következő eredményre jutunk.

Három népnél szerepel az uralkodó parancsa az építkezéssel kapcsolatban. A románban leggyakoribb, mindig Negru vajda a rendelkező. Náluk ez a mozzanat jelentős történetté kerekedik ki s végigvonul az egész eseményen. A bolgárban már elég ritka s jelentősége csekély; sokszor csak a folyton leomló falról szóló rész után tűnik fel, hogy indokolja a kőmüvesek mindenre

elszánt magatartását. A szerbben valamivel többször, de kivétel nélkül a főtörténettől eltérő szövegekben fordul elő. Ahol a feleség beépítéséről van szó, ott vagy már az építők maguk is fejedelmek, vagy egyszerűen hiányzik ez a momentum. Ugyanígy az albánban is. A magyar és görög hagyomány mit sem tud parancsról.

Mindenütt szerepel az építők valamilyen száma. Nálunk tizenketten vannak. A 72% (a táblázat alján) t. k. 100%-ot jelent, mert *más* szám nincs. (Nem tekinthető másnak, hogy a „tizenegy kőműves, a tizenkettedik Kelemen Kőműves" formulából egyszer lemarad az utótag, sem az az alkalmi változat, hogy „tizenkét kőműves, a tizenharmadik Kelemen K.") Ugyanilyen egységes a román ballada tízes száma. Szerfelett tarka képet nyújt a többi. Bolgárban, szerb-horvátban vegyesen találunk névvel megnevezett mestert, három (néha több) testvért és ezekkel együtt rendkívül sokféle számú mestert és segédet. Albánban vagy csak a névvel megnevezett építtető, vagy három testvér szerepel ; görögben viszont csak a sokféle számú mester (itt megy fel ez a szám a legmagasabbra : tízezerre is), és a névtelen főmester.

Nem sokat következtethetünk ezekből a számokból a terjedés útvonalára. Annyi kétségtelen, hogy sokféle szám egy nyelvterületen s általában az összetett és nagy számok másodlagos fejleménynek számíthatók. (Pl. három testvér, negyven mester és hatvan segéd együtt, vagy ezer mester és hasonlók.) Már sokkal óvatosabban lehet megkockáztatni, hogy 9—10—12-es szám esetén természetesebbnek hat a sorsra bízott választás — „Melyik felesége hamarabb odajő" — kisebb az esély, mint az igen szűk hármas számnál. Ez azonban nem túl erős érv, egyelőre tehát egyaránt vehetjük a kilenc-tizenkét mestert is s a három testvért is valószínű kiindulópontnak.

Csak várépítésről tudnak a magyar változatok — kivéve egyetlen moldvai szöveget, mely 44 tornyú templomot emleget. (Ez a változat azonban kétségtelen román hatást mutat — román elemek a magyar ballada elemeivel váltogatják egymást benne, azonkívül egész fogalmazása rögtönzött, egyéni, eltérő a többi magyar változattól.) A magyar fogalmazás egységét az is kiemeli, hogy mindig Dévavárát emlegetik benne (vagy annak elrontott formáját). A románban ugyanilyen egységesen kolostorról van szó, többnyire az argesiről, egy esetben Barcan váráról. Nagyobbrészt vár, kisebbrészt híd, s ritkán templom-kolostor van a bolgárban ; főleg vár, ritkán híd a szerbben ; főleg vár, ritkán híd az albánban ; és szinte kizárólag híd a görögben. Minthogy az építőáldozat-mondák világszerte egyaránt kapcsolódnak mind a három építményhez, eleve nincs okunk egyiket sem előnyben részesíteni. Döntőbb, hogy egyedül a híddal kapcsolatban találunk bizonyos változatokban olyan részleteket, amelyek nem illenek hozzá : ilyen a bemutatott görög változatban az, hogy *szobáról* szólnak, mikor leküldik a gyűrűért ; ez a „leküldés" önmagában is nehezebben képzelhető el híd esetén, mint más épülettel kapcsolatosan. Ugyancsak romlásra vall egyes bolgár változatokban az a jelenet, mikor az asszony vízben úszva keresi a gyűrűt, azután van szó a mellének hagyott nyílásról (14.), vagy vízből (a mély Tundzsából) kell felhoznia a gyűrűt, aztán ráépítenek (75.).

Ilyen összeegyeztethetetlen mozzanatok vár vagy más épület esetén sohasem fordulnak elő. Ez arra vall, hogy a történet eredetileg nem híddal kapcsolatban alakult ki, s a későbbi összekapcsolás folyamán nem tudták eltüntetni az oda nem illő részleteket.

Említést érdemelnek a nevek is. Egyetlen mesternév van, amely két népnél is előfordul: a Manole. (Két moldvai magyar változat is tartalmazza, ezek azonban nyilvánvalóan utólagos román hatás következményei a csángóknál, akik századok óta szigetként élnek a románok közt, és többnyire kétnyelvűek.)

Mindjárt le kell szögeznünk, hogy a görögöknél egyetlen szövegben sem fordul elő a Manoil név (amint ARNAUDOV és BAUD-BOVY is megállapítja), még az Artában feljegyzett változatban sem; így mindaz a következtetés elesik, amit SOLYMOSSY SCHLADEBACH nyomán az Arta-híd közelében található Manolesz-mesternévhez fűz a ballada görög eredetére. Nem ez az első eset, amikor naiv kísérletnek bizonyul a népköltészet termékeit hasonló adatok alapján helyhez és időhöz kötni. Ugyanakkor le kell szögeznünk azt az eléggé közismert tényt is, hogy a Manojlo-Manoil név a szerb-horvát és bolgár hősi epikában igen gyakori hősnév, s előfordul még a román balladákban is, ahol sok bolgár epikai téma tűnik fel azonos névvel is (Gruia), illetve bolgár átvételre utaló helynevekkel (Carigrád). Az alábbi felsorolás korántsem teljes, csak ízelítőül szolgál a kéznél levő változatokból.

Délszláv: VUK III, 45 Manojló mester (hős zsivány) III, 48. Grčič Manojlo I, 421 bratac Manojlo 513 Grčica Manojlo II, 6 Kumovanje Grčica Manojla Ua. HNP I. 44. sz. III, 6 Grčič Manojlo mint a hős ellenfele III, 76. Djirjak i Grčič Manojlo. *Bolgár:* Sapkarev 472 és 1261. sz. Manoil vojvod SbNU 5,79 és 81: Gracseka Manola 7,90 l. sz. Car Manoil 9,17 Csuma i Manolo trgovcse 43, 134 55. sz. „Marko zseni szina szi Manoil" 43, 373 188 sz. „Manoil grk prodava libeto szi" 44, 27 19. sz. Marko fia Manoil 141, 138 sz. Manol i bezdetnata mu zsena 46/I, 17 18. sz. Manol vojvoda SZTOIN, Timok 2955. Manoil vojvoda CSEHL 40. sz. Manoil vojvoda. *Román:* Antologie, 542 = MARIENESCU, 112 20 sz.: Manuila şi Mustafa VASILIU, 44 34 sz. Manole (más történet).

Világos tehát, hogy itt nem görög eredetre utaló névvel van dolgunk, hanem a délszláv népek epikájának egyik közhelyszerű hősnevével, amely kapcsolódott az építőáldozat balladájához. De még tovább is mehetünk ebben a kérdésben és elfogadhatjuk STEFANOVIĆ álláspontját, hogy itt Kommenos Manuil görög császár nevével van dolgunk. A délszláv epika ugyanis több példát mutat arra, hogy a szomszédos népek nevezetes királyai, fejedelmi személyei váltak epikus hősök névadóivá: Mátyás király, Hunyady János, Ozorai Pipó (Filip Madžarin), szerbeknél a bolgár Sisman cár stb. Ebbe a sorba jól illeszkedik bele a nagy görög uralkodó. Ez egyszersmind arra is ad útbaigazítást, hogy melyik nép adhatta először ezt a nevet a főpallérnak: nyilván a bolgár, s nem a román. Ezzel látszólag szemben áll az a körülmény, hogy a román anyagban szinte kizárólagos a Manole mint a hős neve, míg a bolgárban csak a legnagyobb csoport, de nem az egyetlen. Hogy az „egységes" és „többféle" nemzeti változatot hogyan kell értékelnünk az eredetiség szempontjából, azt a későbbiekben fogjuk látni.

Kevesebb gondot okoz az építendő vár, híd neve. Itt csak két közös névről tudunk: az Arta-hídjáról és Skadar (Szkutari) váráról. Az előbbi a görögben is, albánban is csak egyik név mások mellett, semmiképp sincs az a jelentősége, amit az első ismert változatok alapján hozzáfűztek. Egyetlen görögországi bolgár változatban (55.) fordul még elő, de ott a többi elem is a görögöktől van véve (egyetlen hely a bolgárban, ahol a „reszkessen a híd" átok szerepel). Ugyanez áll a két macedóniai aromun szövegre is. Helyi el-

nevezéssel van tehát dolgunk, mely egy népnél sem tudott szélesebb körben elterjedni; semmi sem vall arra, hogy ezzel a névvel alakult volna ki olyan átütő változat, amely az egész területre szétsugározta a balladát. Legjellemzőbb ebben a tekintetben, hogy épp az Arta helységben feljegyzett változat (BAUD-BOVY megállapítása szerint) egészen újnak látszó szöveg, amely nem jöhet számításba eredetiség szempontjából.

Még kevésbé mondhatjuk el ugyanezt a Skadar névről. A vele kapcsolatos albán szövegek *két típusba tartoznak két külön névvel:* Skadar és Rosafa. A szerbben pedig egyedül VUK változata tud róla, ami a lelőhely közelségéből érthető. (Ezenkívül kétszer fordul elő a Bojana vize — **16., 31.** — de Skadar nélkül.) Egyáltalán egy pillantás a táblázatok név-rovatára meggyőz bennünket, hogy ezek mindenütt helyi alakulatok és semmi következtetésre nem adnak alapot, még akkor sem, ha egy-egy népnél egységesen alakultak ki.

Egyik legállandóbb mozzanata a balladának a nappal épülő vár—híd leomlása éjjel. A magyarban és románban ez kizárólagos (legfeljebb hiányzik az egész rész), a bolgárban elenyésző kevés változat említ egyszerűen csak leomlást (a nappal-éjjel szembeállítás nélkül). A szerbben az alacsony százalékszám még nem jelentene sokat, mert több változatot csak kivonatból ismertünk; többet mond viszont, hogy az ismert változatokban is elég sokszor van többféle más megoldás. Náluk látszik ez a közös mozzanat a legkevésbé állandónak. Albánban a helyzet olyan, mint a bolgárban (itt is sok a kivonat), a görögöknél pedig ismét kizárólagos a közös vonás.

Románban, bolgárban és szerbben több változat tartja nyilván, hogy hosszú ideig próbálkoznak a hiábavaló építéssel: néha még kilenc évig is. Ez annyira valószínűtlen, hogy csak romlás lehet. Egy-két leomlás után kell következnie a határozatnak. Bizonyára az a formula az eredeti, amelyik általánosságban marad, s nem köti meg képzeletünket konkrét de valószínűtlen számokkal. (Legfeljebb a három nap jöhet még számításba.)

Az építőáldozat elhatározása magyarban és bolgárban hasonlóan történik. Nálunk két forma kizárólagos: a fő mester dönt, vagy a mesterek együtt határozzák el. Háromszor megálmodja a főmester, hogy mit kell tennie, ebből kettő moldvai, román hatást mutató változat, s a harmadik is több, egészen újkeletű egyéni vonással fejleszti tovább a történetet; az álom tehát nem tartozik hozzá a magyar ballada régi formájához. A bolgárban ugyanazok a fővváltozatok, mint nálunk, bár kevésbé túlnyomó arányban, s többször jelentkezik az álom, az angyal és egyéb megoldás. Románoknál leggyakoribb az álom, azután angyal, szellem és hasonlók üzenete, ritkán előfordul az egyezség, sőt a főmester döntése is. A szerbek legfőbb megoldása a vila (tündér) parancsa. Ő néha csak azt mondja meg, hogy emberáldozat kell, s a kijelölést az emberek végzik el (ritkán egyezség, még ritkábban a főmester szava alapján), többnyire azonban maga jelöli ki az áldozatot is — az elsőnek ebédet hozó asszony személyében, vagy másban. Ez a tündér-motívum is igen sokféle lehet; a ló lábára csavarodó tündér előre megjósolja, hogy nem fog sikerülni az építkezés, anélkül, hogy leomlott volna a fal; a nevezetes VUK változatban először két ikret követel, s csak amikor nem sikerül szerezni, változtatja a követelést feleségre. Előfordul az álom is és egyéb megoldások. Ugyanilyen tarka képet nyújt a néhány albán változat: egy hang, vagy öregember közli a feladatot, vagy sorshúzás dönt, illetve megegyezés. Új jelenség a görög változatok madara, amely a boltívre száll és tudatja a mesterekkel

a tennivalót ; ezenkívül szellem szól, álom, angyal jelenti, illetve, ritkán sorshúzás és egyezség dönt.

Ezzel eljutottunk a ballada lényeges elemeihez, ahol már a tragikum ilyen vagy olyan felfogása érvényesül. A mindenütt többé vagy kevésbé jelentkező „megegyezés" ugyanis azt jelenti, hogy a feleség elvesztése olyan valakit sújt, aki annak előidézésében részes, még jobban ki van emelve ez ott, ahol maga a főmester mondja ki a határozatot, akinek azután saját felesége lesz az áldozat. Ahol szellem vagy tündér, vagy más közvetítő jelöli ki az áldozatot, ott a felelősség nem szerepel a tragikumban, egyszerűen a balsors sújtja a mestert.

Ez olyan vonás, amit többször találunk a különböző népek fogalmazásában ; több megoldás igyekszik az áldozat-tevő mesterek felelősségét csökkenteni. Ilyen például az uralkodó parancsa, sőt fenyegetése román, bolgár és szerb költeményekben.

A magyarban nincs ugyan uralkodói építtető, de van valami ehhez hasonló : annak kiemelése, hogy a munkát aranyért-ezüstért, véka aranyért vállalják, ki is fizetik a halálos áldozat után, sőt egyszer azzal kezdődik a történet : „Hova mégy .... tizenkét kőműves? ... Jertek, megfogadlak ..." De ez a személytelen mondat sem vonja el a figyelmet a mesterekről az építtetőre, csak a *vállalkozást* hangsúlyozza, s a figyelem középpontjában mindig a mesterek maradnak, akik az építést végzik és akarják. A „drága ár elnyerése" nemhogy csökkentené felelősségüket, hanem még növeli. A magyarban tehát azt látjuk, hogy a történet lelki problémákra van felépítve : a „drága ár" veszélyeztetése miatt a legsürgősebb segítséghez folyamodnak : az elsőnek kiérkező feleséget áldozzák fel. A főmester kimondja, illetve mindnyájan ráállanak, mert egyik se gondolja, hogy őt éri a sors. De mikor megtörténik, annál súlyosabban nyomja a bűntudat : „Én tettem a törvént, fejemen es történt" (25.), annál súlyosabban hangzik a vád az asszony szájából : „De ezt én jól tudom, Hogy tik ugy es tesztek, Hogy embert megöltök, Avval pénzt kerestek ..." (15.). Az is fokozza a lélektani beállítást, hogy a véletlen — az elsőnek kiérő ebédvivő — helyett a rossz álom miatt uráért aggódó feleség jelenik meg.

A bolgárban ugyan szintén az egyezség és a főmester határozata a leggyakoribb (az utóbbi itt már ritkább a másik mellett, azonban van úgy is, hogy csak megegyezésről van szó, mégis mikor az asszony megjelenik, azt mondja a vers, hogy „azé jött, aki először mondta") — de egyrészt néhány változat enyhíti a felelősséget az uralkodói fenyegetéssel, másrészt megjelenik egy olyan motívum, amely a vesztes fél szerepét sajnálatosabbá teszi, s csökkenteni látszik felelősségét : a terv elárulása, a többiek esküszegése. Ennek a megoldásnak azonban vannak gyengéi. Egyik az, hogy a döntés, illetve a benne való részesség a sorscsapás okozójaként, ellenszenvesként tünteti fel a hőst a vers elején, később viszont, a többiek még nagyobb álnoksága miatt, mint „egyetlen becsületes szótartót", áldozatként. Ez ugyan csak olyan árnyalat, amit a legtöbb ember, különösen a hagyományos kultúrában, nemigen vesz észre. Nagyobb zavart okoz azonban, hogy itt szükségszerűen beilleszkedik egy rész : eskü a hallgatásra, hazamenés, az asszonnyal együtt töltött este, vagy napok (szombattól hétfőig), s a határozat elárulása — amit csak egy nem tesz meg! Ez a jelenet a maga realításában válik hihetetlenné. Ilyen „egyezség", ha módjukban van találkozni feleségükkel, eleve valószínűtlen, nem úgy, mint a magyarban, ahol kint várják a határozat után

nyomban a megjelenőt. Természetes következménye, hogy a hőst „legbutább"-nak nevezik, vagy másként indokolják magatartását (román és bolgár változatok): míg aluszik, a többiek hazamennek, „elfelejti" megmondani feleségének, illetve ő is igyekszik kibúvót találni, ravaszul, hogy esküjét se szegje meg: sok munkát ad feleségének, hogy késleltesse. A szerbek sokszor a vila szájába adják azt a döntést, hogy az elsőnek kijövő feleség legyen az áldozat, tehát sorskényszerként szerepeltetik, s csak a terv elárulása marad az emberek bűnének. Itt van a legkevesebb felelősség: természetfeletti lény az okozó, a testvérek elárulják a veszélyt, csak egyikük nem, ezért lesz ő az áldozat. Ugyanekkor hosszan részletezik a férjek együttlétét asszonyaikkal, ami még hihetetlenebbé teszi a „becsületes" magatartását (különösen, hogy többnyire hárman vannak, tehát nagy az esély).

Az a görög változat, amely eleve kijelölteti a szellemmel a főmester feleségét, ebben a tekintetben tabula rasa-t jelent. Itt nincs felelősség, csak balsors. Ez — bár megfosztja a költeményt a továbbiakban feszültségétől, s csak lebonyolítássá változtatja az eleve megadott döntés után — önmagában mégis logikus. A sors-tragikum épp olyan erős, mint a lélektani, s talán ősibb is. Már kevésbé meggyőző az a görög változat, ahol a szellem csak egy családtagot követel a mestertől, s az azért dönt felesége ellen, mert helyette kaphat mást. Ez a „cinikus kalkuláció", amint Baud-Bovy nevezi, már minden rokonérzéstől megfosztja a férj személyét, s legfeljebb az asszony sorsának teljesedése lesz a költemény további tartalma s érdemli ki sajnálatunkat.

Ha tehát a ballada felépítését, illetve a felépítés szempontjából fontos mozzanatait vesszük tekintetbe, akkor két fogalmazást részesíthetünk előnyben: a magyart (és a bolgár változatoknak azt a részét, amely a magyarral egyező felépítésű) vagy a görög *egyik* formáját, ahol nincs a „kalkuláció".

Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy a népköltészetben nemcsak romlással, hanem tökéletesedéssel is kell számolnunk: hullámhegyek hullámvölgyekre is következhetnek. A legjobbnak tűnő megoldás nem feltétlenül a legelső, nem is szólva arról, hogy a „legjobb" megítélésében döntően közrejátszhat az ítélkező személy elfogultsága, egyéni ízlése. Ilyen szubjektív vélemény alapján ítélte oda Szürku-Schladebach-Şaineanu az elsőséget a szerb vagy a román változatnak a görög rovására — eldönteni kettőjük közül már nem merte. Ez az ítélet elsősorban a hosszú, részletező előadásnak szólt, ami a műköltészethez szokott ízlésnek jobban megfelelt, mint a rövidség, szaggatottság és tömörség. Ezért nevezik sokszor „fejletlennek", „végig ki-nem-mondott"-nak a görögöt. (Sajátságos, hogy a múlt század, a romantika és a ballada-rajongás kora mennyire távol állt éppen a ballada stílus-eszményétől!) Emellett Şaineanu „barbárnak" nevezi a görögöt, szemben a román gyengédségével, Stefanović „megkövesültnek", „élettelennek" szemben a szláv változatok életteli, viruló jellegével.

Objektívebb a *stílus* szempontja: tömörség, lelkiállapotok stilizált felvillantása, emberi lelki konfliktusok, mint mesét szolgáltató tényezők — mindez balladai jellegzetesség; részletezés, bőven ömlő előadás, reális részletek, egészben véve mégis mesés–fantasztikus–mitikus jelleg — mindez a hősének sajátsága. Csakhogy az is nyilvánvaló, hogy ha egy történet hősének-sajátságokkal kerül a magyarokhoz, ahol csak ballada virágzik, balladai sajátságokat fog felvenni, s fordítva, a hősének jellegzetességeit kapja a ballada a szerbeknél. Ha tehát előre nem tudjuk, hogy a történet melyik stíluskörből indult ki, ez a különbség nem lehet útmutatónk. Legfeljebb egyes elemekről

bizonyíthatjuk be, hogy az egyik vagy másik stíluskörbe jobban beleillik, illetve ottani formája az ésszerűbb, eredetibb. Térjünk tehát vissza a közös elemek vizsgálatához.

Nem mindig feleség az áldozat : szerbben, albánban, románban lehet az építtető huga is. Ez másodlagos elemnek látszik ; szerbben és albánban ilyenkor a történet is megváltozik, s csak lazán, néhány közös motívummal kapcsolódik történetünkhöz ; a románban pedig tulajdonképp nincs is jelentősége, mert csak a határozatban szerepel — háromszor — az előbb kiérő feleség vagy *nővér*, de az áldozat mindig a főmester felesége.

Magyarban, románban és bolgárban közös a főpallér fohásza Istenhez, hogy esővel vagy más akadállyal állja útját a közeledő menyecskének. Ez nálunk s a bolgárban is többnyire csak lélekállapot-festő, stilizált kép, a románoknál s egyes bolgár változatokban reális-fantasztikus jelenet, sárkánnyal, skorpióval, ebédet kiöntő, többszörösen visszaforduló menyecskével. Ezt is mint több más magyar-bolgár-román egyezést később tárgyalunk meg részletesen.

A megérkező asszony a magyarban köszönti urát, mire csend fogadja, majd kérdésére elhangzik a határozat másodízben, most már döbbenetes erővel : a nő megtudja sorsát. Más népeknél csak az üdvözlés található (bolgár, szerb, görög), s csak igen szórványosan találjuk sorsának közlését is (bolgár, szerb). Helyette igen általános egy másik jelenet : a férj azzal ámítja, hogy gyűrűjéért sír, mely beleesett a falak közé ; ezzel csalja be a keresésre vállalkozó asszonyt az üregbe, ahol befalazzák. Ez a jelenet általános a bolgárban és görögben, ritka az albánban és szerbben ; az utóbbiaknál többnyire nincs is értelme, mert elmarad a voltaképpeni cél : leküldése az alapba ; többször aranyalmáját siratja, mire az asszony vigasztalja, hogy kap helyette másikat anélkül, hogy bármiképp kapcsolódnék a továbbiakhoz ; ezzel végleg értelmetlenné vált a jelenet ; nem lehet kétség másodlagos volta iránt.

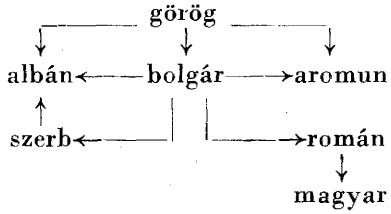
Magyart, románt és bolgárt kapcsol össze az asszonynak az a mondása (néha férjé), hogy a magáramaradó gyermeket majd a meleg esők fürösztik, jó asszonyok csecset adnak neki, madarak álomba csirikolják, szelek elringatják. Ezenkívül még két közösnek mondható jelenetről emlékezhetünk meg. A magyar ballada elmaradhatatlan zárójelenete, hogy a hazatérő Kelementől gyermeke kérdezi anyját. S ő néhány változatban ki is megy hozzá a várhoz, szól hozzá s az anya visszafelel neki a falból. Románoknál ennek nyoma sincs ; bolgároknál csak említik a gyermeket : „Ha engem nem szánsz, szánd fiadat" s a falból csorduló tejforrást néha reálisan ábrázolják, amint gyermekét az anyja ezúton szoptatja. Szerbben is előfordulnak hasonló jelenetek : a tejet megízlelő gyermek kérésére omlik le a fal, ő imádkozik a szentekhez anyja kiszabadulásáért. Mindkét népnél szerepel a gyermek előbb is : mikor az asszony készül kivinni az ételt, meg kell fürösztenie stb., nagyritkán csak említés formájában feltűnik egyes görög változatokban is. A magyar azonban egészen egyedül áll a gyermek és a befalazott anya párbeszédével.

A másik maga a tejforrás, amelynek halvány — és értelmetlen — emléke a románban az a vízforrás, amely Manole lezuhanása helyén támad. Bolgárban a magyarhoz hasonlóan is szerepel, leginkább azonban egy más formában : az asszony kéri, hagyjanak ablakot mellének, gyermeke táplálására. Ezt helyettesítheti néha már a bolgárban is, hogy szemének kér ablakot, csak látni akarja gyermekét. Ez a forma lesz a túlnyomó a szerbben, ahol azonban a mellnek hagyott nyílás és a tejforrás is előfordul — az utóbbi néha egészen

fantasztikus formában is, sőt végső változatként három forrás tejből, könnyből és vérből. Az albánban a tejforrás olyan reális-fantasztikus képpé alakul, hogy kecskebőr-csövet vezetnek az anya melléhez a falba és azon át táplálja két éven keresztül gyermekét; illetve elválasztásáig, azután változik át forrássá. Itt és sok bolgár helységben, mutogatnak helyet a falon — nedves, vagy fehér foltot — szerintük az anya tejének maradványa. Sok helyen az innen levert mész vagy kő varázserővel bír elapadt tejű asszonyok számára. Görögöknél az egész képzet hiányzik.

Ebből a felsorolásból kitűnik a bolgár ballada központi helyzete a többiek között: vagy a magyar—román—bolgár hasonló („Istenem adj esőt", „Vannak meleg esők, azok megfürdetnek", „Térdig építették, csak tréfára vette"), vagy a román—bolgár (kolostor), vagy a magyar—bolgár—szerb—albán (vár, tejforrás, gyermek szerepe), vagy magyar—bolgár—szerb (megmondják az asszonynak, mi vár rá), vagy a román—bolgár—albán—szerb (döntés elárulása, mester feladatai), vagy a magyar—bolgár (egyezség, főmester döntése túlsúlyban), vagy a bolgár—görög—albán—szerb (gyűrű, híd, három testvér, mesterek különféle számai) vagy bolgár—szerb (ablak szemnek), vagy bolgár–albán–szerb (ablak mellnek), vagy bolgár—görög (üzenetküldés haza). A bolgár sohasem marad ki egyetlen mozzanatból sem. Ez arra vall, hogy vagy a bolgár az eredeti kiindulópont, vagy az a legfőbb közvetítő a népek között. (Itt nem vesszük figyelembe az olyan „közös" elemeket, amelyek elszigetelten jelentkeznek egy-egy idegen környezetbe ékelt változatban: két moldvai magyar változat román elemeit — **33.** és **36.** az előbbihez a végén egy román nyelvű versszak is csatlakozik — két sztanimakai bulgáriai görög változat bolgár mozzanatait — **13.** és **14.** — és egy görögországi bolgár szöveg görög részleteit — **55.**)

Valamit ebből már ARNAUDOV is meglátott, amikor a következő leszármazási táblát állította fel:

ahol a bolgár mindegyik változatra hatott, legalább részben, csak a görögtől kapott (ez szintén kapcsolat), s egyedül a magyarral nincs közvetlen kapcsolatban, de ennek viszonyait az egyetlen KÖHLER-idézte AIGNER-fordításból nem is volt módja megítélni. Ennek megfelelően származtatja a részleteket is, pl. a délbolgár változatokból az északiakat stb.

Hasonló képet mutat az ellenpróba is: ha az *egyetlen népnél* előforduló elemeket tekintjük át. Egyedül álló, alkalmi módosításokat itt nem veszünk számításba, csak legalább néhány változatban egyformán jelentkező elemeket. Bolgárban csak két ilyent találunk; s mindkettő csak szórványosan fordul elő, a történet alakulását nem igen befolyásolja: az egyik a vesztes „legbutább" jelzője, a másik pedig az, hogy néha a menyecskét nem falazzák be, csak lemért árnyékát, ő maga otthon hal meg. Mindkettő láthatólag újabb

fejlemény, az utóbbi nyilvánvalóan a közismert újabb építőáldozati gyakorlat hatására.

Hasonlóan kevés, illetve nem jelentős a magyar változatok „egyéni sajátsága". Ilyen, inkább fogalmazási különbség, mint mozzanat, hogy amikor az asszonnyal közlik sorsát, panaszszavakat ejt („Tedd, ha úgy megutáltad vélem az életet", stb.), illetve hogy engedélyt kér búcsúzni gyermekétől és asszonybarátaitól. Még az sem változtat az eseményeken, hogy több változat végződik a gyermek halálával. Egyedül nálunk ritka a másutt általános ebéd kivitele (három eset) s helyette gyakori, hogy az asszony rossz álma miatt hintón siet ki urához, A főesemény változatlan, csak az egyszerű véletlen helyett az asszony szeretete okozza vesztét — a magyar változat erősen lélektani jellegét ez csak fokozza. Egyetlen, olyan különleges sajátsága van a magyar balladának, amely romlásnak tekintendő: az eleven befalazás helyett vérének, illetve hamvának mészbe-keverése. A felépítésen ugyan az sem változtat: itt is, mint minden megoldásban meghal az asszony a falak között, a tragikum is változatlan; de van egy motívum — s legerősebben éppen a magyarban — mely ezzel a megoldással ellentétben áll: a fokozatos falazás jelenete, ahol az asszony fokozatosan döbben rá, hogy nem tréfa, amit vele cselekednek. Azonban éppen ennek a motívumnak figyelmes vizsgálata segít kideríteni, hogy a magyarban is élve-falazásról volt szó eredetileg. Ugyanis, ahol a „tűzzel égessük meg", illetve „vérit vegyük a messzes csöbörbe" formulák mindkét helyen szerepelnek — elől, a határozatnál és a végén, mikor közlik az asszonnyal — akkor sosincs a fokozatos befalazás. Amikor pedig ez van, akkor vagy csak egészen halvány nyoma van a formulának, „Kő közé rakassék, s ott megégettessék" — (ami elég nehezen képzelhető el) egyébként „falak közé rakás"-ról szólnak a kőművesek mint idézett példánkban is, valamint az ERDÉLYI-közölte kivonatban — vagy csak az elején van meg a formula, de a megvalósulásnál már nincs. Még egy olyan változatban is van nyoma az élve-falazásnak, ahol különben mindkét helyen megöletésről van szó; az apa azt mondja gyermekének: „A te édesanyád a nagy *kőfal közt áll.*" Ezt ugyan lehetne képletesen is érteni, ha egyedüli adat volna; de a többi, kétségtelen eset láttán ezt is az élve-falazás nyomának kell tartanunk. A többi hasonló hely: **20.** „No ha idejöttél Halottad földére, Állj a kőfal közé, Rakjunk bé a mészbe. Mikor térdig rakták . . ." stb. **24.** a versben megölik, de prózában hozáfűzik „Az asszony már erősen viselős s ahogy befalazták, megszülte a kicsiny fiát. Mer nem ölték meg, hanem elevenen falazták el." stb. **30.** elején is csak általánosságban: „Fogjuk meg, öljük meg, rakjuk bé ja murba" (falba) a végén pedig prózában: „Hát osztán, bocsásson meg, biéfalazták a feleségit a csecsig s történt egy tejforrás az ő csecsiből." **32.** elején: „Azt rakjuk be ide, Háha megállna, Háha megállana Magas Gyivó vára" Végén: (egyetlen romlásos hely) „Néki vérét vevék E meszes cseberbe." Öt es rakni kezdék Magos Gyivó várba. Térgyig felrakták . . ." stb. Az eleje elárulja, hogy végén a megölés beillesztése utólag történt. Ugyanígy illesztettek bele ebbe a változatba részleteket a román Manole-ból, szintén másodlagosan. **34.** eleje hiányzik, végén „Kezik közi vevék. Tréfa je vaj való? Haj ez igaz való. Ferrakák derékig . . ." stb. A **36.**-t, mint teljesen egyéni fogalmazást nem használjuk fel bizonyításra.

Az összeillesztésnek még látható egyenetlenségei arra vallanak, hogy nem is olyan régen történhetett ez a változás, s hogy előzőleg a mi fogalmazásunkban is elevenenbefalazás szerepelt.

A románok egységesen beszélik el igen terjedelmes és jelentős egyéni változatukat: az állvány elrontását, a mesterek szabadulási kísérletét szárnyakkal vagy anélkül és halálukat. Ez a rész szinte felnő jelentőségben az asszony tragédiája mellé. Ugyanilyen egységesen adják elő Negru vajda szerepét, bár ezt is, s a pásztorgyerek jelenetét is, aki megmutatja a kolostor helyét, minden hosszadalmassága ellenére is csak epikus részletezésnek és késleltetésnek foghatjuk fel inkább, mint a történet átalakításának.

Legnagyobb mértékű az egyéni megoldások száma és jelentősége a szerb-horvátban: a hosszasan előadott előtörténetek, a tündér szerepe, különösen abban a változatban, ahol a mester lova lábára csavarodik, a vihartól ledőlő falak, az áldozatok nagy változatossága — először megjelenő feleség, két ikergyermek, nővér, az építtető saját fia, csobán a mezőn, arrajáró gyermek —, ami egyszersmind megváltoztatja az egész mesét, a kiszabaduló asszony körüli motívumok, és általában a már ismertetett nagy elbeszélésbeli különbségek; amellett szinte nincs mozzanat, amely ne jelentkezne többféle, egymástól alapvetőleg különböző formában; s szinte nincs olyan megoldás, amely nagyobb mennyiségben uralkodnék a többi felett, minden kevésszer van, illetve mindenből sokféle kevés.

Az albán változatokban a Rosafa-névhez kapcsolódó nővér-befalazás az egyéni megoldás, valamint a csővezeték az anya melléhez. Az első alapvetően más mesevázat jelent, az utóbbi csak fantasztikus voltával üt ki az ismert elemek közül.

A görögök is jelentős saját elgondolásokkal tűnnek ki. Ilyen a kétségtelenül másodlagos „Hajszál-híd" képzete, ilyen az átok a végén s a három nővér sorsának emlegetése; kevéssé fontos mozzanat, hogy a ledőlő fal láttán „bánkódnak a mesterek, örülnek a segédek", s hogy az áldozatul kiszemelt asszonynak díszesen ki kell öltöznie, (sokszor azért, hogy elmenjen kivenni a gyűrűt az alapból); döntő jelentőségű különbség azonban az összes többi nemzettel szemben, hogy a szellem eleve kijelöli a főmester feleségét az áldozatra, s ezután már csak annak végrehajtása történik, nemkülönben a már említett „kalkuláció".

Ha tehát az „egyéni eltérések"-et úgy fognánk fel mint egy közös „főszöveg"-től való eltérést, melynek mértéke egyúttal az illető fogalmazás másodlagosságának is mértéke, akkor már eleve ki kellene zárnunk az eredetiség kérdésénél a szerbet, görögöt, románt és albánt, s csak a bolgár, vagy a magyar jöhetne számításba.

Van azonban olyan felfogás is, amely épp az olyan részletekre épít az eredetiség megállapításában, amelyek egy népen kívül sehol máshol nem fordulnak elő. Stefanović (1931) például épp abból indul ki, hogy egyedül a szerbben van meg a két ikergyermek beépítése s épp a róluk szóló történetek tartalmaznak legkevesebbet a „közös" mesevázból, amiből következik, hogy az sajátosan szerb lelemény. Ugyanakkor rámutat arra, hogy a két gyermek feláldozása igen széleskörű és régi hagyomány. Ireknél is megtalálható — idéz Thurneysen „Irische Helden" művéből ikergyermekek befalazását, valamint a VI. századi Nennius „Historia Britonum"-ból Vortiger kelta király legendáját, aki várat akar építeni, azonban amit nappal összehord az építéshez, éjjel csodálatos módon eltűnik. Druida tanácsára atya nélkül született gyermeket ölnek meg, vérével meghintik a helyet, ahol a várnak állania kell s így sikerül a vállakozás. Itt egy gyerek van ugyan, s meg is ölik előbb, viszont az

éjjel leomló fal mozzanatához hasonló is szerepel.[5] Kielemzi ugyanezt (ČAJKANOVIĆ nyomán) a bibliából is : Józsue könyvének azon helyéből, ahol a „csodásan leomlott" jerikói fal elbeszélése után Józsue átkot mond, hogy aki felépítené újra, az elsőszülött és legkisebb fiára építse a falat. Szerinte — s ez igen valószínű — itt csak átfogalmazását, „történetivé" tételét kapjuk egy eredeti néphagyománynak, ahol a leomló falat úgy állítják meg, hogy két gyermeket építenek belé. S így a két gyermek befalazása ősi képzet, amit csak a szerb-horvát változatok őriztek meg, s ez az eredetiség kérdésében különös súllyal esik latba.

Ennek az érvelésnek mérlegelésére kis kitérőt kell tennünk az építőáldozat irodalmába.[6]

A világszerte elterjedt hiedelem különböző formáit a múlt század végén feltámadó érdeklődés tárta fel. Egyik legáltalánosabb köztük — különösen Európában — a gyermekáldozat. Erről töméntelen német adat tanuskodik. Sokszor szegény szülőktől, cigányasszonyoktól vették meg a gyermeket s 1615-ből is van rá adat, hogy egy ilyen esetet megakadályoztak s az anyát megbüntették, de még 1717-ben is megkísérelték. Egy koppenhágai adat szerint a leomló fal megállítására egy kislányt szereztek, játékkal, ennivalóval asztal mellé ültették, s 12 mester zeneszó mellett boltozatot rakott föléje. Sok német adat szerint az építőmester egyetlen gyermekét kellett befalazni. További adatok vannak ikrek feláldozására is. A strasszburgi Münster alapításakor két testvért ástak el, Afrikában, Galamban a városkapu alá fiú és leánytestvért ástak el — akárcsak a szerb Stojan és Stojana történetében. Hajadon lányról szólnak az ókori görög adatok : Antiochia alapításakor hajadont öltek meg, Nagy Sándor Alexandria alapításakor Makedonia nevű hajadont, Tiberius az antiochiai színház építésekor egy Antigone nevű szűzet, Trajanus a földrengés után ujjáépülő Antiochiában egy Kalliope nevű szép lányt áldoz. Ugyanez a forma élt Columbiában, sőt ezt találjuk a később ismertetendő mordvin énekekben is. Nőt találtak a Bajkál tótól nyugatra, az Angara folyó mentén Balaganszk mellett, egy napjainkban feltárt VI—VII. sz.-i kurikán földvár mellett elásva ; természetellenesen kicsavarodott testtartása, két keze a feje mellett, begörbülő ujjakkal, mintha arcát marta volna, élveeltemetésről tanuskodik. (DIÓSZEGI V. szíves közlése.)

De megtaláljuk, szintén elég általánosan, a vérnek mészbekeverését is. Az egész középkoron keresztül vannak rá adatok, SOLYMOSSY egyenesen ezt teszi meg európai ősformának (BASTIAN, BAHRING-GOULD és GALFRID of MONMOUTH alapján), sőt még a mexicói Quetzalcohuatl templomát is levágott 2—3 éves gyermekek vérével kevert mésszel építették. Afrikában, Kumassiban királysírok tapasztásához az agyagba keverték az áldozatok vérét.

Egyébként a vérrel való meghintése a talajnak, az építőnek, az alapkőnek világszerte jelentkező gyakorlat.

Az áldozat önkéntes jellege is sokfelé bizonyítható: japán ifjú, a strasszburgi Münster esete, német gyermekáldozat-adatok, észt mondabeli hajadon tanuskodik erről s 1. és 4. mordvin énekünk is, ahol a lány vigasztalja szüleit, sőt dicsőségnek tartja befalaztatását :

[5] Lásd még ANDREE, 18—23-ban is és WESTERMARCK-ban. Ireknél a formula másik része is szerepel, szintén külön : szt. Kolumba kolostor-építkezését is a *folyton leomló fal* akadályozza (itt viszont nincs „éjjel") ; társát, Oran-t élve eltemetteti az alapba.

[6] TYLOR I, 104—110 ; ANDREE, 18—23 „Einmauern" ; SARTORI ; SOLYMOSSY ; Hwb. d. Ab. I. „Bauopfer" címszó.

„Ne sírj, apám, ne sírj, szülőm, öregnek mese tárgya, új nemzedéknek elbeszélés tárgya leszünk. Nagy dalt fognak rólunk dalolni, szép mesét mesélni!"

Meghatározott nevű áldozatról még Birmából is tudunk, meghatározott személy feláldozását grúz és indiai mondából, az első arramenőt (gyermeket) Nizsnij-Novgorodból, Sziámból, illetve a régi szlávok dunai városalapítási hagyományából említhetjük. S míg az ókori adatok szép hajadonról, tehát értékes áldozatról tudósítanak, az újabbak a pénzen vett szegény gyermek mellett elítéltekről is, sőt középkorvégi német feljegyzés szerint egy beszakadt töltés helyreállítására parasztok koldust itattak le és löktek be áldozatul. Egészen általános újabban az áldozat árnyékának lemérése, aminek beépítése után az illető rövidesen meghal. Észak-német adatról értesít WESTERMARCK (NYROP nyomán), ahol az építőmestert falaztatja be egy lovag büntetésből, mert azzal dicsekedett, hogy tudott volna még szebb várat is építeni, ha akart volna.

Ebből az áttekintésből kiderült, hogy egyrészt tökéletesen igaza van STEFANOVIĆ-nak, mikor az ikrek beépítését ősrégi hagyománynak vallja, de már nincs igaza, amikor ennek alapján e momentum elsőbbségét vitatja. Mert ilyen alapon a magyar formát is éppen olyan ősinek nyilváníthatnánk, hiszen a vérnek mészbe-keverése hasonlóan régi és elterjedt gyakorlat. Márpedig ez kétségtelenül másodlagos a falbaépített asszony balladájában. Azt is láthatjuk, hogy mindaz a változat megtalálható az építő áldozati hagyományokban, amely az áldozat személyével és módjával kapcsolatban balladánkban felbukkant — és másodlagosnak minősült az elbeszélés összefüggéseiben: a két egynevű gyermek, arramenő gyerek, hajadon, mezőn talált pásztor (szerbeknél), az építtető huga (szerbek és albánok balladájában) — ez lehet az ókori görög hagyományok kései leszármazottja is, bár ott beépítés előtt megölték a lányokat — vér a mészben (magyaroknál), önkéntesség (szerbeknél albánoknál), árnyék-befalazás (bolgárban), sőt a görögök formulája, hogy „ne gyereket, sem arrajövőt, vagy koldust" ne áldozzanak, egyezik az újabbkori gyakorlattal, s arra vall, hogy itt a szokatlan feleségbefalazást a szokásos értéktelennel állítja szembe. Az utoljára idézett északnémet adat pedig a román változatok utolsó jelenetének mondai alapját adja. Amennyiben ez csak északnémet területen lett volna ismeretes, akkor is jól megmagyarázható a románoknál szász (és magyar) lakosság jelenlétével már a román vajdaságok szervezésekor, akik ott városokat és falvakat alapítanak, illetve laknak, s így kölcsönözhették ezt a vonást éppen a ballada romániai kialakulásának idején. (Lásd JORGA, AUNER.) A pallér-feleségnek némi analógiáját szolgáltatják azok a német adatok, amelyek szerint az *építőmester fiát* kell áldozatul hozni. Egyébként épp a feleség befalazása — balladánk középponti formája — maradt analógia nélkül az építőáldozati gyakorlatban. Vagyis minden „szokásos" építőáldozati forma valamiképpen behatolt a balladába, — mivel éppen építőáldozatról van szó benne. Ezeknek az elemeknek másodlagos voltát mindenütt világosan lehet látni, leginkább épp a VUK-féle szerb változatban.

STEFANOVIĆ világosan látja, hogy ez a szöveg a gyermekáldozat és a pallér-felesége balladájának összekapcsolása. Az ikrekről szóló rész egészen nyilvánvaló utólagos betoldás, azért kellett azt a szerkezetileg erőltetett megoldást kitalálni, hogy a tündér kívánságát nem tudják teljesíteni, s erre változtatja meg követelését. STEFANOVIĆ „geniális naivságnak" nevezi ezt a megoldást, azonban költőileg is, a népi műfajok ismeretében is el kell marasztal-

nunk. Hosszan kiszínezett epizód, mely utólag fölöslegessé válik egy szerkezetben, még hozzá olyan epizód, amely népmesében és verses epikában egyaránt főtörténetnek minősülne, nem lehet megnyugtató megoldás. Mindenképpen másodlagosan került a kész történet elé. Csak VUK változatának, illetve egész gyűjteményének nagy tekintélye okozta, hogy ezt a változatot az egész befalazott-asszony balladakör egyik prototípusának tartották. Ez volt az első megismert változata! Sőt a VUK-gyűjtemény és a szerb népköltészet volt az első megismert kelet-európai népköltészet, melynek különösen gazdag hősi epikája Goethe óta méltán szerzett magának nemzetközi elismerést. Nem csoda, ha egyes századvégi kutatók a VUK-változat alapján a szerbet tartották az egész balladakör kiindulópontjának. Szükséges volt ehhez egy másik körülmény is : az a „tudós hagyomány", mely mindig a VUK-változatot idézte, s mellette a többiről csak úgy emlékezett meg, hogy az építőáldozati monda mindenütt ismeretes a délszláv nyelvterületen. Igy az a hiedelem uralkodott, hogy a VUK-változat él mindenütt szerb-horvát területen, s nem vettek tudomást a nagyfokú különbözésekről, különösen arról, hogy éppen ez a változat eléggé elszigetelten áll a többi délszláv szöveg között. (Nevei közül Gojko egyszer tűnik fel, egymagában, a **8.**-ban, Ogljesa szintén magában a **19.**-ben, a Bojana vize — Szkadar nélkül — a **16.** és **31.**-ben. A teljes történet pedig, s annak egyes mozzanatai sehol másutt még egyszer nem kerülnek elő.)

STEFANOVIĆ érveléséből azonban még mindig elfogadhatnánk annyit, hogy azok a változatok, melyek az ikerbefalazást adják elő (s hozzátehetjük : amelyek más, eltérő történeteket adnak elő) s a közös történetből semmit sem tartalmaznak, eredeti alakulatok, amelyek közvetlenül az építőáldozatból alakultak verses formában s egy régi európai hagyományt képviselnek. Ennek azonban két nagy bökkenője van. Az első az, hogy az európai mondahagyomány teljes egészében prózában van; ennek alakultak már ki formulaszerű, állandó részei, éppen a gyermekáldozatról szólókban — az anya és a gyermeke párbeszédében — s ez a grúz változatok tanusága szerint igen régi formája az európai hagyománynak, sőt épp a grúzban ezek a részek — mint látni fogjuk — verses megfogalmazást is nyertek ; azonban éppen a szerb balladákból hiányoznak teljesen ezek a részek! Sem a főszöveghez hasonló, sem a függetlenebb variánsokban sehol nyomát sem találjuk.

Másrészt azt sem lehet állítani, hogy ezek a szövegek annyira függetlenek volnának a közös hagyománytól. A négy legönállóbb szövegben is találunk összekötő láncszemeket a közös hagyománnyal. A **28.**-ban ablakot hagynak szemének, s ez csakis végső állomása lehet annak a fejlődési sornak, melynek kiindulópontja a befalazott asszonyból eredő tejforrás, ahhoz jön a gyermek táplálása, majd átalakul az asszony mellének hagyott nyilássá s végül szemnek hagyott nyílássá. Elképzelhetetlen, hogy az egyetlen „szerelmesbefalazási" monda e motívumából alakult volna visszafelé az egész fejlődés. Ugyanígy feltűnnek a kőmüvesek összetett és magas számai más változatokhoz hasonlóan a **4—5.** változatban, együtt a több évi sikertelen építéssel éjjel-nappal leomló fallal. Ha ezek, valamint a **2.** fogalmazásukban szorosan összefüggő szövegek volnának, s nem különböznének erősen egymástól is, s mellettük ugyancsak egységes változatokban találnánk a Falbaépített asszony balladáját, akkor csakugyan beszélhetnénk egy külön keletkezett bosnyák építő áldozati költeményről, amely a VUK változatban keveredett a Falbaépített asszonnyal. Erről azonban nincs szó : szétoldódó történetek változatos összefonódásban tüntetik fel a különböző mozzanatokat ; s így egyetlen

történet végső variálódásának kell tartanunk az összes délszláv szövegeket, amelybe benyomultak a különböző építőáldozati elképzelések, fokozták a variálódást, s ennek egyik végső állomása 2. szöveg, ahol már semmi sem található a „közös" történet elemei közül.

A szerb-horvát anyag egészét véve tekintetbe, kétségtelenné válik, hogy az sem kiinduló pont nem lehet, sem a balkáni fogalmazás közvetítője a magyarsághoz, csakis a variáns-fejlődés útvonalának egy utolsó állomása. A magyart a szerbbel — az eddigi felfogás szerint — a befejezésben szereplő gyermek személye kapcsolja egybe. Ez azonban megvan a bolgárban is, a szerbben pedig csak a fantasztikusan továbbfejlesztett történetekben jelenik meg, ahol ez is csak utólagos kiszinezése egy említés-formájában örökölt motívumnak. Éppen a magyarra jellemző párbeszéd hiányzik belőle a gyermek és befalazott anyja közt, tehát közvetlen kapcsolat nincs köztük.

Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy meddig van jogosultsága az olyan érvelésnek, hogy a sokféléből összetett anyag másodlagos egy nyelvterület egységes változatával szemben. Láttuk ugyanis, hogy a bolgár szövegekben is elég sokféle változatban szerepelnek az egyes mozzanatok, mégis a különböző összefüggésekből bizonyos központi szerepe rajzolódik ki a bolgár balladának.

Tévedés volna természetesen a bolgár anyag variáltságát a szerb-horváttal mérni össze. A bolgárban a változatok legfeljebb olyan különbségekben jelentkeznek, hogy vár, vagy híd épül, hányan építik a hidat, milyen nevek szerepelnek, s a legnagyobb változtatások is, mint a történetbe beleszőtt esküszegés a velejáró motívumokkal együtt, vagy a gyűrű-jelenet csak módosítják az alaptörténetet, de nem terelik más irányba az egész mesét. Emellett a bolgár változatok 30—40—50%-os tömböket alkotnak, melyekből kettő, legfeljebb három áll egymás mellett, s nem sok apró, egymástól lényegesen különböző, egymással szorosan össze nem tartozó variáns-csoport. A bolgár jelentőségét tehát lényegesen másként kell megítélnünk, mint a délszlávot.

Mégis eléggé természetesnek látszik az a felfogás, hogy az egységes változat előbbre való a fejlődésben, mint a nem-egységes. Már eleve helytelen azonban ennek az elvnek olyan használata, mint Baud-Bovy-nál találjuk, hogy az egységes göröggel szemben az egész többi terület sokféleségét állítja. Persze, hogy román, bolgár, szerb, magyar együtt tarka sokféleséget jelent, de ugyanígy egységes a magyar is, vagy a román az összes többivel szemben, s akkor a görög is benne van a „sokfélében". Ha külön-külön vesszük az egyes nyelvterületeket, akkor a következő képet kapjuk: legegységesebb a magyar, ahol a kis részletek és nevek is egységesek, legfeljebb hiányzanak egyes szövegekből, továbbá szintén elég egységes a román, már kevésbé, de még mindig annak nevezhető a görög, viszont erősen variál a bolgár. (A szerbet, albánt most már figyelmen kívül is hagyjuk.) Vajon minden esetben előbbi állcmásnak kell-e vennünk az „egységest" és későbbinek a „vegyeset"?

Erre a kérdésre már egy egyszerű meggondolás is feleletet ad. Az egységes görög a szintén egységes magyartól és romántól erősen különbözik. Összekötő szálak csak a bolgáron keresztül vezetnek, ahol megvannak egyfelől a görögben is jelentkező mozzanatok, másrészt a magyarral és románnal közös szálak is. S ha nem akarjuk feltenni a lehetetlent, hogy két (vagy három) külön területen alakult ki egymástól függetlenül a történet és kétfelől hatott a bolgárra, akkor csak a következő lehetőségekkel számolhatunk: vagy az egységes magyar(—román) ment át a bolgárba, variálódott és lett belőle a megint

egységes görög, vagy fordítva, egységes görögből vegyes bolgáron keresztül egységes magyar(—román); vagy maga a bolgár volt az eredeti, s akkor sokféle bolgárból lett az egységes görög, román és magyar. Mindhárom esetben legalább egyszer sokféléből is keletkezett egyféle, tehát ilyen fejlődéssel nemcsak lehet számolni, de kell is. Ez azt jelenti, hogy ha egyik népnél egy mozzanat két vagy három változatban van meg, s szomszédjánál ebből csak az egyik általános, az nem jelenti még feltétlenül azt, hogy ott eredeti. Jelentheti azt is, hogy a szomszédnép az egyik változatot vette át s abból alakította ki a maga nemzeti fogalmazását. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a magasabb százalékarányban jelentkező mozzanat egy népnél még nem jelenti feltétlenül az eredetiséget. Ezek a jelenségek mind csak bizonyos meggondolásssal, feltünő együttes jelentkezésükben és több szempontnak egybevágása esetén vehetők figyelembe.

Vannak azonban döntő kritériumok is, melyek önmagukban is megoldhatják az elsőbbség kérdését. Ha két nyelvterület szövegeinek egymásközti viszonyában azt tapasztaljuk, hogy az egyiknek jellegzetes mozzanatai megtalálhatók a másiknál, de amannak feltűnő jellegzetességei teljesen hiányzanak az előbbinél, akkor kétségtelen hogy az első az átadó, s a másik az átvevő. Kétségtelen, például, hogy a román ballada nem lehet kiindulás, nem alakulhatott belőle a többi (magyar és bolgár) mert akkor a jellegzetes és általános román motívumoknak — különösen a zárójelenetnek a szárnyakkal, lezuhanással valamiképpen jelentkezni kellene a másik kettőnél is, legalább is töredékesen. Ez olyan feltűnő mozzanat, hogy ahol — másodlagosan — valóban érvényesül román hatás, ott meg is jelenik (például a két moldvai csángó változatban). Ennek teljes hiánya a bolgárban és a magyarban ugyanakkor egy sor olyan elem közös megléte, ami (a későbbi) részletes vizsgálatra náluk elhomályosultnak, félreértettnek vagy másképpen másodlagosnak bizonyul, a román területet is olyan végső állomásnak mutatja, mint a szerb, ahová máshonnan került az elbeszélés, de ott felvett formája már nem ment tovább máshová.

Marad további mérlegelésre a görög, bolgár és magyar ballada. Ez a három abban is közel áll egymáshoz, hogy terjedelmük is legrövidebb, előadásuk is legballadásabb.

A görög eredetisége ellen szól az a sok és jelentős különlegesség, amely sehol másutt nem fordul elő, s amely a történet alakításába is jelentősen közrejátszik. Azonban még ennek alapján lehetne átadó is, hiszen elképzelhetjük, hogy már az első átvevő megváltoztatja bizonyos ponton a történetet, s azontúl az eredeti megoldás nélkül fut tovább a variálódás útján. Fontos azonban az, hogy a görög szövegekben több olyan részlet bukkan elő, amely a görög mesevázban értelmetlen, csakis a bolgárba illik bele. Ilyen mindjárt az idézett szövegnek az a helye, ahol a mester feleségéért küld olyan üzenettel, hogy késve jöjjön, de az üzenetet félreértve adják át, s sietve jön ki a tett helyére. Minthogy itt már eleve el van határozva, hogy csakis őt építik be a falba, és szó sincs arról, hogy több feleség közül ki jön ki előbb, ez nem lehet más, mint értelmetlenné vált fenntartása a bolgár változatok egy értelmes mozzanatának. Indokolatlan az is, hogy a **10.** változatban a „cinikus kalkuláció" után, amikor a mester meglátja kiérkező feleségét, bánkódik, ugyanúgy, mint más változatokban és minden bolgár szövegben. Még árulóbb egy-két helynév tanusága: a **2.** változatban M a n o l i b a n történik az egyik áldozat — ez a nemlétező helynév csakis a bolgár mester nevéből maradha-

tott fenn. Északi származásra vall az áldozat helyeinek felsorolásában a Duna neve is, amely a távoli Kappadókiában az ottani Eufráteszel együtt emlegetve kétségtelenül őrzi az átadott változat mozzanatának emlékét. (Jellemző, hogy fordítva: Eufrátesz Észak-Görögországban nem fordul elő). A terjedés útvonalára igen jellemző az is, hogy az elhomályosulást jelző „hajszál-híd" képzet leginkább a Pelopponezoszon s az Égei tengeri szigeteken, valamint Krétán, Cipruson fordul elő, tehát északról délfelé állandósul.

Nem tudjuk osztani BAUD-BOVY nézetét, aki a kappadókiai (kisázsiai) formát tartja a legősibbnek. Először is magából Kappadókiából, illetve Ak-Dag-ból is háromféle megoldást jegyeztek fel (**10—12.**). Együtt találjuk bennük a kilenc mestert negyvenkettővel, ezer + tízezerrel, Atana hídját a hajszálhíddal, sorsvetést egyéb megoldással; mindkettőben előfordul a „kalkuláció", harmadikban pedig meg sincs mondva a döntésben, hogy kit kell beépíteni. Az összes többi mozzanatban is eltéréseket találunk (lásd a táblázatot), tehát nem egységes a kis területen feljegyzett változatok képe. Emellett nyilvánvaló szövegromlások is bőven tarkítják a szövegeket, értelmetlenséget okozó kihagyásokkal. ARNAUDOV is hozzánk hasonlóan az epiruszi görög fogalmazást tartotta alaptípusnak, s ettől legtávolabbinak a Kosz szigeti, kappadókiai és trákiai szövegeket.

Az a tény, hogy romlott, töredékes részletek közt hellyel-közzel valóban eredetinek látszók is tűnnek fel, nem jelenti az ottani változatok elsőbbségét. Ez így van minden messze idegenbe szakadt, törzsétől elszigetelt néptöredékkel: egyrészt a legromlottabb szövegeket, sajátos továbbfejlesztést találjuk náluk, másrészt egy-egy szívósan megőrzött igen arhaikus elemet. Így van ez a moldvai csángó-magyaroknál, vagy a Gottschee-i (délszlovéniai) német nyelvszigeten és az Ak-Dag-i görög szórványnál (**10—12**) egyaránt.

Igaza lehet tehát az illusztris szerzőnek abban, hogy a sorsvetéssel kijelölt áldozat, vagyis a mesterek megegyezése, eredetibb, mint a szellem szava.[7] Csakhogy maga is megállapítja, hogy a görög változatok túlnyomó részében természetfölötti lény dönt az áldozat kijelöléséről. Csakis az egész terület anyagának tekintetbe-vételével, és a kappadókiai változatoknak is egészükben való figyelembevételével lehet eldönteni az eredetiség kérdését, nem pedig egyetlen terület egyik változatának egyik mozzanatából. Véleményünk szerint BAUD-BOVY-t befolyásolta ebben a kérdésben a többi görög epikus ének származása (Digenis-ciklus, Halott testvér stb.), amit — helyesen, vagy helytelenül — szintén Kisázsiából vezetnek le, s ezért ragadta meg azt a mozzanatot, amelyet balladánkban találhatott a hasonló származás bizonyítására.

„Eredeti"-nek tartható változat másutt is fordul elő a görög anyagban. BAUD-BOVY idéz egy számomra hozzáférhetetlen változatot Adrianopol-ból, — „totalement aberrante", mint mondja — s az ismert bolgár változatot találjuk benne: a mesterek elhatározzák, hogy az lesz az áldozat feleségeik közül, aki előbb jelenik meg. Jól látja, hogy ez közvetítő kapocs a görög és balkáni változatok közül, de nem vonja le belőle azt a következtetést, amit szerintünk kell: a görögben feltűnnek a bolgár megoldásai, de a sajátos

[7] „Les maçons n'ont pas besoin du conseil d'un être surnaturel pour se décider... ils en prennent l'initiative, conformément aux rites séculaires de leur corporation..." „il est pour nous hors de doute que les chansons cappadociennes nous ont conservé la forme primitive de la chanson; en l'adoptant, les habitants des autres parties de la Grece ont tenté d'atténuer la responsabilité du maitre-maçon..."

görög megoldások a bolgárban tökéletesen ismeretlenek. (A feleség előrekijelölése, a kalkuláció, az átok, a három lány sorsa). Vegyük még hozzá, hogy a görögben vált kizárólagossá a *híd*-építés, amit bizonyos értelmetlenségek alapján másodlagosnak kellett nyilvánítanunk, s hogy itt szerepelnek a mesterek említésében is a legnagyobb — sokszor fantasztikus — számok. Ezek a tények az értelmetlenné-válások tanuságával együtt szerintünk kétségtelenül eldöntik a kérdést: csak a görög alakulhatott a bolgárból és nem fordítva.

Baud-Bovy, Sztoilov, Arnaudov, Solymossy és mások véleményére erősen rányomja a bélyegét a görög (antik és bizánci) kultúra tisztelete. A magasrendű bizánci műveltség azonban még nem zárja ki, hogy a görög parasztság ne vehetett volna át hatásos történeteket a szomszédos népektől, s nem teszi szükségszerűvé, hogy minden esetben ő legyen az átadó.

Ezek után kíséreljük meg eligazodni a magyar és bolgár változat összefüggésében is. A magyar balladában nincs olyan momentum, amely ne lenne meg a bolgárban is, eltekintve kisebb jelentőségű sajátságokról, melyek nem érintik lényegesen az elbeszélés fonalát. Nem döntő az álomlátás és hintó sem, amely mellett szerepel az ebédvivés is. Keletkezhetett tehát magyarból a bolgárban és a további területeken az ebédvivés jelenete ugyanúgy, ahogy a néhány bolgár kolostor-építésből a román. Nem mond ellent ennek a megállapításnak a kétségtelenül késői változás sem élvefalazásból ölve-falazásba. Ez ugyanolyan utólagos alakulás, mint bolgárban az árnyék-befalazáa. Hogy nálunk sokkal nagyobb arányban szerepel, azt magyarázza, hogy a magyar változatok egy aránylag szűk, összefüggő területről valók, ahol egy új megoldás könnyen elterjedhetett egyöntetűen. Erre más balladákban, más területekről is van példa. (L. a Halálraítélt huga újabb betyár-részleteit a déli Dunamellékéről). A bolgárból viszont igen általános meseformáló tényezők ismeretlenek a magyarban. (Eskü megszegése, többi asszony kifogásai, mester feladatai, gyűrű-jelenet.) Ez arra vallana, hogy a bolgárok vették át tőlünk a balladát.

Azonban a bolgár többlet-elemei közül egy sem olyan kizárólagos, mint a románban. Ott az utolsó jelenet az Ikarus-motívummal valamiképp minden változatban szerepel. A bolgár különlegességek mellett viszont más megoldásokat is találunk, bár kisebb számban, melyek a magyarral egyeznek: a főmester, illetve az összes mester együtt dönt, s a sors a főmester feleségét hozza ki. Márpedig az, amit az „egységes" és „variált" terület megítéléséről feljebb elmondtunk, itt is érvényes. Ez a ritkább megoldás is válhatott a magyarban általánossá. Végső következtetést csakis az elhomályosulásokból vonhatunk le.

A következő mozzanatokat kell itt figyelembe vennünk: a mester fohásza akadályért, a „meleg esők" motívuma, a fokozatos befalazás jelenete, a forrás, valamint a főmester döntése, illetve az egyezség. Mindezek a románban is szerepelnek, azért a három egymáshoz közelálló nemzeti variánscsoportot egyszerre tekintjük át ebből a szempontból.

A mester fohászát láttuk a magyar példa-szövegben is. További formái: 4. „Istenem, istenem, Adj egy sűrű esőt, Adj égy sűrű erdőt, Hogy a feleségem Ide ne érhessen. A kocsi eltörjen, Ide ne jöhessen. Jó napat" stb. 5. „Istenem, istenem, adj essürü erdőt, adj ezzáporesőt, hogy el ne jöhessen. Hogy az esső esett, Ő jobban sietett, Mijent megérkezett . . ." stb. 6. „Adj egy kerek felhőt, Egy nagy zápor essőt, Hogy a feleségem Térjen onnan

vissza! Az Isten megadta S még sem tére vissza." **11.** „Én uram istenëm, vidd ē valahova! Mind a négy pej lovam törje ki a lábát, Vessen a hintómnak négy kereke szakát, Csapjon le az útra tüzes istennyila, Horkolva térjenek a lovaim vissza. Mönnek, möndögelnek Déva vára felé, Sem lovat, sem hintót sömmi baj nem lölé." (= majdnem szószerint **14.**) A **13.**-ban a fohász után: „Nem hallja az Isten Kelemen kérésit, Közelebb segéjti Kedves feleségit." **16.**-ban és **17.**-ben a kérés: szél, farkas egye meg lova lábát, rögtön utána következik az aszony köszöntése. Moldvai változatokban a rossz idő mellé kíván „fene farkasokat", s legfeljebb annyi a „realitás", hogy „azt is adott Isten, mégsem térének meg." Igy a **20.** is: „szálas erdő leve, Zápor eső leve, Méges felségem Ide is eljöve." vagy a **33.**; ahol farkast, medvét, kőesőt kér, mindhárom után „Azt es ad az Isten, Még sem térének meg." A magyarok tehát megmaradnak a lelkiállapotot festő, stilizált képnél, még akkor is, amikor egy-egy változatban látszólag „valósággá válik" a csoda, amit kérnek. Tizennyolc változatban találjuk így, hét esetben már csak int a mester, hogy térjenek vissza, három esetben egyedül (fohász nélkül), néhányban pedig az előbbiekkel együtt „erős üdő", vihar van, amit a szolga előjelnek vél és tanácsolja a visszatérést, de nem tudja megváltoztatni az asszony eltéríthetetlen akaratát. Ezek a halványulásai a történetnek azonban még mind belül maradnak a költemény és az eredeti mozzanat stilizált jellegén.

A bolgárban összesen hétszer találjuk a következő formákban. **1.** (Istenem) „adj sötét felhőket, A felhőkből apró esőt, Kedvesem elcsusszon az ebédet kiöntse, Visszaforduljon! — Isten nem hallgat Manojlora, kedvese megérkezik". Itt már jelentkezik valami reális részletezés, de az egész megmarad kívánságnak. **12.**-ben a magyarhoz hasonlóan távolból fejével int, közelből kezével. **14.**-ben esőt, szelet kér, hogy kiöntse az ebédet, hazatérjen. Meg is adja Isten, esik az eső, fúj a szél, de semmi baj nem történik. Itt tehát már reálissá válik a kép, csak következetlen. A **20.**-ban ugyancsak erős szelet és záport kér, de itt megszakad a szöveg, s a töredékből nem derül ki, mivé alakult volna. **27.** teljes terjedelmében közölt példánkban csak „erős idő" van, kérés nélkül, mint a magyarban, a menyecske háromszor indul útnak, visszafordul különböző ángyaihoz, s harmadszorra ér ki urához. Teljesen reális, erősen felduzzasztott és lélektanilag semmi fokozást nem jelentő megoldás. A közeli **30.**-ban még tovább megy a realitás: az eső eláztatja az ebédet, visszafordul a menyecske, s ilyenkor hangzik el különböző ángyainak kifogása, hogy mért nem vállalják az ebédvivést. Ezt már egészen romlottnak nevezhetjük a világos körvonalú, hatásos, rövid formulához képest. Ezenkívül van a **69.**-es, rodopei változat, ahol int a férj, hogy forduljon vissza, amit az asszony úgy ért, hogy gyorsabban menjen. Ez utóbbitól eltekintve az összes változatok az észak-nyugati területsávra esnek.

Román területen e jelenet reális rajza egész fantasztikussá válik, s bár itt találjuk a legnagyobb százalékban, másodlagos volta mégis nyilvánvaló. Az Alecsandri szövegében olvasható mozzanat bőven részletezett reális jelenet, de még csak zápor, vihar reális részletezése. A **2.**-ban már bozót nő elé, farkas véres nyelvvel, majd skorpió. Kétszer megijed, kiönti a levest, visszafordul. A skorpió előtt azonban már nem ijed meg, hanem letér az útról, átvág másfelé és megérkezik. **3.** összeolvasztja a „mester feladataival": záport kér, amit részletezve meg is kapunk; aztán sötétséget, hogy megijedjen és kiöntse az ételt, valamint sugalljon neki Isten gondolatot, hogy keresse meg az ökröt — más változatokban egy éve elveszett ökröt kell meg-

keresnie, s ebédet készíteni belőle. Minden meg is történik, kiönti az ebédet, de a megtalált ökörből újat készít és kiviszi. Következő változatokban sárkány, medve, farkas, kígyó, tüske, sőt juhnyáj rossz kutyákkal szerepel, mindig hármas ismétlődéssel, visszafordulással előadva. Látjuk tehát, hogy ami a bolgárban még csak kicsiben jelentkező változás, az itt fantasztikus méreteket ölt. S ha valaki ezt az irreális realitást tartaná mégis elsődlegesnek, azt meggondolkoztathatják az önellenmondások és a jelenet kuszáltsága (3.), ami a magyarban sosincs, kissé megvan a bolgárban és leginkább jelentkezik a románban. (A „mester feladatai"-ban külön is jelentkezik bolgár—román viszonylatban is.)

Lássuk ezután az „asszony fohászát". Az idézett magyar szövegben már láttuk. További példái: 4. (töredék, hozzáteszik) „Jó asszonyak csicset adnak, Jó leányok rongyat mosnak." 5. „Aludjatok, aludjatok, Jó asszonyok csicset adnak, rongyaidat mosogatják, meleg napon szárazgatják." 12. „Tegyétek bölcsőbe udvar közepére: Jó asszonyok járnak, akik megszoptatják, Gyenge esők járnak, akik megmosdatják, Gyenge szellők járnak, akik elrengetik." 23. (Már befalazva) Isteném, isteném, hát a kicsi fiam?" „Vadnak ingó böcsők, Akik elaltassák, Vadnak jó asszonyok, Akik megszoptassák." 25. „Rengő bölcsücskémet Tegyétek elémbe, Az én gyermekemet Tegyétek beléje. Lesznek gyenge esők, kik megferesztgessék, Lesznek gyenge szellők, Kik elrengesgessék." 26. „Kicsi gyermekemet tedd rengő bölcsőbe, Szép asszonyok járnak, azok megszoptatják, Langyos esők hullnak, azok megmosdatják, Gyenge szellők fúnak, azok elaltatják." 33. „Az én gyermekemet Ki fereszgeti meg?" „Vannak genge esők, Azok megferesztik." „Az én gyermekemet Ki kötözgeti bé?" „Vannak jó asszonyok, S azok békötözik". „Az én gyermekemet Ki ebélteti meg?" „Vannak jó madarkák, Azok ennik hoznak." „Az én gyermekemet Ki rengetgeti el?" „Vannak gyenge szellők Sz azok elrengetik." Csak az átirtnak látszó, gyanus Benedek—Sebesi gyüjtésben (13.) találjuk a kérést reálisan megvalósulva. („Isten meghallgatta . . . Ada meleg esőt",. stb.)

Hozzátehetjük még, hogy a csanádmegyei Gyönyörű Bán Katában is megvan ez a formula, amint az anya elhagyja egy fa tövében gyermekeit: „Mikor a madarak szárnyukkal csattognak, Csak azt gondoljátok, Hogy édösanyátok beszél tehozzátok. Mikor eső esik: csak azt gondoljátok, Hogy én fürösztgetlek, az édösanyátok!" (KÁLM, 169.) S megtaláljuk még a Budai Ilona néhány változatában is. EA 2299, 360. Rugonfalva, Udvarhely: „Járnak jó asszonyok, kik megszoptassanak, Járnak gyenge essők, kik megfürösszenek, Járnak gyenge szelek, kik elaltassanak." M. Sz. 6359 Klézsa, Moldva: „Járnak szép mederkák, Kik enned hordjanak, Járnak meleg esők, Kik megferesszenek, Járnak gyenge szelek, Kik elrengessenek." DOM 26. sz. „Járnok meleg esszők, Kik megferesszenek, Sz járnok meleg szelek, Kik errengeszszenek." MF 2475b Trunk, Moldva: „Járnak meleg eszők, kik megferesszenek, Járnak meleg szelek, kik megrengesszenek." A további kettőben már csak elhalványult formában. M. Sz. 6391. „Az égi madarak Legyenek apáid, S a erdei vadak Legyenek anyáid!" Ugyanigy M. Sz. 6392. (Mindkettő Lészpedről, Moldvából.)

Bolgárban kétszer fordul elő. 38. Az asszony kérdésére, hogy nem szánod-e fiadat, a férj azzal vigasztalja, hogy elhozzák a bölcsőt, *befalazzák azt is*, „mikor szél fúj, elrintgatja a gyermeket, mikor eső szitál, megfüröszti a gyermeket, mikor madarak odaröpülnek, Azok őt is táplálják." 49.-ben már elkopott a kép, de szöveg-összefüggésben van az előzővel: „Ki fogja táplálni

fiugyermekemet?" „Majd táplálja hugom." „És ki fogja táplálni gyermekem?" „A vadmadarak."

Régen azonban, gyakrabban is meg kellett lennie, mert különszakadva, más énekben többször és világosabb körvonalakban találjuk. Törökök elrabolnak egy anyát, s az kénytelen letenni fiacskáját fa tövébe, vagy a hegyek között. A Sztara Planinának ajánlja, s akkor reálisan megtörténik vele a fenti kívánság, azzal a különbséggel, hogy az átfutó szarvasünők szoptatják meg; felnövekszik s gyakran ő lesz rab anyjának megszabadítója.[8] Például: „Akkor Todorka mondotta: 'Beli, fiam, Damjanka! Midőn szellők fujdogálnak, A te rengődet elrengetik, Midőn a szarvasünők erre járnak, Téged megszoptatnak, Midőn megered az esőcske, Akkor téged megfürösztenek, Hogy nőjj és növekedjél, Anyádat kiszabaditsd a töröktől!". (Sztoin, Szredna, 181. sz. 3. vsz.) Megint csak azzal találkozunk, hogy a stilizált kép helyébe, amely felvillant sorsot, érzelmet, lelkiállapotot, reálissá s meséssé fejlesztett jelenet kerül, több kevesebb romlással.

Fokozódik az utóbbi a románban. **2.**: Az asszony folyton jajgat építés közben, hogy gyermeke sír. Végül befalazták a száját, akkor válaszol Manole: „Fiadnak gondját viseli az isten, ahogy az ágyban hagytad. Tündérek mennek hozzája, megszoptatják, mikor a hó esik, megöntözik, mikor eső esik, megfürösztik, mikor a szél fú, elringatja, igy fog felnőni." Legjobb a **3.**-ban: „Ki fogja gyermekem megszoptatni?" „Tündérek" „Ki fogja megfürdetni?" „Az eső" „Ki fogja ringatni?" „A szél." **4.**: „Nem sajnálod Jovant, otthagytam szilvafák közé kiakasztva, megszoptatatlan, megfürösztetlen"! „Esni fog az eső, megfürösztí, a hó megkeni, ha fu a szél, elringatja, jönnek a rigók, fütyülnek, mig el nem alszik." **7.**: „Csináljatok selyem rengőt és idáig? érő dróttal küldjétek haza? a csecsemőt idehozom, a bölcsőbe fektetem: hogy a szél rengesse, a hó kenje, az eső feressze." **8.** „Ivánka sir utánam!" Manole válaszol: „... az én fiamat az Isten neveli fel, hó kenegeti, eső fürösztí, szél ringatja; madárének altatja, két galamb növérem." **9.**-ben már csak annyi, hogy „... ne félj, Jorgulecedről Isten gondoskodik!" **10.** „Ha .. végeztek velem, az épületen tornyot emeljetek, annak csucsára rengőt tegyetek, s abba Ivánkát; ő még nagyon csöpp, szegényke, a szél ringatja; mikor hó esik, kenegeti, ha eső, megfürösztí."

Látjuk, hogy még ott is, ahol nagyban-egészben a mienkhez hasonló a kép, a fogalmazásba belecsúszik valami, ami vagy túl részletező, vagy irreális, ami az árvaságot csak jelképző stilizálás síkjáról eltólja a valóság felé, persze a meseszerű valóság felé.

A „tréfa-e vagy való" motívum legtökéletesebb formáját az idézett magyar szöveg mutatja. A töredékes **4.**-ben csak annyi maradt belőle: „Való je vaj tréfa, Hogy másszok a falra?" **20.**: „Mikor térdig rakták, Megkérte az urát: Uram, édes uram, Tréfa ez vagy való? Nem tréfa bizony ez, kéncsem feleségem, igy volt a fogadás, Igy kell lenni immá. Mikor övig rakták ... Mikor nyakig rakták (szó szerint ismétlődő versszakokkal)." „No hát ha nem tréfa, Kömüves Kelemen ..." stb. **30.**: „Mekfogták, falazták két lábát esüőbe, Tégla téglára ment, övig biéfalazták. Akkor kérdé férgyét: Talám

[8] Lásd A—V, 147. 38—48. sor. Uo. 148. 13—18. s. Uo. 149. 27—32. s. Sztoin, Szredna 181. 3. v. sz. Uo. 182. vége, 183., 184., 185. vége, 186. 39. s. Sztoin, Trakija 115. vége, uo. 118 és 119. vége Sztoin, Timok 2885. 34. sorától, uo. 2885. 2886, 2889, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897-ben. Ivanov 178. 16. sortól, Cicelkova 168—169. végén. SbNU 42 Ivanov 162—4. sz.

biz nem tréfa? A férj keseredék . . . stb." **31.** „Hét (=hát) térdig bérakák ; |:Való-e vagy tréfa,:| tizenegy kőmüves? |:Való ez asszonunk, urad tette törvényt:| Sz' hét (=hát) évig (övig) bérakák; „Való e stb. „Sz' ha való fog lenni . ." stb. **32.** : „Térgyéig felrakták, Akkor es megkérdi : Tréfa-e vaj való Tizenkét kömjes? Való . . . Hunyallyig felrakták . . stb. Öt es csak béfejzék E feje teteig." **33.**-ban ugyanígy térdig, hónaljig rakják, s mindig kérdi, utána kéri gyermekét. Hasonló a már részben idézett **34. 36.**-ban, a bő, rögtönzött szövegben is feltünnek a közös formulák : „Kelemen zidilja (építi) Térdig fel csinálja. Kelemen, Kelemen Nagy mester K. Mondja meg kend nekem |:Tréfából zidil-e:| Vaj valóra veszi? Tudd meg . . ." stb. „zidilják Már őt a mellyéig . . . Jaj már felzidilták Ét már a fejéig" (ezekben már nem kérdez, csak panaszkodik, hogy szorítja a fal).

Bolgár **1.** : Mikor térdig építik, csak nevet és nevet, midőn övig rakják, csak nevet és nevet, Midőn melléig rakták, megijedt és sirt." **2.** Akkor beépítették térdéig, ő csak kiabált és nevetett, Félig beépítették, Akkor kiáltott és sírva fakat." **34.**-ben is már kettőre csonkul le a fokozatok száma: „Befalazták övig, ő csak tekingetett és nevetett, aztán kérdte: Tréfáltok talán velem? A kőmüvesek csak rakták. A mellére gyors követ, a fejére . . . . raktak. Pavelica sírva fakadt : . . " Itt már formulából elbeszélés lett, bármilyen rövidre fogva is. **36.** : Beépítették térdig, Radka nem vette valóra, Beépítették melléig, Fehér teje kifolyott, Radka ezt már valóra vette. **60.**-ban ebből már csak annyi maradt, hogy mikor teljesen berakták, sírva fakadt. **71.** Beépítették térdig, Akkor könnyet nem hullajtott, Beépítették torkáig, akkor már könnyet hullajtott. **76.** Épitik őt, Ő pedig, Istenem, csak neveti. Berakták félig, Akkor is nevetett. Mikor fejéig építették, akkor fogta fel, hogy „Emberáldozatnak hagyják a puszta toronyban." **80.** Rakják, egyik a másik után, a menyecske nem fogja fel az igazat s odakiált a mestereknek, hogy engedjék haza gyermekéhez és felsorolja dolgait. Beépitik övig, akkor felfogja a valót és könyörög gyermekéért.

Látjuk tehát, hogy már elvesztette világos körrajzát, ami a jól tagolt, teljesen formula-szerű magyarban látható, de még egészen közel van hozzá tartalmában. A románban ebből is folyamatos, részletező elbeszélés lett, ahol a fokozatos felépítés tagoltsága is elvész s hol az egyik része, hol a másik marad ki a formulának. Láttuk a példa-szövegben is. A még terjedelmesebb **2.**-nek rövid tartalma az, hogy Caplea csak mosolygott, amint építették ; mikor már nem igen látott ki, megijedt : „Ha ez nektek tréfa, nem jó tréfa." Nem hallgattak rá, öntötték a meszet rakták a téglát, az pedig csak jajgatott : Manole, ... ha ez csak tréfa . . . szorít a fal . . . . stb. többszörös ismétlésben ; egészen befalazzák a száját akkor felel neki . . ." Ha fokozatok vannak is, *t. k.* akkor sincsenek, tartalom-elmondásszerű a fogalmazás : **3.** : A mesterek tréfálkoznak vele. „Nem jó tréfa" mondja az asszony. Manole semmit se szól, a fal emelkedik. Lábszárától a térdéig, térdétől a kebléig, keblétől a szeméig. A mesterek csak siettek, ő meg azt mondja : Manole, férjem, édesem, szorít a fal . . ." stb. Semmi fokozat nem maradt a **4.**—**5.**-ben : „beállították a falba. Így szól: Manole, Manole, tréfálsz velem, mikor beépítesz! Nem sajnálod . . ." stb. **7.** : Míg építettek, az asszony nevetett, gondolta, tréfálnak ; az épület nőtt az övéig, majd a csecséig. Mit tett ő? Ki akart törni, sírt, hangocskájával : Manolesz, Manolesz! Most férje mentegetőzése következik, majd az asszony jajgatása, hogy mért is jött ide, azután újra : „Siessetek, építsetek . . az övétől a csecséig, a csecseit márványnak

képzelje, aki kívülről látja . . .” stb. Semmi fokozat nincs a **8.**-ban: Beépítik, azt hiszi, tréfálnak: „Az épület szorít, csecsem folyik, Ivanka sir utánam!” **9.**-ben csak annyi: „Ahogy fennebb-fennebb értek, Vilaia kiáltott: „Manole, elég a tréfából, mert ez nem jó! Az épület szorit, csecsem folyik.” **10.** „. . az épület emelkedett. Mikor szoritotta, nevetni kezdett, gondolta, tréfálnak. A kőmüvesek épitettek, nem tréfáltak, az épület emelkedett, elértek az ővéig. Látta, hogy nem tréfa, sirni kezdett, s igy szólt . . .” Hasonló megoldásokat találunk **12—16.**-ban is.

Ez a motívum kivételesen előfordul három szerb-horvát változatban is. A **30.** még közel áll a magyarhoz: „Midőn Janját beépítették, Midőn beépítették Janját ővig, Azt gondolta Janja, hogy mindez tréfa. De midőn beépítették Janját, Beépitették fekete szeméig, Látta Janja, hogy nem tréfa.” A **19.** viszont már egészen egyéni megoldás: „Midőn beépitik őt a testvérek, igy szól: Oh, Ugljeso, beépítik menyecskéd kezét. Eleget ölelt, nem fog többé ölelni. Midőn fehér nyakáig jutottak, igy szólt az ifju Ugljesinka: beépítik a te menyecskéd nyakát — eleget ölelted, nem fogod többé. Midőn fehér szájához értek, igy szólt az ifju Ugljesinka: beépíted a számat, Ugljesa vajda. Sokat csókoltad, nem csókolod többé. Midőn fekete szeméhez jutottak, így szólt az ifju U.: Istenem, két atyafi-testvér, hagyjatok ablakot . . . .” A **37.**-ben már csak az első fokozat van meg, a többi másfelé kanyarodik: Beépitették fehér térdéig, azt hitte, mindez tréfa. Beépitették fehér kezéig, igy szólt Mijan kedvese: „Az Istenre, sógorok, hagyjátok ki fehér kezemet, hogy odanyujtsam árvámnak!” Azok hallják, semmit sem szólnak, Csak épitik a fehér várat. Arra így szól Mijan kedvese: „Hagyjátok ki fekete szememet, Hadd lássam árvámat . . .” stb.

Azt hiszem, az elsorolt példákból világos, hogy több részlet egységes tanúsága szerint a magyar fogalmazás mutatja a legtisztább formát: formula-szerű részek, lelkiállapot, magatartás stilizált felidézésére, együttesen tökéletesen megfelelnek a balladastílus követelményeinek. Ugyanez többékevésbé elhomályosulva, formula-szerűségétől megfosztva, stílus-jegyei nélkül — de korántsem egy más stílus jegyeivel felruházva — található a bolgárban, s egészen kiforgatva eredeti mivoltából, a románban. Ezt tapasztaljuk a tejforrás esetében is. A magyar változatok csak egészen szűkszavúan emlékeznek meg arról, hogy a befalazott asszonyból tej- vagy vízforrás támadt. A bolgár ebből sokszor szoptatási jelenetet fejlesztett, mint példa-szövegünkben is, végül és legáltalánosabban abban a reális formában alkalmazza, hogy ablakot hagynak vagy kér mellének. Ez lett az albánban csővezetékké, s a szerbben tejpatakká, melyből a sétáló gyermek iszik, s ráismer anyja tejének ízére. Eredeti értelmét elveszti, amikor bolgárban kialakul az a változat, hogy *szemének* hagynak ablakot; ez lesz kizárólagos a szerbben; s végül teljesen ellentétes a halálos áldozat szellemével a két szerbiai román változat megoldása, ahol hűs levegőért kér nyílást magának. Az egyezség, illetve a főmester döntése pedig csak annyiban mutat hasonló vonásokat, hogy a bolgárban eltolódik az arány az egyezség javára, de a már idézett hely is mutatja, hogy ez sokszor a főmester döntésének elkopása, (utólagos beszúrás: „azé jött ki, aki először szólt!”); a románban mindkét megoldás csak alárendelt szerepet játszik.

Ha tehát levonjuk a következtetést a tapasztalatokból, a magyar eredetisége mellett kell döntenünk, ahonnan a bolgárba került át először történetünk — ezt bizonyítják az észak-bolgár változatok is, melyek a magyar-

hoz legközelebbi formát őrzik — s a bolgárból vették át a románok, ezt igazolják olyan bolgárral közös motívumok is, amelyek a magyarban nincsenek meg : a terv elárulása és a főmester — itt elég bizarr — feladatai.

Lássuk ezekután, mit adnak hozzá ezekhez az eredményekhez a grúzmordvin változatok!

7. : A Szurami várról szóló monda szerint amit nappal építenek, éjszaka leomlik. Perzsa pap tanácsára egy özvegyaszony egyetlen fiát, Zurábot falazzák be. Anyja jelen van a befalazáskor és odakiált gyermekének : Hogy vagy, gyermekem, élsz-e még? A gyermek felel a falból : Jaj, anyám már térdig be vagyok falazva! Az anya mindegyre folytatja kérdéseit, a felelet pedig : „Jaj, anyám, már övemig van a fal!" „Már mellemig" „Már nyakamig" végül : „Jaj, anyám, végem! van" A fal sohase szárad ki, mindig nedves marad — az anya könnyeitől, mint az idézett szöveg mondja, máshol a fiú könnyeitől. Az adatból úgy látszik, hogy csak a párbeszéd van versben.[9] Erre vallanak azok a feljegyzések is, melyeket szószerint ismerünk, s ahol a hagyomány csak a párbeszédet tartotta fenn az egész történetből (1—2). Itt az anya kérdése : „Meddig, édes fiam?" s a fokozatok : bokáig, térdig, melléig, torokig, fejéig, halálig, illetve a másodikban jajgat, vizet hoz, hogy arcát megmossa, kenyeret, cipőcskét akar adni neki, aztán jön a kérdés : Meddig? s a feleletek : Övig, illetve halálig. 3. : múlt századi irodalmi feldolgozás, melynek más népi feljegyzésekben igazolt részleteit felhasználhatjuk : Cár parancsára erőd épül, 5 arsinig jutnak el, leomlik. Jóstól kapott tanács értelmében Zurabot, anyja egyetlen fiát kell beépíteni az alapba. Anyja kiáltoz, hogy engedjék oda, fia anyja segítségéért kiált, Ezután következik a párbeszéd : Meddig, fiam? „Vállig" „Halálig". A fiú helyén a fal átnedvesedett és mint a könnyek, cseppek hulltak róla. 4. a Mindeli vár építéséről szól. Az alapba gyermeket építenek bele. Anyja odarohan, de nem tudja megmenteni. Itt is következnek a kérdései, hogy „Meddig"? Az 5. a Hon-i templommal kapcsolatos. Valahányszor felrakják az alapot, ledől. Együttesen jönnek arra a gondolatra, hogy emberáldozat kell. Sorsot vetnek, s az egy anya egyetlen fiára esik. Az anya nem tudja megakadályozni a terv végrehajtását, s következnek kérdései : „Meddig?" „bokáig", majd — az adat kivonatolója szerint — folytatja a kérdést, míg be nem fejezik a befalazást. A 6. Abháziából származik, Kelaszuri várára vonatkoztatva. „Sikertelen kisérletek után, hogy lerakják a vár alapját" egy *asszonyt* (és tehenet) építenek be. Ennyit mond az idézet.

Látható tehát, hogy még a szűkszavú tartalom-elmondásokból és szórványos szószerint ismert töredékekből is a következő egyező részeket sorolhatjuk fel balladánkkal : Vár- (templom) építés, nappal épül, éjjel leomlik, párbeszéd a befalazott áldozattal, fokozatos beépítés, áldozat helyén nedves fal. Az áldozat egy anya egyetlen gyermeke, ritkán asszony.

A legkialakultabb és legállandóbb része a grúz mondának a párbeszéd a fokozatos építéssel. Már Andree melléállított egy sokat idézett német monda-típust :[10] hogy bevehetetlenné tegyék a várat, gyermeket vásároltak anyjától és befalazták. Süteményt evett, míg falazták, s kikiáltott anyjának „Anyám, még látlak", később „Anyám még látlak egy kicsit", s mikor az

[9] „Im Volksliede hat sich das Zwiegespräch zwischen der Witwe und ihrem Sohne Zurab erhalten" mondja, miután előadta az egész monda tartalmát.

[10] Nála a thüringiai Liebenstein váráról.

utolsó követ berakták „Anyám, már nem látlak többé!" Ez a párbeszéd prózában ugyan, de formulaszerűen bukkan elő a német hagyományban. Nem lehet kétséges, hogy a grúz és német forma távoli összefüggésben van egymással: közös a szituáció, anya és befalazott gyermeke szerepel, s a fokozatosság is, halványan bár, de egyezik. Nyilvánvaló, hogy nagyon ősi, közös európai hagyomány van bennük, s a németben is az kapott formula-szerű, kialakultabb megfogalmazást, ami a grúzban egyenesen verssé fejlődött.

Azonban az sem lehet vitás, hogy a magyar balladának két helye is szoros kapcsolatban van a grúzzal: a fokozatos építés és a végső párbeszéd jelenete. Bizonyos vonatkozásban a mienk távolabb áll: meg van fordítva a sors, mert az anya van beépítve és a gyermek szól hozzá kívülről; a fokozatos építés pedig egészen más beállítást kapott. De éppen ez a jelenet van sokkal szorosabb kapcsolatban a grúzzal, mint a német: a fokozatok *szószerinti* egyezése, egymásután stereotip formulákban való ismétlése olyan kétségtelenül azonos, hogy közvetlen átvételre kell gondolnunk. A többi, egyező motívum együttese láttán is lehetetlen tagadni, hogy a délkelet-európai ballada és a grúz szövegek között kapcsolatnak kell lenni. *Ez a kapcsolat azonban egyedül a magyarral teljes és szövegszerű.* Egyedül a magyarban van a zárójelenet: a párbeszéd a gyermek és befalazott anyja között; egyedül a magyarban van a fokozatos befalazás olyan plasztikusan, formula-szerűen, mint a grúzban (a bolgárok lecsökkentik kettőre a fokozatok számát, illetve elhomályosítják formulaszerűségét, a románok pedig teljesen feloldják); a magyarban van a grúzhoz hasonlóan csak éppen megemlítve a „forrás" — minthogy megfordítottuk a viszonyt anya és gyermeke közt, s az anya került a falba, könnyen adódott, hogy tej fakadt belőle (a többi népnél vagy értelmetlenné vált, mint a románban, ahol nem a befalazott, hanem az építő halála helyén lesz forrás, vagy tovább fejlődik reális jelenetekké); s a várépítés (templom) elsőbbsége is eldől a híddal szemben.

Ha a grúzzal egyező motívumokból indulunk ki, még világosabb lesz balladánk terjedésének útja. A magyaroknál legközvetlenebb a kapcsolat. A bolgároknál már eltűnik a párbeszéd a befalazottal, de sokszor van említve a gyermek anyjával együtt, sőt kiviszik nénjei a befalazotthoz megszoptatni. A görögben már csak futó említést kap a gyermek egy-egy változatban, s épp a grúzokhoz közel eső trapezunti változatokból hiányzik teljesen. Ugyanez a helyzet a „fokozatos beépítés" jeleneténél is. Legvilágosabb az összefüggés a magyarral, még világosan látható a bolgárban is, de itt már elmosódnak a körvonalak, tovább halványodnak a románban és teljesen eltűnnek a görögöknél (valamint az albánban és szerbben). Pontosan így áll a dolog a „forrás" esetében is. A magyart még meg lehet magyarázni a grúzból, a bolgárt már csak a magyarból, s egyre inkább távolodik az eredeti képzettől; legtávolabb van a szerb és a román, s végül hiányzik az egész képzet a görögöknél. Ha teljes egészében tesszük a trapezunti — vagy bármelyik — görög változatot a grúz mellé, úgyszólván semmi egyezést sem fogunk találni a leomló fal és az építőáldozat tényén kívül.

A magyar-grúz összefüggést természetesen nem közvetlen grúz-magyar kapcsolattal akarjuk magyarázni, hanem azzal, hogy Grúziában és Abháziában maradt fenn a régi, kaukázusi hagyományoknak egy olyan eleme, amely egykor szélesebb területre kisugárzott, s ez a kisugárzás jutott el a magyarokhoz is lebédiai hazánkban a 6—9. században akár a Don torkolatánál volt ez az őshaza, akár a Don és Kaukázus között. De hozhatták magukkal a magya-

rokhoz csatlakozott alánok (oszlárok vagy varsányok), sőt a kunokkal együtt hazánkba költöző jászok (szintén alánok) is.[11]

Hogy milyen messzire terjedt ez a kisugárzás, lemérhető a Volga-kanyartól délre élő mordvinok verzióján. Náluk természetesen már jelentős különbségekkel találjuk az áldozati mondát, az epikus énekek stílusában.

A négy változat közül az **1.** és **4.** Kazán erődjéről, illetve városáról szól, s közel áll egymáshoz, míg a némileg eltérő **2—3.** Sedelkina falu templomépítését adja elő. Ezt a falugyűlés határozza el, s ami nappal épült, éjjel leomlik, sőt a **3.**-ban a magyarhoz hasonlóan bővül a formula : ami éjjel épül, az meg nappal omlik le. (Ilyen formában magyaron kívül csak egy-két bolgár változat őrzi.) A két másikban csak épülő és leomló falról történik említés. Ezekben viszont mintha a magyar kezdő formáit hallanánk : „Mit tegyünk, milyen gondolatra jövünk? Menjünk felépíteni Kazánt . . ." = „Tizenkét kőmüves összetanakodék, Magas Déva várát hogy felépíttenék" „Elindult, elindult tizenkét kőmüves . . . Magas Déva várát hogy felépíttenék" „Hová mégy, Hová mégy tizenkét kömüves" stb. Mesterek építenek az elsőben, faluközösség a 2—3.-ban és két testvér az utolsóban. Együtt határozzák el az áldozatot a két sedelkinaiban (mert „emberfej nélkül nem megy"), s különböző meggondolások alapján sem öreg, sem férfi, sem asszony nem megfelelő, csakis hajadon. Az **1.**-ben szózat mondja ki, hogy hét fivér huga kell, mégis kisorsolják az áldozatot gyülésben ; **4.**-ben Kazán városa kezd beszélni (ugyanazt jelöli ki) ; itt a lány dicsőségnek tartja sorsát, a másik kettőben kicsalják az erdőbe, illetve meglesik és elfogják. Mindegyikben megfürdetik, díszesen kiöltöztetik, mint menyasszonyt, s úgy viszik az áldozatra. **2.—3.**-ban összetörik csontjait — mint néhány magyarban is — **4.**-ben négyfelé vágják, csak az **1.**-ben teszik minden megjegyzés nélkül a falba. Ezután következik a grúzból is ismert párbeszéd : az *anya* három nap egymásután kimegy a falhoz és kérdi : „Élsz-e még, gyermekem?" „Elszorul a mellem . . ." és hasonlókat kap válaszul, harmadnapra pedig elnémul az áldozat. (Ez így történik ott is, ahol feldarabolták!) Ennek a jelenetnek nyoma van a **3.**-ban is : (csontja összetörése után) asztalt terítenek elébe, s míg a templom épül, sír, este panaszkodik, kora reggelre elnémul. (Hármas fokozat, de anya és párbeszéd nélkül.) A párbeszéd itt még pontosan megfelel a grúznak : anya szól befalazott gyermekéhez — de a gyermek már felnőtt lány — nő, akárcsak

[11] GYÖRFFY, 607. „Magyarországon a fejlett ötvösség gyökereit két olyan etnikumban kereshetjük, amely Etelközben csatlakozott a magyarokhoz : az alán és a káliz.

A Kaukázus vidéki alánoknak egy törzse csatlakozott a magyarokhoz; ezek a mohamedán oszlárok, más néven varsányok. Az alán fémművesség fejlett volta ismert ; a Kaukázusban tudunk olyan alán faluról, mely tisztán kardművességgel foglalkozott. Az alán kardművesség emléke lehet *kard* szavunk, mely oszét (alán), végső fokon iráni jövevényszó." BÁRCZI, 53—54 : „. . . a kunokkal görögkeleti alánok, más nevükön jászok az országba is betelepedtek (kiváltságlevelük 1323 és 1325-ből). . . . Újabban . . . előkerült egy magyarországi kis alán—latin szójegyzék (alán szavak latinul, kivételesen magyarul értelmezve) s ebből nemcsak az nyilvánvaló, hogy a XV. század elején jász lakosság Magyarországon még tudott jászul, . . Ez a körülmény alán jövevényszavaink vizsgálatába új színt hozhat be, annak a lehetőségét, hogy alán szavak itt, Magyarországon is kerülhettek nyelvünkbe. . . Ez a lehetőség nem érinti azonban azt a tényt, hogy alán szavak jóval a honfoglalás előtt gazdagították már szókincsünket. . . . A kaukázusi alánok nyelve . . . kétségtelenül nyomokat hagyott a magyarban. . . . Másrészt úgy látszik, hogy a magyarból is hatoltak be az alánba jövevényszavak," (s következnek magyar—oszét megfelelések). Mindezek alapján könnyű megmagyarázni egy Kaukázus vidéki folklór-hagyomány magyarországi feltünését.

a magyarban. A mordvin, az abház és a Bajkál-tó melletti (régészeti) adatból[1] talán egy keleteurópai-szibériai mondaterületre következtethetünk, ahol[1] *asszony*-áldozat az uralkodó, s ez adta volna az inditékot a magyaroknak anya és gyermeke viszonyának megfordítására?

A terített asztal a lány előtt emlékeztet a német és dán mondákra és európai építőáldozati elemnek számíthatjuk. A mordvinokhoz hasonlóan — de nyilván egymástól függetlenül — ősi elemet illesztettek bele a balladába a görögök is, amikor a mester feleségének fürdőt és díszes öltözetet rendelnek el. Nem lehetetlen, hogy a két testvér-építő a balkáni három testvérrel egyetemben szintén régi, európai építőáldozati hagyomány. (Romulus és Remus mondáját is fel szokták emlegetni az építőáldozati irodalomban.) Ez ugyancsak egymástól függetlenül hatolhatott bele mindkét helyen szövegünkbe.

Egyebekben azonban egy különleges mozzanat — a párbeszéd — és néhány általánosabb, mint az éjjel leomló fal és az áldozat kiválasztásának módjai — a grúzzal kapcsolja össze a mordvin énekeket, s annak erősen átfogalmazott, távoli kisugárzásáról tanuskodik.

De vajon nem lehet-e fordítva is a grúz-magyar kapcsolat? Nem kerülhetett-e át a magyar-balkáni ballada a grúzba és vehette fel később mai formáját?

Erről szó sem lehet. Láttuk, hogy a földrajzilag legközelebb eső, tehát elsősorban számításba vehető görög és román változatok állanak legtávolabb a grúztól, és éppen annak feltűnő elemeit nem tartalmazzák. Ha pedig a magyarságtól vették volna át, ez csak a honfoglalás előtt történhetett, akkor pedig még nem voltunk kapcsolatban balkáni szomszédainkkal. Meg lett volna már akkor is mai formájában a magyarság körében és változatlanul hoztuk volna magunkkal s adtuk volna tovább ott is, itt is? Akkor miért alakult volna „vissza" a grúzoknál olyan ősi elemekből álló és kezdetlegesebb költői koncepcióra, mint amilyen ott ma? A befalazott gyermek és anyja párbeszéde utólag vált volna hasonlóvá az európai mondákhoz, s utólag illeszkedett volna ez bele egy Kaukázustól Pandzsabig (Indiának Afganisztán melleti tartományáig) nyúló hagyományba, hogy egy özvegyasszony egyetlen gyermekét kell az áldozatra kiszemelni? Különben is olyan plasztikusan megfogalmazott költői koncepció, mint a mi balladánk, nem vesztheti el ennyire körvonalait és fogalmazásának részleteit — ezt igazolja a Balkánon megtett útja is, ahol nagyban-egészben megtartotta eredeti körvonalait; itt bármelyik eltérő variáns is egységesebbnek hat egymás mellett, mint a grúz mellé téve. Hiszen még az átfogalmazás fordított útja is — grúz elemekből a mai ballada kiformálása — csak egyféleképpen képzelhető el: hogy egy nép stílus-váltás korszakába jut, például hősénekből balladastílusra tér át. Az új műfaj divatja már hozhat ilyen nagy mértékű átalakítást: elemek, mondanivaló átértékelését, az egész jelleg megváltoztatását. Hasonló átalakítást végzett a magyarság honfoglaláskori hősi epikájának egyes darabjain is, mikor a balladastílusba illesztette bele. (Lásd a II. fejezetet.) S így egyetlen megoldásnak marad az a magyarázat, hogy a grúziai mondát mi vettük át, talán már kezdetben megfordítottuk benne az anya és gyermeke szerepét, vagyis nőáldozattá alakítottuk a történetet (mint a mordvinok is), s később, a balladastílussal megismerkedve balladát formáltunk belőle. Az itteni alakításra mutatnának olyan nyomok is, amelyek a nyugatibb európai hagyomány átvételére utalnának: a tizenkét mester szerepeltetése (koppen-

hágai monda) és a pallér-fia befalazása (német mondák), ami a pallér-felesége megoldásra adhatott ötletet.

Ez az átalakítás terjedt el azután a Balkánon, ahol az útvonal világos: először a bolgárhoz, onnan pedig az összes többi néphez, görögḧöz, románhoz, albánhoz és szerbhez. Az utóbbiak valahol a déli macedoniai tájakon vehették át, mert ahogy haladunk szerb-horvát területen észak, illetve kelet felé, úgy változik egyre jobban. Igen tanulságos etekintetben a három testvér-építtető mozzanata. (L. a táblázatokat és a térképet.) Észak-Bulgáriában teljesen hiányzik ; ott csak a magyarral közös mester-megoldás szerepel (név + szám, vagy csak név) ; középen vegyesen fordul elő, s délen szinte egyeduralkodó. Innen — Macedóniából — albánokhoz vezet az út, (ahol van egy elágazás : Rosa-Fa, két testvér, s közülük egyik az áldozat), és fel a szerbekhez, ahol szinte kizárólagos. Egy-két más motívum földrajzi elhelyezkedése is hasonlóan jellegzetes Bulgáriában. A mester fohásza esőért, szélért is csak északbolgár területen található, ameddig a magyar hatás érezhető volt ; délfelé már nyoma sincs. Így érthető, hogy görögökhöz, albánokhoz, szerbekhez nem jutott el. Nagyjából hasonló a „fokozatos befalazás" sorsa is, de itt egy szűk területen Macedoniában mégis feltűnik, ennek megfelelően a Vuk-féle változatban is, de sehol másutt szerb területen. Emellett azonban kivehető egy keletről nyugatra haladó elváltozási útvonal is délszláv területen. A feleség feláldozása a terv elárulásával együtt (bolgár megoldás!) újra feltűnik Szlavóniában a bosnyák terület felett, s különböző toldásokkal és elváltozásokkal halad nyugat felé. Mintha a magyar-bolgár érintkezés központjából (Orsova-Bodony) két úton jutott volna el szerbekhez és horvátokhoz : egyrészt a Duna-Száva mentén, másrészt a fent leírt úton, előbb délfelé a bolgároknál, aztán Macedóniából észak felé. Mindkét útvonal végpontja a keleti bosnyák terület a legtávolabbi maradványokat tartalmazó szövegekkel. Így válik egészen világossá a ballada „lélektani alakulása"[12] is a nemzetek között. Magyaroknál kialakul a történetnek következő lélektani magva : az építő mester kimond egy súlyos határozatot, s a sors éppen ellene fordítja, elveszti feleségét ; bűnét gyermeke sorsa még jobban kiemeli ; ebben van tragédiája. Bolgárok néhány esetben még megőrizték ezt a felépítést, de nem érezvén a lélektani tragédia súlyát, enyhíteni igyekeztek a mester felelősségét, s beiktatták a terv elárulásának mozzanatát. A görögök már csak néhány változatban kapták az eredeti megoldást, s jobban ismerve a bolgár átalakítást, annak ellenmondásait kétféleképp igyekeztek megoldani : vagy teljesen mentesíteni a mestert a felelősség alól, tehát a szellem szava dönt, s meg kell hajolni előtte — vagy végletessé tenni ellenszenves magatartását a „cinikus kalkulációval". Mindegyik esetben, beleértve a bolgárok újítását is, határozottan csökken a tragédia ereje. Az albánoknál és szerbeknél, a mellék-elágazásokban egészen eltűnik a férj tragédiája : Rosafa-mondájában az építtető huga szorítja ki, a szerbben a különböző gyermekáldozati és egyéb formák. Románoknál megmarad a bolgárok által megújított történet, csak az Ikarus-mondával toldják meg, s osztanak büntetést hol a férjnek is, hol csak a többi mesternek.

Hátra van még a ballada hozzávetőleges korának megállapítása. Arnaudov szerint ezt lehetetlen megállapítani. Stefanović ehhez a szerb

[12] Baud-Bovy : „. . . l'évolution psychologique qui se marque d'une version à l'autre qui peut nous amener . . . à accorder la priorité . . ."

kutatás által felfedezett albán adatot nyújtja : BARLETI, Szkender bég olasz papja és életrajzírója „feljegyezte" az albán Rosafa-változatot, tehát a 15. század közepén élt már az albán hagyomány. Már STEFANOVIĆ is elveti egyes szerb kutatók következtetését, hogy eszerint az albán változat és Szkutari a kiindulópont. (Később, szerb szempontból mégis értékesíti.) Magától értetődik, hogy minden véletlen, ami a változatsor egy pontjának írásbeli megörökítéséhez vezet, csakis az egész változatsor létezését bizonyítja, s nem a feljegyzett változat elsőségét. Ha azonban megnézzük magát az eredeti szöveget,[13] kiderül, hogy csak erős fenntartással nevezhetjük a változat feljegyzésének : maga az építő-áldozat nincs benne megemlítve. Nagyon látszik, persze, a tudós pap igyekezete, hogy „forrás"-nak tüntesse fel a népéneket és megfossza minden olyan vonásától, ami nem illik egy „hiteles" történeti kútfőhöz. Tehát csak a szereplők nevét tartotta meg belőle, Rosat és hugát. Mindazonáltal nem lehet eleve elutasítani, hogy lehetett az albánoknak valami alapítás-mondájuk is, amelyhez később kapcsolódott az építőáldozat ; ha pedig ettől eltekintünk, akkor is csak a külön albán mondaágra vonatkozik a feljegyzés, ami elvileg szintén lehet korábbi, mint az asszony balladája, amely csak később hatott volna rá. Nekünk tehát más történeti meggondolásokhoz kell folyamodnunk.

Nem lehet elég STEFANOVIĆ másik bizonyítéka sem, hogy a VUK-változatban szereplő Mrnacsevicsek a 14. század közepe *előtti* időre utalnak, mert az ő hagyományaik Koszovó-előttiek, s később Kralyevics Marko mondaköre felszívta magába. Ez az érv egyrészt azért nem pontos, mert éppen a szövegben emlegetett történelmi személyek, Vukasin és Ugljesa 1365—71-ig uralkodnak, amikor elesnek a török elleni csatában Drinápoly alatt ; másrészt azért, mert a történeti nevek a néphagyományban eredeti időponttól függetlenül is kerülhetnek bele szövegekbe — például nálunk Mátyás király szinte a mai napig kerül bele utólag elbeszélésekbe. Mi szilárdabb fogódzót keresünk, s azt meg is találjuk a magyar-bolgár átvétel tényében.

A két nép ugyanis ma már, és régóta nem szomszéda egymásnak. De valamikor az volt. A honfoglaláskor a Szerémség, a Duna-Száva köze és Belgrád környéke tartozott bolgár uralom alá. Emléke ennek Belgrád régi magyar neve : Nándorfehérvár, ami Bolgárfehérvárat jelent. Később Bizánc elfoglalja a bolgár területeket s bizánci-magyar határ keletkezik. Mikor Salamon és Géza először foglalja el Nándorfehérvárat, görög és bolgár őrséget és lakosságot talál benne.[14] Az érintkezés azonban nem merült ki határvillongásban. IV. Bélától kapott hűbérként Ratiszláv szervezi a déli magyar bánságokat (bosnyák, kucsói, macsói és sói b.), melyek közül a kucsói bírt

[13] SANSOVINO, 292. fo. r. (STEFANOVIĆ 1654-es kiadásra utal, ott 304a Fo-val) : „Ma ne vennero già alle mani alcuni, piu tosto fragmenti, che annali, ne' quali si ragionava piu tosto della ristauratione fatta da' nostri bisavoli di quella cittá, che della edificatione. Vi era scritto in volgare, che un certo Rosa, con un' altra sua sorella chiamata, Fa, furono i primi fondatori di Scutari ; onde la sua fortezza per questo si chiamava Rosafa, iquali regnarono lungamente, et felicemente in riposo. "STEFANOVIĆnál (1937, 263) : „ . . . u drugoj polovini XV. st. poznati pisac Barletije zabelezio je — samo vrlo kratko i to naosnovu nekih fragmenata od spisa s pisanog na narodnom jeziku onog kraja — predanje o postanku skadarskog grada pod imenom „Rosafa". KÁZMÉRnál (178) : „...első írásos feljegyzése az albán, a XV. sz.-ban vetődött papírra. A...erőd legendás történetét egy skadari katolikus pap örökítette meg. Rosa hős húgát, Fát, a mindig leomló falakba falazzák be..." s elbeszéli a mai mondát.

[14] Lásd HÓMAN—SZEKFŰ[2] I, 271, ill. a továbbiak I, 566 és II, 224, 627 ; továbbá THALLÓCZY mindkét tanulmányát, HUBER-t.

bolgár lakossággal is. 1241—46-ban Béla unokaöccse uralkodik Bolgáriában I. Kálmán cár néven, s a magyar befolyás erősödik. 1255—63-ban Bolgária egy része a magyar király hűbére, s ez időben használják is a „Bolgária királya" címet. Nagy Lajos alatt éri el tetőpontját a magyar befolyás. 1366-ban alapítja a bolgár bánságot Lackfi Dénes majd Himfi Péter és Benedek bánnal, 1369-től a bolgár Stracimirral az élén ; Viddinben — melynek magyar neve Bodony — Bjelogradcsikban (= Fejérvár, idevaló az. 1. változat) és Laganj-ban 1365—69 közt (s talán később is) magyar helyőrség tartózkodik. Sőt, feltehetőleg magyar telepes falvak is kerülnek a magyar várak mellé, mint a román hűbéres tartományokban is tapasztaljuk[15], sőt horvát területen is van róla tudomásunk.[16] Itt tehát már népi érintkezésről van szó, nemcsak egyszerű hűbéri viszonyokról.

Nagy Lajos még 1377-ben fényes győzelmet arat Bolgáriában a törökön. 1400-tól kezdve azonban már megszakadnak kapcsolataink evvel a területtel, mindent elönt a török hódító. Tehát valóban a 14. század közepéig kellett megtörténni a Kőmíves Kelemen átvételének.[17]

S ha most ehhez a biztos ponthoz viszonyítva tesszük egymás mellé a többi adatot, meglepően jól illeszkednek egymáshoz. Legkorábbi időre visszanyúló hagyomány a bolgároknál kerül balladánkba : Mánuel neve (1143—1180) ; követi ezt a románok Negru vodája, aki azonos Basaráb vajdával, aki 1324-ben alapítja székhelyét Curtea d'Argest ; valamivel későbbi „aktualizálást" jelent Vukasin és Ugljesa (1365—71), még későbbi az albán elágazás véletlen feljegyzése : 15. sz. közepe ; legutolsó a történetileg rögzíthető aktualizálások közt a Drina-híd építése Mehmed pasa által, aki

[15] Pl. Oláh-Bodza = Buzeu, Puna—Focșani táján, Hosszúmező = Langfeld = Campolung, Vásárhely = Tirgoviște, Bákó = Băcău, Trotuș stb., lásd JORGA, AUNER, HUNFALVY.

[16] MEZEY László szíves szóbeli közlése.

[17] Arra már nem tudunk határozott feleletet adni, hogy miért éppen a bolgár bánságban ment végbe ez a kölcsönzés, s mért nem a sokkal tovább és szilárdabban magyar befolyás alatt álló szörényi, macsói, sói stb. bánságban, tehát román, illetve szerb területen. Minden tényező nem ismeretes a történeti folyamatokból; elég, ha meg tudjuk állapítani, hogy így történt és milyen körülmények tették lehetővé a történteket. Hogy miért csak itt és nem máshol, azt sokféle összetevő befolyásolja, amit jelenleg nem tudunk kiszámítani. De talán jó nyomot jelent a magyarok és bolgárok közti közvetítésre THALLÓCZYnak következő megállapítása (1898, 118—9) : „Bulgária 13. és 14. századbeli történetében a kun elem özönli el Bulgáriát, a Terterij cári család közülük kerül ki, ... Hogy az Árpád-ház e kemény elemmel szemben csak... a duna melléki Bulgáriára való hatalomnak az igényét tudta megvalósítani, s hogy ez a vidék csak a 14. s 15. században jut közvetlen érintkezésbe a magyar történelemmel, annak az a szívós ellenállás az oka, melyet ez uralkodni tudó nép az ozmán betörésig kifejtett... Előttünk kétségtelennek tűnik fel, hogy a dunai Bulgária síkján 1229—1242 közt megtelepedett kun elem, ... a magyarországi kun elemmel összeköttetésben maradt, (kiemelés tőlem), s ebben kell a magyar hódítás miértjét keresnünk. Az is világos, hogy miért irányul éppen Bodon (Widdin) ellen a magyar támadás. Bodon várában s kerületében katonáskodott a pogány jászság, mely egyes csoportokban, mint a Duna vonalának őre, folyvást zaklatta a magyar végeket... Ez a jász—kun elem Bodontól kezdve a Dobrudzsáig lakott s hasonló szerepet játszik Bulgária történetében, mint az Árpád-ház utolsó évtizedeiben s az Anjouk alatt a mi harcias kunjaink. Akikhez a kunok állottak, az a párt győzött Bulgáriában." A magyaros vonások a bolgár balladában ugyanezen a területsávon jelentkeznek. Erre az összeköttetésre további adat GYÖRFFYnél (580) : „Még 1365-ben is előfordul, hogy Kont Miklós a Vidinben lakó jászokat áttelepítette Magyarországra." Érdekes, hogy Widdin-Bodony már a X. sz.-ban a magyarsághoz tartozik. A Gellért-legenda szerint Ajtony birodalma kiterjedt „... a fluvio Keres usque ad partes transilvanas et usque in Budin et Zeren d h. vom Flusse Körös bis Widdin und Severin" (Lásd HUBER, 4.).

MAGYARORSZÁG
Duna
Tisza
Nándorfehérvár
SZÖRÉNY
HAVASALFÖLD
Duna
FEKETE TENGER
OZORA és SÓ
MACSÓI B.
HORVÁTORSZÁG
Vidin
STRACIMIR
BOSZNIA
SISMAN
ADRIA
Marica
TÖRÖK BIRODALOM
Drinápoly
VUKASINICS
MARKO
vardar
Konstantinápoly
A BALKÁNFÉLSZIGET
1377-BEN
(Hóman - Szekfű nyomán.)
0 50 250KM
Magyarország
Magyarország hűbéresei
Török birodalom
Török birodalom hűbéresei
Bizánci császárság

szerepel is az egyik szövegben: 1570. Mintha csak a valószínű útirányt és a fokozatos elhomályosulás útját követnénk!

De ne essünk a mindent-megmagyarázás hibájába: a nevek nem lehetnek ennyire pontos útmutatók. Elégedjünk meg kevesebbel: a bolgár-magyar érintkezések történetéből következik, hogy balladánk a 14. század közepéig alakult ki és került át a bolgárokhoz, s hogy ennek az eredménynek nem mondanak ellene a történeti nevek és adatok sem.

A Falbaépített asszony balladája tehát legkésőbb az Anjou-korban alakult ki magyar földön honfoglalás-előtti elemekből s a 14. sz. közepéig került át bolgáriai telepesek, katonák és más közvetítők révén a Balkán népeihez.

VARGYAS LAJOS

Hálás köszönettel tartozom a zágrábi Institut za Narodnu Umjetnost-nak kéziratos anyaguk megküldéséért, a bukaresti Folclor Intézetnek számomra hozzáférhetetlen változatok fényképmásolatáért, BAUD-BOVY Samuel-nek könyve megküldéséért, VAKARELSZKY Hrisztonak ugyanezért és különböző adatokért, STOCKMANN Erichnek és FIEDLER Wilfriednek közöletlen albán gyüjtésük rendelkezésemre bocsátásáért és fordításáért, VUJICSICS Sztojánnak és családjának a délszláv kiadványok felkutatásában nyújtott segítségért és sokféle délszláv vonatkozású felvilágosításért, KOPP Évának és HADZIS Dimitrios-nak görög balladák fordításáért és bibliográfiai segítségért, DOMOKOS Pál Péternek és NAGY Lajosnak román balladák fordításáért, s végül, de nem utolsó sorban NAGY Lászlónak balladafordítása átengedéséért.

A rövidítve idézett művek teljes címének betűrendes jegyzéke.
A *-gal jelzetteket csak idézetből ismerem.

ALECSANDRI, Vasile: Poesiĭ populare ale românilor. Bucurescĭ, 1866 (I. kiad. Balade adunate şi indreptate. Jaşi, 1852—3).
ALEXICS GYÖRGY: Vadrózsapör. Ethn. 1897, 73, 184, 279, 362.
ANDREE, RICHARD: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Stuttgart, 1878. 18—23.: „Einmauern".
Antologie de literatură populară. I. Poezia. Bucureşti, 1953.
ARN = АРНАУДОВ, М.: Вградена невеста. Студии върху българските обреди и легенди. Szofija, 1920. SbNU 34, 247—528.
ARN, ELENSZKO = АРНАУДОВ, М.: Фолклор от Еленско. Наблюдения и материали. Szofija, 1913. SbNU 27.
AUNER KÁROLY: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 1908.
A—V = АНГЕЛОВ, Божан—ВАКАРЕЛСКИ, Христо: Сенки из невиделица. Книга на българската народна балада. Szofija, 1936.
ÁCS KÁROLY: Virágok a román—oláh népköltészet mezejéről. Pest, 1858.
Balade populare. Bucureşti (1955).
BART = BARTALUS ISTVÁN: Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény. I—VII. Budapest, 1873—1896. IV. köt.
BAUD-BOVY SAMUEL: La chanson populaire grecque du Dodécanèse. I. Les textes. Genève, 1936.
BÁRCZI GÉZA: A magyar szókincs eredete. 2. bőv. kiad. Budapest, 1958.
BOGREA*, V.: O mistificare grosolană. Ramuri XVIII. 30.
BUKOR = БУКОРЕШЛИЕВ, Ангел: Средно-Родопски песни. Szofija, 1934. SbNU 39.
CARACOSTEA, D.: Material sud-est european şi formă romînească. Rev. Fund. Reg. 1942.
CARAMAN,* P.: Consideraţii critice asupre genezii şi răspîndirii baladei Meşterului Manole în Balcani. Bul. Inst. Fil. Al. Philippide I, 1934.
CICELKOVA = ЦИЦЕЛКОВА—БОЖКОВА, Златка: Български народни песни от

Средногорието. 1. дял. Песни от Копривщица. 2. дял. Песни от с. Войнягово, Карловско. Szofija, 1953. SbNU 46.
Comişel, Emilia: La ballade populaire roumaine. Studia Memoriae Belae Bartók Sacra, 27. Budapest, 1956.
Cronia, Arturo: Poesia popolare serbo-croata. Padova. 1949.
Csehl = ЧЕХЛАРОВ, Н.: Народни умотворения записани преди Освобождението от разни места. Szofija, 1912. SbNU 26.
Csikovani = ЧИКОВАНИ, М. Я.: Грузинско-сербско-венгерские эпические встречи. (К вопросу генезиса легенды о Сурамской Крепости.) Сообщения Академии Наук Грузинской ССР. XVI. T. 10. No. 1955. E munkát Istvánovits Márton szíveségének köszönhetem. Magyar kivonatát lásd Irodalmi Figyelő 1956 (II.) 4. sz. 13—4.
Csikovani,* M.: Kartuli halhuri sitqvierebis istoria. Tbiliszi, 1952.
Csuka Zoltán: Délszláv népballadák. Vuk Szteván Karadzsics eredeti népdalgyűjtéséből fordította. — Budapest, 1946.
Cs—V = Csanádi Imre—Vargyas Lajos: Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest, 1954.
Dános Erzsébet: A magyar népballada. Budapest, 1938. Néprajzi Füzetek 7.
Densusianu, Flori = Densusiano, Ovid: Flori alese din cîntecele poporului, Bucureşti, 1920.
Diaconu,* Ion: Ţinutul Vrancei. Etnografie-Folklor-Dialectologie. Bucureşti, 1930.
Diaconu,* Ion: Folklor din Rîmnicul-Sărat. II. Focşani. 1934.
Dieterich, Karl: Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde. I. Die Stoffe. Zschr. f. Vkde XII, 145, 1902 (L. 150—2. l.).
Dieterich,* Karl: Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden. Kais. Akad. d. Wiss., Schriften der Balkan-Kommission. Wien, 1908.
Din folclorul nostru. Culegere de texte şi melodii. Bucureşti, 1953.
Djordjević, Vlad. R.: Srpske narodne melodije (Predratna Srbija). Beograd, 1931.
Dom = Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság 3. kiad. Kolozsvár, 1941.
Dozon, Contes* = Dozon, Auguste: Contes albanais. Paris, 1884.
Dömötör Sándor: A gyermekét szoptató befalazott nő mondájának újabb magyar változata. Ethn. 1934. 80.
EA = A Néprajzi Múzeum Etnográfiai Adattára.
Entwistle, William: European Balladry, Oxford, 1939.
Entwistle, William: New Light on the Epic-Ballad Problem. JAF 1949, Vol. 62. No. 246, 375—381.
Erd = Erdélyi János: Magyar népdalok és mondák. I—III. Pest, 1846—48.
Erdélyi István: Mordvin ének a falbaépített leányról (Párhuzam a Kőmíves Kelemenné balladához) Népr. Közl. 1958 1—2. sz., 118—123.
Erd. Múz. = Erdélyi Múzeum.
Erd. nép. = Erdélyi Népei. Az „Erdély" néprajzi melléklete.
Erődy Béla: „Görög népdal" EPhK 1882, 474—5.
EPhK = Egyetemes Philológiai Közlöny.
Ethn = Ethnographia — Népélet. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata.
F—J = Faragó József—Jagamas János: Moldvai csángó népdalok és népballadák. A Folklor Intézet Kolozsvári Osztályának gyűjteményéből szerk. — Bukarest, 1955.
Găzdaru, D.: Legenda Meşterului Manole. Archiva, 1932, 88—92.
Giuglea = Giuglea, G.—Vâlsan, G.: Dela românii din Serbia. Gulegere de literatură populară. Bucureşti, 1913.
Gr = Néprajzi hanglemezek a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán.
Gragger = Gragger, Robert—Lüdeke, Hedwig: Ungarische Balladen, Berlin—Leipzig, 1926.
Grozescu, Julián: Egy pár székely vadrózsáról. Fővárosi Lapok 1864. 114. sz.
Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok, 1958, 12—87 és 565—615.
Haxthausen,* V.: Transkaukasia.
Hdwb. d. Ab. = Hoffmann-Krayer, Eduard—Bächtold-Stäubli, Hanns: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. I. Bd. 1927.
Hecquard,* Hyacinthe: Histoire et description de la Haute Albanie et Guegarie. Paris, 1863.
Hermann Antal: Építő áldozat. Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, XVIII, 302. 1894.
Hermann Antal: Az építőáldozatról. Ethn. 1903, 457—62.
HNP = Hrvatske narodne pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. 1. od. 1 kn. Broz,

Ivan—Bosanac, Stjepan : Junačke pjesme Zagreb, 1896. 4 kn. Marjanović, Luka : Junačke pjesme (Muhamedovske). Zagreb, 1899. 5. kn. (2. od. Sv. 1. Romance i balade.) Andrić, Nikola : Ženske pjesme. Sveska 1. Zagreb, 1909. 6. kn. (od. 2. Sv. 2. Pričalice i lakrdije) Andrić, Nikola : Ženske pjesme. Sveska 2. Zagreb, 1914. 10. knj. Andrić, Nikola : Hrvatske narodne pjesme. Haremske pričalice i bunjevačke groktalice. (= Ženske pjesme. Sv. 6.) Zagreb, 1942. A Junačke pjesme 2. és 3. knj. (Bosanac és Marjanović) nem tartalmazza balladánk változatát. A többi kötetéhez nem tudtam hozzáférni.

Ho en Konstant.* = *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπολει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς συλλογος, Μνημεια της ἑλληνικῆς αρχαιοτητος ξῶντα.*

Hóman-Szekfű = Hóman Bálint—Szekfű Gyula : Magyar történet. 2. kiad. Budapest, I. köt. 1935. II. köt. 1936.

Horger Atal : A „Kőmüves Kelemenné" eredete. Ethn. 1902, 392—404. 440—448.

Hörmann, Kosta : Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1888. I—II. köt.

Huber, Alfonz : Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. Wien, 1884. Archiv f. öst. Gesch. 66.

Hunfalvy Pál : Az oláhok története. I—II.

Iatrides* = *Ἰατριθης, Α.: Συλλογη θημοτικῶν ασματον.* Athen. 1859.

IK = Irodalomtörténeti Közlemények.

Iliescu,* Tascu : Carte de lectura.

INU kézir. = Kéziratos gyűjtemény a Zágrábi Institut za Narodnu Umjetnost birtokában.

Istv = Istvánovits, Márton : Grúz adatok az építőáldozattal kapcsolatos monda- és balladatípus elterjedéséhez. Népr. Közl. III. 1—2. sz. 1958, 124—8.

Ivanov = ИВАНОВ, Георги Поп : Народни песни и приказки от Софийско и Ботевградско. Szofija, 1949. SbNU 44.

Izv. Etn. Muz. = Известия на Народния Етнографски Музей в София.

JAF = Journal of American Folklore.

Jeannaraki,* A.: *Αισματα Κρητικὰ.* Kretas Volkslieder. Leipzig 1876.

Ioakimov* = ЙОКИМОВ : Несколько слов о наречии фрапезунтских греков. Сборник материалов для описания... Кавказа. Вып. VI. Tiflisz 1888.

Jorga, N(icolae) : Geschichte des rumänischen Volkes. I. Gotha, 1905, 158—98. 2. Abschn. 2. Kapitel. Das Städtewesen.

Kacsanovszkij = КАЧАНОВСКИЙ, В. : Памятники болгарскаго народнаго творчества. I. Szanktpeterburg, 1882.

Kádár Imre : A havas balladái. Román népballadák, dalok és románcok. Kolozsvár, 1932.

Kapper, Siegfrid : Die Gesänge der Serben. I—II. Leipzig. 1852.

Kálm = Kálmány Lajos : Szeged népe. II. köt. Temesköz népköltészete Arad, 1882.

Kázmér, Ernő : A skadari vár építésének legendája és a magyar Kőmüves Kelemen népi ballada. Láthatár, 1940, 170—80. (VIII. évf. 6. sz.)

Kind, Theodor : Anthologie neugriechischer Volkslieder. Leipzig, 1861.

Kiss Károly : A koszovói lányka. Szerb—horvát hősi énekek, románcok. Fordította K. K. válogatta, a szöveget filológiailag ellenőrizte és a jegyzeteket írta Vujicsics D. Sztoján. Budapest, 1957.

Konsza Samu : Háromszéki magyar népköltészet K. S. gyűjteménye. Szerk. és a bevezetőt írta Faragó József. Marosvásárhely, 1957.

Köhler, Reinhold : Eingemauerte Menschen (1873). Aufsätze über Märchen und Volkslieder, Berlin, 1894. 36—47.

Krauss, Bauopfer = Krauss, Franz S.: Das Bauopfer bei den Südslaven. Mitteilungen der Antropol. Gesellschaft. 1887 (VII), 19.

Kriza János : Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvár, 1863. 2. kiad. MNGY XI—XII.

Lagarde,* Paul : Neugriechisches aus Kleinasien. Göttingen. 1886. Abhandlungen der Königl. Gesellsch. d. Wiss. zu Gött. 33.

Lübke, Hermann : Neugriechische Volks- und Liebeslieder in deutscher Nachdichtung. Berlin, 1895.

Marienescu, At. Marianu : Poesia poporala. Balade, Pest, 1859.

MF = A Néprajzi Múzeum fonográfhengere.

Mailand Oszkár : Az árgesi zárda mondája (Népismei tanulmány) Déva, 1885.

Mateescu,* C. N.: Balade adunate de. —. Cu o prefață de N. Iorga. Vălenii de Munte, 1909.

Mihačević,* Lovro : Po Albaniji.

Milad = МИЛАДИНОВИ братя : Български народни песни. 3. изд. под редакцията на М. Арнаудов. Szofija, 1942.

MNGY = Magyar népköltési gyűjtemény. Kiadja a Kisfaludy Társaság. I. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Budapest, 1872. Szerk. Arany László és Gyulai Pál. III. köt. Székelyföldi gyűjtés. Budapest, 1882. Kriza, Orbán, Benedek és Sebesi gyűjt.
M. Nyj. = Magyar Nyelvjárások. Szerk. Kálmán Béla. Budapest.
MOLDOVÁN GERGELY: Román népdalok és balladák. Fordította —. Kolozsvár, 1872.
Monografia* județului Tîrnava Mare. Sighișoara, 1944.
MORICI,* GIUSEPPE: Le vittime dell' edifizio. Annali d. Reale istituto superiore orientale di Napoli. IX. 177—216. 1937. (Ism. STEFANOVIĆ, Prilozi pr. nar. poez. 1938, 270. 3.).
MSz = A Néprajzi Múzeum népzenei osztályának helyszíni lejegyzései.
NAGY LÁSZLÓ: Szablyák és citerák. Bolgár népdalok és népballadák. Fordította —. Budapest, 1953.
Népr. Közl. = Néprajzi Közlemények. Kézirat gyanánt. Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum kőnyomatos folyóirata.
Nyr = Magyar Nyelvőr.
OBEDENARU, M. G.—BIANU, I.: Texte macedo-române. Basme și poesii poporale de la Crușova. Culese de M. G. O. Publicate după manuscrisele originale . . . de I. B. Bucuresci, 1891.
ORTUTAY GYULA: Székely népballadák. Budapest, 1935. (2. kiadását nem idézzük, minthogy változatlan a jegyzetanyaga.)
ORTUTAY GYULA: Székely népballadák. 3. bővített kiadás (új összehasonlító anyaggal). Budapest, 1948.
ORTUTAY GYULA: Magyar népköltészet, 2. köt. Népballadák. Budapest, 1955. Magyar Klasszikusok.
PAASONEN, H.—RAVILA, P.: Mordwinische Volksdichtung. I. Bd. Helsinki, 1938. MSFOu LXXXVII.
PAMFILE, TUDOR: Cântece de țară. București, 1913.
PAPAHAGI, Ant = PAPAHAGI, TACHE: Antologia Aromânească. București 1922.
PĂSCULESCU, NICOLAE: Literatură populară românească. Cu 30 arii notate de Gheorghe Mateiu. București, 1910.
PASSOW, A.: Carmina popularia Graeciae recentioris. Leipzig, 1860.
PETRANOVIĆ, J. BOGOLJUB: Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. 1—3. Beograd, 1867, 1870.
PETRESCU,* Vangeliu: Mostre.
POLITIS = *Πολίτου, Ν. Τ.; Εκλογαι απο τα τραγουδια του ἑλληνικου λαου.* Athen, 1925. 2. kiad.
POPOVICI,* IOSIF: Balada Meșterul Manole. Transilvania, 1909, 5—19.
RAIĆ, BLAŽ: Narodno blago. Zbirka narodnih pjesama i poslovica, Subotica, 1923.
Rev. Fund. Reg. = Revista Fundațiilor Regale.
Rev. Trad. pop. = Revue des Traditions populaires.
ROSEN, GEORG: Bulgarische Volksdichtungen. Gesammelt und ins Deutsche übertragen von —. Leipzig, 1879.
ROUSE,* W.: Folklore of the Southern Sporades. Folklore, X. 184. 1899.
ȘĂINEANU,* L.: Legenda meșterului Manole la Greciĭ moderni. Studii folklorice. București, 1896.
SAINEAN, LAZARE: Les rites de la construction d' après la poésie populaire de l' Europe Orientale. Revue de l'Hist. des religions XLV, 359. 1902.
SAKELLARIOS* = *Σακελλαριου, Ἀθανασιου Ἀ.: Τα Κυπριακα.* 1—2. Athen, 1890—91.
SANDU-TIMOC,* C.: Poezii populare dela Românii din Valea Timocului. Culese de —. Cu o introducere de N. Cartojan. Craiova. 1943.
SANSOVINO, FRANCESCO(M): Historia Universale dell' Origine et imperio de' Turchi. Raccolta et in diversi luoghi di nuovo ampliata, da —, Con le guerre successe in Persia, in Ongaria, in Transilvania, Valachia, fino l'anno 1600 . . . Venetia, 1600.
SAPKAREV = ШАПКАРЕВ, К. А.: Сборник от български народни умотворения. Szofija, 1891.
SARTORI, PAUL: Über das Bauopfer. Zschr. f. Ethn. 1898. XXX, 1—54.
SARUDY GYÖRGY: Kőmíves Kelemenné mondája. IK. 1899, 41—71.
SbNU = Сборник за народни умотворения и книжнина (a 26. sz-tól: и народопис). Számomra hozzáférhető volt az 1., 5—17, 26—30., 32., 34., 39—41., 43—4., 46 köt., továbbá a népköltést nem tartalmazó 18. és 37. köt. A nagyobb, önálló gyűjteményeket és tanulmányokat a szerző neve alatt idézzük.
SCHLADEBACH, KURT: Die aromunische Ballade von der Artabrücke. Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig. 1894., 79—121.
SCHULLER, JOHANN KARL: Kloster Argisch, eine romänische Volkssage. Urtext, metrische Uebersetzung und Erläuterung. Sylvestergabe für Gönner und Freunde von —. Hermannstadt, 1858.

SEBESTYÉN GYULA: (Jegyzetek a Kőmíves K.-hez) MNGY XII, 451—5.
SKOK, PETAR: Iz balkanske komparativne literatura. Rumunske paralele "Zidanju Skadra". Glasnik Skopskog naučnog društva 1929, 220—42.
SOLYMOSSY SÁNDOR: „Kőműves Kelemenné". Ethn. 1923, 133.
STEFANOVIĆ, SVETISLAV: Studije o narodnoj poeziji. Beograd, (1931) 2. kiad. 1937. 245—314. Legenda o zidanju Skadra.
STEFANOVIĆ, SVETISLAV: Die Legende vom Bau der Burg Skutari. (Ein Beitrag zur interbalkanischen und vergleichenden Sagenforschung.) Rev. des études balkaniques. 1934., 188—210.
STEFANOVIĆ, SVETISLAV: Dalji prilozi legendi o zidanju Skadra. Madjarske varijante legende. Prilozi proučavanju narodne poezije. Kn. II. Sv. 1—2. 1935. 173—184.
STOJANOVIĆ, LJUBOMIR—VITEZICA, VINKO: Zbornik junačkih epskih narodnih pesama. Beograd, 1930.
STRAUSZ ADOLF: Bolgár népköltési gyűjtemény. Budapest, 1892.
STRAUSZ ADOLF: Bulgarische Volksdichtungen. Wien—Leipzig, 1895.
SZEGEDY REZSŐ: A befalazott nő mondája a horvát—szerb népköltészetben. Ethn. 1910, 9.
SZÉKÁCS JÓZSEF: Szerb népdalok és hősregék. Az eredetiből fordította —. 2. jav. kiad. Budapest, 1887. (1. kiad. 1836) Olcsó Könyvtár 229.
Szék. Nemz. = Székely Nemzet.
SzNd = BARTÓK BÉLA—KODÁLY ZOLTÁN: Erdélyi magyarság. Népdalok. Budapest, 1923. („Székely népdalok")
SZTOILOV = СТОИЛОВ, Anton: Народни песни от Леринско. Изв. Етн. Муз. 4, 43,
SZTOILOV* = СТОИЛОВ, Антон: Зазидане живи човеци в основите на нови градежи. Периодически списание на Българск. Книжев. Друштве. Кн. LXIII. Szofija. 1902., 179.
SZTOILOV, POK. = СТОИЛОВ, Антон: Показалец на печатните през XIX. век български народни песни. Szofija, I. 1815—1860. 1916. II. 1861—1878. 1918.
SZTOIN, RODOP = СТОИН, Васил: Родопски песни. Szofija, 1934. SbNU 39.
SZTOIN, SZREDNA = СТОИН, Васил: Народни песни от Средна Северна България. Szofija, 1931.
SZTOIN, TIMOK = СТОИН, Васил: Народни песни от Тимок до Вита. Szofija, 1928.
SZTOIN, TRAKIJA = СТОИН, Васил: Български народни песни от източна и западна Тракия. Szofija, 1939.
SZÜRKU* = СЫРКУ, П. А.: Журнал Министерства Народнаго Просвещения. 1890 jan. 136—156. febr. 310—346.
TALVJ (= Therese Albertina Luisa von Jacob): Volkslieder der Serben. 2. kiad. Halle—Leipzig, 1853. (1. kiad. 1835.)
TEODORESCU, G. DEM.: Poesii populare române. Bucuresci, 1885.
THALLÓCZY LAJOS: Magyar—bolgár összeköttetések. Századok, 1898.
THALLÓCZY LAJOS: Nagy Lajos és a bolgár bánság. Századok, 1900.
TOCILESCU, GR. G.: Materialuri folkloristice. Bucuresci, 1900. I—II.
TOMMASEO, N.: Canti popolari Corsi, Illirici, Greci, Toscani. Venetia, IV. köt. 1842.
TYLOR, EDWARD B.: Die Anfänge der Cultur. Untersuchungen über die Entwicklung der Mythologie, Philosophie, Religion, Kunst und Sitte, Unter Mitwirkung des Verf. ins Deutsche übertr. ...Leipzig, 1873. I.
VATEV = ВАТЕВ, Ст.: Народни песни от Софийско и от близките краища — Брезнишко, Трънско, Кюстендилско, Радомирско, Берковско и др. Изд. ...под ред. на М. АРНАУДОВ. Szofija, 1942. SbNU 43.
VERK = Verković, Stefan N.: Narodne pesme makedonski bugara. I. Ženske pesme. Beograd, 1860.
VODNIK, BRANKO: Narodne pjesme Hrvatsko-srpske. I. Dio 7. izd. Zagreb, 1928.
VUJICSICS D. SZTOJÁN: lásd KISS KÁROLY
VUK STEFAN KARADŽIĆ: Srpske narodne pjesme. Drugo državno izdanje. Beograd, 1895—1902. 1—9. köt.
VULCANU JÓZSEF: Román népdalok. Fordították: Ember György, Grozescu Julián, Vulcanu József. Bevezette Vulcanu J. Budapest, 1877. Kisfaludy Társaság. A hazai nem-magyar ajkú népköltészet tára. 3.
WEIGAND, GUSTAV: Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der Makedo-Romanen oder Zinzaren. II. Volkslitteratur der Aromunen Leipzig. 1894.
WELLMER,* A.: Über Land und Meer. 1874.
WESTERMARCK, EDWARD: The Origin and Development of the Moral Ideas London. I. köt. 1906. Chapt. XIX., 461—466.

ZAGIBA, FRANZ: Ungarische Balladenmelodien aus dem Neutraer Gebiet. Jahrb. d. Österreichischen Volksliedwerkes, III, 63—85. 1954.
ZAMPELIOS* = *Ζαμπελιου, Σ.: Ἄσματα δημοτικα της Ἑλλαδος.* Kerkyra, 1852.
ŽGANEC, VINKO: Hrvatske narodne pjesme. Kajkavske. Zagreb, 1950. (Matica Hrvatska Narodna Književnost, Kn. 1.)
Z. Szle = Zenei Szemle
Zr. f. Vkde = Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
f. = fordítás
kiv. = kivonat (prózai tartalom-elmondás).
id. = idézetek.

Der Ursprung der Ballade von der eingemauerten Frau

Der Verfasser gibt auf Grund von 227 Varianten bzw. Angaben einen Überblick über die Abweichungen der Sprachgebiete und stellt gemeinsame Elemente ebenso wie abgesonderte, individuelle Besonderlichkeiten fest. Als gemeinsam bewertet er Momente, die in wenigstens zwei Sprachgebieten vorkommen. Ein Ergebnis des Überblickes ist, dass das bulgarische Material unter jenem anderer Völker eine Sonderstellung einnimmt, denn jedes Element das bei zwei oder mehr Völkern vorkommt, erscheint auch bei den Bulgaren. Diese Tatsache verweist darauf, dass die Ballade entweder von den Bulgaren ausgegangen ist, oder sie waren einer ihrer wesentlichsten Verbreiter. Ein weiteres Ergebnis ist, dass die meisten und auffallendsten »individuellen Besonderheiten« in der serbischen, griechischen und rumänischen Ballade zu finden sind. Im Serbischen kommt noch dazu, dass individuelle Züge ebenso wie gemeinsame Eigenheiten in den buntesten Varianten vorkommen. Variantengruppen die andere zahlenmässig überragen, sind kaum festzustellen, denn wohl jeder Text ist eine individuelle Variante und die Abweichungen unter den Texten sind so einschneidend, dass nur mehr lose Verbindungen feststellbar sind. Der Verfasser folgert daraus, dass das serbisch-kroatische Sprachgebiet nicht Ausgangspunkt der Ballade sein konnte, es war lediglich das äusserste Gebiet seiner Zersingung.

Sodann polemisiert der Verfasser mit Stefanowitsch, der gerade deshalb das serbische Sprachgebiet für den Ausgangspunkt der Ballade hält, weil diese ein Element einschliesst, das nirgends sonst zu finden und dabei uralt ist, die Opferung der beiden gleichnamigen Kinder (Zwillinge). Im Zusammenhang damit überblickt er die Formen des Bauopfers und er stellt fest, man könnte auch andere Momente als ähnlich uralte, also originale Elemente bezeichnen z. B. jene magyarische Fassung, wo das Blut der Frau des obersten Baumeisters dem Kalk beigemengt wird, obgleich dies in dieser Ballade im Vergleich zum Lebendeingemauertwerden ohne Frage ein sekundäres Element ist. Weiters stellt der Verfasser fest, der europäische Bauopferglauben hat keine solche Form, die nicht als sekundäres Element in irgendeiner nationalen Variante erscheinen würde. Diese und mit ihnen die Motive der beiden Zwillinge im Serbischen drangen später in die Ballade verwandten Themas ein, beweisen also hinsichtlich der Originalität der Variante gar nichts.

Unter den besonderen Motiven der Rumänen gibt es eines wie den erfolglosen Abflugversuch der Meister mit aus Schindeln gefertigten Flügeln (Ikarus-Motiv), als der Wojwode aus Neid das Gerüst abnehmen liess. Dieses Motiv kommt sonst nirgends vor, auch nicht bei den Bulgaren oder Magyaren, die sonst mit den Rumänen recht zahlreiche Züge gemeinsam haben. Im Rumänischen ist das Ikarusmotiv eine allgemeine Besonderheit, die in jeder Variante vorkommt. Wäre das Rumänische der Übergeber, so ist es unvorstellbar, dass dieser auffallende gemeinsame Zug in den übernommenen Varianten keine Spuren hinterlassen hätte. Der Weg kann nur in umgekehrter Richtung gedacht werden, nach den mit dem Bulgarischen gemeinsamen Besonderheiten ist die Ballade von hier zu den Rumänen übergegangen. (Im Ungarischen gibt es auch gemeinsame Züge mit dem Bulgarischen, das Moment des Verrates des Planes, das im Bulgarischen und Rumänischen gemeinsam ist, ist jedoch bei uns nicht bekannt.) Die dort ausgebildeten Zusätze sind dagegen schon nirgends mehr weiter gegangen, das Rumänische ist ein ebensolcher Endpunkt des Weges der Ballade wie das Serbische.

Die »einmaligen Elemente« der Griechen sind nicht so auffallende und allgemeine Motive, einzig die letzte Verwünschung kann vielleicht als allgemein angesehen werden, aber ihr vollständiges Auslassen bei der Übernahme wäre verständlich, von diesem Gesichtspunkt betrachtet kann also die griechische Version noch nicht als sekundär bezeichnet werden. Hier helfen die Verdunkelungen aus. Der Grundgedanke der griechischen Sage baut sich darauf auf, dass die Frau des Hauptmeisters im vorhinein als Opfer ausersehen ist. Dennoch sendet er seiner

Frau die Botschaft, sie möge verspätet herauskommen, diese Botschaft wird ihr aber missverstanden überbracht und sie begibt sich zeitiger an den Platz der Opferung ; dies hat aber nur im Bulgarischen einen Sinn, wo die *als Erste hinausgelangende Frau* das Opfer ist. Hier stellt es sich als unbestreitbar heraus, dass der auch anderwärts vorkommende, im Griechischen aber ausschliessliche *Brückenbau* sekundär ist ; die Frau muss *in die Stube* hinuntergehen, um den in das Fundament gefallenen Ring heraufzuholen. Solche und andere kleinere Unverständlichkeiten beweisen unzweifelhaft, dass die griechische Variante aus der Übernahme aus dem Bulgarischen stammt.

Die Magyaren haben ein einziges »besonderes« Motiv, die Tötung der Frau, bevor sie eingemauert wird. Aus diesem beweist der Verfasser, dass diese Version später in die Ballade gelangt ist, während noch mehrere Varianten das Lebendeinmauern bzw. Teile davon bewahren. Die grosse Zahl der neueren Versionen kann aber so erklärt werden, dass unsere Ballade nur auf einem verhältnismässig engeren Raum vorzufinden ist, wo ein neues Motiv auch innerhalb kurzer Zeit sich gleichmässig ausbreiten konnte.

Nachher werden eine Anzahl solcher Momente analysiert, die dem Magyarischen, Bulgarischen und Rumänischen gemeinsam sind und wo im Gegensatz zum Bulgarischen und Rumänischen der Weg der Zersingung ohne Zweifel magyarischen Ursprung beweist. Ein solches Moment ist das Stossgebet des Gatten zu Gott um eine Vereitelung, die stufenweise Einmauerung der Frau, die das Ganze für einen Spass hält, ebenso der Stossseufzer der Frau, warme Regen mögen ihr verwaistes Kind baden, Winde mögen es wiegen, Vögelchen mögen es in Schlaf singen ; schliesslich gehört auch die aus der eingemauerten Frau strömende Milchquelle sowie irgendeine Erwähnung des Kindes am Ende der Dichtung dazu.

Die detaillierte Untersuchung des zusammengehörigen magyarisch-balkanischen Überlieferungskomplexes verweist also darauf, dass das Magyarische der Ausgangspunkt der Ballade ist.

Sodann zieht der Verfasser grusinische und mordwinische Varianten in den Kreis seiner Untersuchungen.

Das wichtigste Moment der grusinischen Texte ist der Dialog zwischen der Mutter und seinem allmählig zum Knöchel, Knie, zur Brust usw. eingemauerten Kind, dies ist eine entfernte Analogie zu gewissen deutschen Prosaüberlieferungen, in denen Mutter und Kind während gleichfalls allmähligem Einmauern miteinander sprechen. (»Mutter, ich sehe dich noch«, »Noch sehe ich dich ein wenig«, »Ich sehe dich nicht mehr«). Dies kann also als uralte Überlieferung des europäischen Komplexes gelten. Die magyarischen Texte bewahren aber im Motiv der Frau die den Ernst der Lage nicht erkennt, wörtlich übereinstimmende Details dieser Stufenfolge mit der grusinischen Fassung und haben in der Schlussszene den Dialog zwischen Mutter und Kind beibehalten, nur umgekehrt, weil bei uns die Mutter eingemauert wird und das Kind zu ihr spricht. Diese Form kommt nur bei uns vor und unsere Fassung der allmähligen Einmauerung steht jener der Grusinen am nächsten. Die geographisch Grusien benachbarten griechischen Texte von Trapezunt (und andere) oder auch die rumänischen Texte haben mit Ausnahme der Überlieferung des Bauopfers gar keinen gemeinsamen Berührungspunkt mit der grusinischen Überlieferung.

Das mordwinische Lied kann als entfernteste Ausstrahlung der grusinischen Sage angesehen werden, in der noch zwischen der Mutter und ihrem eingemauerten Kind der abschliessende Dialog fliesst, hier ist das Kind aber schon ein erwachsenes Mädchen. Im fünften bis achten Jahrhundert konnten die Magyaren in ihrer Urheimat im Dongebiet dieses Motiv gleichfalls als kaukasische Kulturberührung empfangen haben, sie haben es in ihrer jetzigen Heimat zur Zeit der Ausbildung des Balladenstiles umgewandelt und in dieser Form an den Balkan weitergegeben, zuerst den Bulgaren und von diesen hat es sich auch unter die anderen Völker verbreitet.

Für die Epoche der Übergabe ist es zeitbestimmend, dass die magyarisch-bulgarischen Berührungen im fünfzehnten Jahrhundert zufolge der wegen der türkischen Unterjochung unterbrochenen gemeinsamen ethnischen Grenze schon gerissen waren. Die Verbindungen und Berührungen von Volk zu Volk waren zur Zeit der Anjous am intensivsten, als in den Festungen Nordwestbulgariens auf dem Gebiet des damaligen besonderen altungarischen Banates auch magyarische Garnisonen lagen (Widdin = Bodon, Belogradschik = Fejérvár, Laganj). Die Übergabe der Ballade kann vorwiegend in dieser Zeit bzw. in der Epoche vom Beginn des vierzehnten Jahrhunderts bis in die Siebzigerjahre angenommen werden und dies wird von den von verschiedenen Völkern eingefügten historischen Namen bzw. von einer skizzenhaften albanischen Aufzeichnung aus der Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts glaubhaft gemacht.

Magyar	Jertek megfogadlak + Aranyért-ezüstért —	Úgy rakják + Úgy menyen — Összetanakodék ⊕	12 kőmüves	Kelemen + Legnagyobb pallér —	Déva vára	Nappal épül, éjjel leomlik	Egyezség	Főmester dönt	Élve-falazás (nyoma)	Megölik	Asszony rosz álma	Szolga hazaküldése	Hintón megy + Ebédet visz —	„Istenem adj esőt + Int — Erős üdő (+)	Köszön + Nem fogadják —	Megmondják a döntést	Szemrehányás	Búcsú gyerektől asszonytól —	„Vannak meleg esők"	Fokozatos beépítés, Tréfa-e stb.	Hol anyám? + Párbeszéd —	Forrás (tej)	Kelemen megbal + fia is —	Egyéb
1. Zagiba Zsére		—	12+1	+																			
2. Rajeczky kézir. Bodony		Csak	ad	at																			
3. Kálmány Törökbecse		Csak	ad	at																			
4. MSz 6106 Válaszút		+	+	+	+	+	+			+			+	+	+			+—	+	+			
5. Ethn. 1943, 251. Vajda-kamarás		+	+		(+)	+	+			+				+				+	+				
6. Nyr 15, 287. Nyomát		⊕	+	+	+	+	+			+			—	+	+—	+	+	(+)					
7. MNGy I, 174. Nyárád mente		⊕	+	+	+	+		+	+	(?)			—	+	+—	+	+		+	⊕	+		+—	
8. MF 435a. Siklód		—	+		+					+													
9. Erd. nép. IV/2, 31. Énlaka				+						+	+		+	(+)	+	+		+—			+—		—	
10. EA 2276, 8. Etéd				+	+					+?	+		+	(+)	+	+								
11. Kriza Fehér-Nyikó mente	—	—	+	+	+	+	+			+	+		+	(+) +	+	+		+—			+—		—	
12. EA 2276, 10. Alsó-Rákos		+		+	+	+	(+)			+	+		+		+	+	+		+!			+		
13. MNGy III, 72. Kisbacon		⊕	+	+	+	+		+		+	+		+	+	+—	+		(+)	(+)					
14. Cs—V. 5. Sz. Szent-egyházasfalu	—	—	+	+	+	+	+			+	+		+	(+) +	+	+		+—			+—		--	
15. SzNd 56. Gyergyóalfalu	+—	Hová mégy	+		+	+	+		Kőfal közt áll)	+				+	+	+	+!				+			
16. MF 1274a. Gyergyószárhegy				+										+	+—									
17. SzNd 124. Gyergyószárhegy		+	+		+	+		(+)		+				+	+—	+								
18. SzNd 6. sz. Gyergyóremete		⊕	+		+	+		(+)		+					+—	+								

Magyar	+ | Jertek megfogadlak Aranyért-ezüstért	+ | ⊕ Úgy rakják Úgy menyen Összetanakodik	12 kőműves	+ | Kelemen Legnagyobb pallér	Déva vára	Nappal épül, éjjel leomlik	Egyezség	Főmester dönt	Élve-falazás (nyoma)	Megölik	Asszony rossz álma	Szolga hazaküldése	+ | Hintón megy Ebédet visz	+ „Istenem, adj esőt" stb. Ini — Erős üdő (+)	+ | Köszön Nem fogadják	Megmondják a döntést	Szemrehányás	gyerektől + Búcsú asszonytól —	„Vannak meleg esők"	Fokozatos beépítés, Tréfa-e stb.	+ | Hol anyám? Párbeszéd	Forrás (tej)	+ | Kelemen meghal fia is	Egyéb
19. MF 1275a. Gyergyóremete		⊕	+		+	+		(+)		+					+ —	+								
20. Ethn. 1911, 51. Borszék		⊕	+	+	+	+		(+)	(+)	+	+			+	+	+				⊕ !	+		(—)	
21. MSz 1486. Gyimes		+	+	+	+	+	+			+	+			—	+	(+)		+			+ —		—	
22. Z. Szle. 1926, 2. sz. Kászonjakabfalva		⊕	12+1	+	+	+		álom +		+	+	+	+	—										Utótört. Tanács, Pokol stb.
23. SzNd 122. sz. Kászonaltíz		+			+	+				+	+		+		+	(+)			+		+			Átkozza Déva várát
24. Muzsika 1929 3, 17. Ajnád			+	+	+	+	+	+	(+)	+		+	+	+	+ —	+								Mese-vég Megszüli fiát
25. Pásztortűz 1941 4, 209. Csíkverebes	— !	⊕	+	+	+	+		+		+	+		+	—	+ —	+	+	(+)	+					Magas falról angyalokat hall.
26. Konsza 121. sz. Lisznyó		+		—	+	+		+		+	+		+	—	+ —				+					
27. MF 89a. Pürkerec		+			+	+	+		?	(+)?														
28. Bp. Napló 1900. 159, 10. Pürkerec		+		—	+	+		+		+	+		+	—										Ura megbolondul
29. Ethn. 1902, 399. Pürkerec		+		—	+	+		+		+	+		+	—									+	
30. Ethn. 1902, 388. Pürkerec		+	+	—	+	+	+		(+)	+	+		+	—						⊕			+	
31. MF 2489a. + 2490a. Trunk		+	11+1 (+)	—	(+)	+		+		+	+			+		(+)				⊕			+	
32. MSz 6258. Klézse		+	+	—	+	+		+	(+)	(+)	+		+	+						⊕				Szárnyak
33. F—J 2. sz. Klézse		+	11 (+1?)	Mestere Manole	+	+		álom +		+	+		+	+	+ —				+	+				Végén román verssz.
34. Dom. 5. sz. Bogdánfalva									(+)	+	+		+	+	+			+		+				
35. Dom. 6. sz. Trunk		+	+		+	+	+			+	+		+											
36. MSz 6257. Lészped	Megyek a királyhoz		+		44 tornyú templom	+		álom +	+			Hazamegyünk esküdjünk	+	+						+	+ —		+ —	Szárny forrás
37. Erd. III, 151. ?		+	+	—	+	+		+	(+)?				—											
38. Bartalus IV, 3. ?	—?	—	+	+?	+	+?	+?			+?	+?			? + (+)	+?	+?		?+—			+ ? —		—?	
Összesen (A % 36 var. alapján)	1 5	16 6 8	26 72%	17 7	31 88%	30 85%	13 36%	17 47%	9 (2) 25%	29 80%		2 (+1)	20 3 55% 8%	18 7 5 50% 19% 30% 83%	23 11 63% 30%	19 52%	5	11 5 30%	9 25%	9 25%	10 6 27% 16%	4 11%	2 8 22%	

II. tábla *Vargyas Lajos: „A „Kőmüves Kelemen" eredete" c. cikkéhez.*

Román	Negru Voda	9 + 1 mester	Manole	+ | Arges más	+ | Kolostor vár	Pásztor helyet mutat	Vajda kincset ígér, fenyeget	Nappal épül, éjjel leomlik	Meddig épül?	Manole álmot lát	Mesterek mondják ki	Manole dönt (jósol)	Egyéb	+ | feleség nővér	Meghatározott nap	eskü	Többi árulása	Manole feladatokat ad	Kér esőt stb.	+ Többi őrül / Hagyj ablakot —	Tréfa vagy komoly?	„Vannak meleg esők"	Negru őrül „Tudtok szebbet?"	Állvány elhantása	Szárnyak	Manoleból forrás	Manole élve marad + | Többiek
1. Alecsandri ?	+	+	+	+	+	+	+ kétszer	+	4 nap	+				+ —	+	+			+	+	+		+	+	+	+	
2. Teodorescu Braila	+	+	+	+	+	+		+	3 év	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3. Pamfile Ţepu, Tecuciu	+	+ +12	+	+	+	+	+	+	1 hét	+				+		+	+	(+)	+		+	+	+	+	+	+	
4. Giuglea—V. Geanava Szerbia		+	+	—	+	+		+			+			+		+			+	—	(+)?	+		+	(+)	+	
5. Giuglea—V. Costol Szerbia		+	+	—	+	+		+			+			+		+			+	—	(+)?	+		+	(+)	+	
6. Wellmer			+	Barcan —	—			+					Angyal	+			+							(+)	(+)		+
7. Tocilescu, 18 Vâlcea	+	+	+	+	+	+		+				+		+	+	+		(+)	+		+	+	(+)	+	+	+	—
8. Tocilescu, 21. Novaci Gorj	+	+	+	+	+	+		+	3 nap	+			Angyal	+ —	(+)	+	+	+	+		+	+	(+)	+	+	+	
9. Tocilescu, 25. Teleorman	+	+	+	+	+	+	+	+		+				+ —	(+)	+	+		+		+						
10. Păsculescu Romanaţi	+ végén	+	+ .		+	+		+		+				+	(+)	+	+ !	+ !	+		(+)	+	+	+	(+)	Oszlop ból vér	
11. Mailand Hunyad m.			+	—	(+)			+		+					+		+		+								+ Megöli a többit
12. Mateescu, 13. Albeşti, Arges	+ (+Ilinca)	+ (+tanítók bírák)	+	+	+	+		+		+				+		+	+		+		+	+		+	+	+ Mind-ből	
13. Sandu—Timoc, 135. Alexandrovăţ, Szerbia	+	+	+	+	+	+	+	+		+				+ —		+	+		+	—	+	+	+	+	+	(+) A városban	—
14. Diaconu 1934, 40. Orjavu, Rîmnicul-Sărat	+	+	+	+	+	+		+		(+)				+			+		+		+	+	+	+	+	(kővé	váltak)
15. Diaconu 1930, 254. Nerežu, Ţinutul Vrancei	+ Végén		+	+				+		+				+			+	+	+		+	+	+	+	+	+ Mind-ből	
16. Monografia, 455 Şalcău, Nagyküküllő m.	+	+	+			+		+		+	+			+			+		+	—	+	+	Töre	dék .			
Összesen	12 75%	13 81%	16 100%	+10 —4 62% 25%	+ 13 —1 81%	13 81%	4 25%	16 100%		12 75%	3 18%	1 6%	2 12%	+15 93% —4 25%	7 43%	11 68%	12 75%	6 37%	15 93%	+2 —4 12% 25%	14 87%	12 75%	9 56%	13 81%	13 81%	10 62%	+3 —2

Bolgár	Név	Testvérek	Hány mester	Vár + híd —	épület + kolostor —	Név (hely)	Nappal épül, éjjel ledől	Meddig?	Uralkodó fenyeget	Mester dönt	Megegyeznek	Álom	Madár, kalugyer stb.	Többiek árulása	„Legbutább"	Egyéb	Mester feladatai	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Kér esőt stb.	Egyéb	Gyűrű-jelenet	Fokozatos építés, tréfa?	Árnyékát mérik	Ablak mellének	Ablak szemének	„Vannak meleg esők"	Fia emlegetése	Forrás (tej)	Megjegyzések Egyéb
1. Sztoin, Timok 3631. sz.	Manojlo		+ 70 ács 80 s.		+		+	3 nap		+				+		M. alszik, hazamennek			+	hogy kiöntse, visszaford. Isten nem ad		+	+		+			+		Jobb kezét is kihagyják
2. Sztoin, Timok 1437. sz.	Manoil			+		Pergul	+			+				+		„Menjetek hírt vinni"			+				+						+	
3. Arn. 47.	Manuil			+		Pirgoda	+			+				+		M-t lerészegítik		+	+					+						
4. Arn. 1.	Mitre		+ 300 m. 200 s.	—		Sztruma	+			+				+			+		+											Végén: gyereket, edényét elvették, bedobták a folyóba
5. Vatev 126. sz.	(Manoil) (Sztruma nev.)	3		—		Derven	+				+			+					+									(férj kérdi)		
6. Arn 50.	(Manoil) (Sztruma nev.)	3		—		Derven	+				+			+					+					+				(férj kérdi)		
7. Ivanov 120. sz.	Manoil Pavel Petar	3		+		Derven	+	3 év			+			+	+				+			+						+		Vég: Hozd ide fiamat, hogy tápláljam
8. SbNU 14, 34, 5. sz.	Manoil (Pavel gyerek)			—			* +			+									+					+				+ Ángyok	Kiviszik, anyából tej csurog	*Nappal-éjjel, éjjel-nappal
9. Arn. 9.	Manoil			—			* +			+									+					+				+	Fiú sír, tej csepeg a kőből	*Nappal-éjjel, éjjel-nappal
10. Arn. 27.	Pável (Marinka)			—		Tundzsa	+			+										9 évre lett gyerekük	+						+		
11. Arn. 48.	(Milen)		9 m.	+			+	9 év			+			+		Megmondják sorsát		+	+	9 évre lett gyerekük					+					
12. Arn. 25.	(Manoil) (Petkana)		70 m 80 s.	+			*			+				+			+			(Fejével majd kezével int)		(+)						+		*Amit építenek, ledől
13. SbNU 16/17, 141.	Manuil		+9 m.	+			+	9 év		(+)	+			+					+									(férj kérdi)		Töredékes
14. SbNU 16/17, 142.	Manuil		+ 300 m. 500 inas	—			+		+	+				+		Otthon templomban fogadalom		+	+	h. ételt elveszítse, visszaford.		* +			** +			+		*Vízbe esett **Vízből kiáltja, hogy táplálhassa Fiával együtt falazzák be
15. SbNU 52. 76. sz.	(Pavle)		(9 m.)	—		Uzun	+				+			+		Gyerekét eteti, fürészti			+			+						* +		*Tegyétek ide fiamat!
16. Arn. 41.	Manol		+ 1000 munkás	?	?	Hiszar	+		+		+	(+)		+															(Látható fehér folt)	
17. Sztoin, Szredna 44.	Manoil (Ikrei: Petar Pavel)		+200 m. 300 s.	+		Pirgoza	+				+			+		M. hazamegy	+													Töredék
18. Sztoin, Szredna 45.			9 m.																											Csak az 1. sor van meg
19. SbNU 26, 356.	(Manol)		9 m. ács	+		Pendzser	+				+			+		Asszony reggeli munkái			+			+									
20. Sztoin, Timok 358.	(Manuil)		9 ács	+		Pirgula	+				+			+				+	+	h. forduljon hissza										Töredékes
21. Sztoin, Timok 148.	Manoil			—		Tundzsa Marica																								Töredék, kontaminálva tatárokról szóló énekkel
22. Sztoin, Timok 1438.	(Manoil)			—		Tundzsa Marica	+				+			+					+											

Bolgár	Név	Testvérek	Hány mester	Vár + híd —	Épület + kolostor —	Név (hely)	Nappal épül — éjjel leldől	Meddig?	Uralkodó fenyeget	Mester dönt	Megegyeznek	Álom	Madár, kalugyer stb.	Többiek árulása	„Legbutább"	Egyéb	Mester feladatai	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Kér esőt stb.	Egyéb	Gyűrű-jelenet	Fokozatos építés, tréfa?	Árnyékát mérik	Ablak mellének	Ablak szemének	„Vanak meleg esők"	Fia emlegetése	Forrás (tej)	Megjegyzések Egyéb
23. Arn. 54.	Manuil (Sztefanka) ikreik, Petar Pavel		+40 m. kőműves	— (+)		Pircse (Pirguda)	+		+				kalugyer	+			+		+		rézfurulya elmondja sorsát	+			* +			+	(+)	*Hozd ki két ikerfiamat, hadd táplálja m. Cár megalkuszik az egyedül vállalkozó Manoléval
24. Sztoin, Szredna 47. sz.	Pavjal (Pitranka)			—			+										+		+		Üdvözli a mestereket			+						
25. Sztoin, Szredna 43. sz.	Manoil		+300 m.	+		Tirgoda	+			+									+									* (+)		*Föld remeg, fia keservesen sír.
26. SbNU 14, 4.	Minuil (Doine-Tudorke)		+ 200 m. 300 s.	+		Pirudja	+			+				+			+		+			+								
27. Arn. Elenszko B.	Manuil		+ 300 ács 200 s. 30 m.	+		Pirgusz	+	9 év	+	+				+				+	+		Egyik ángyától a másikig megy visszafordul	Megmondják sorsát	+			*			+		*Engedj haza, megszoptatni, visszajövök
28. Sztoin, Szredna 46. sz.				—			+				* +																				*„Aki arra jön". Aki mondta, annak felesége tűnt fel
29. Arn. Elenszko A.	Manuil (Tudorka)		+500 m. 300 s.	+		Pirguza	+				+			+			+		+			+						+		
30. Arn. Elenszko V.	Manuil		+30 m. 50 s.	+			+	(3 hónap)	+	+				+		Megfogadja 3 hónapra elkészül	+	+	+	Ebédet eláztatja, új ebéd							Hadd menjek fiamhoz		
31. Arn. Elenszko G.	Manuil Tudorka	5 ács		+			+				+			+	+		+	+	+			+								
32. SbNU 26, 344. sz.	Manuil		+9 m.	+			+	9 év	+	+				+			+		+				+						Hozzátok ide fiamat		
33. Arn. 51.	Marko (Lozana)			+ 3	— 3							+																		2 csurgós kút melléből	
34. Arn. 39.	Pavli		+60 m.	—		Marica	+			+				+					+				+						+		
35. Arn. 38.	Manoil			+		Pirgoda	+			+							+		+			+								
36. Arn. 40.	Manolcso (Radka)	4		+			+		* +		+			+	+	*Cárhoz megy a híre	+	+	+			+	+						+		
37. Arn. 37.	Manuil			+		Pazardcsik	+						madár aztán pópák	+	* +		+		+			+								*Elején egy mondat
38. Arn. 49.	Manoli	3 ács		+		Carigrád	+			+				* +		M. „elfelejtett szólni"		+	+			+					+				*Szombattól hétfőig
39. Arn. 55.		3 m.	+12 s.	+		Prjaszlav	+				+			* +	+			+	+			+									*Hétfőn
40. Arn. 43.	Dojna			+		Pirguna	+																								*Töredék
41. Sztoin, Trakija 34.		3 kőm.		+		Mender	+				+																				Töredék
42. Sapkarev I/1, 10. sz.	Manoil		+300 ács	—		Tundzsa	+		+	+				+					+			+								
43. Arn. 28.	Mitka			+		Bender	+		+		+			+							Őt is építsék be							+		
44. Sztoin, Trakija 39. sz.	(Protomajsztor)			+		Solun cári vár	+			+				+																Töredék

Bolgár	Név	Testvérek	Hány mester	Vár + híd —	Épület + kolostor —	Név (hely)	Nappal épül — éjjel ledől	Meddig?	Uralkodó fenyeget	Mester dönt	Megegyeznek	Álom	Madár, kalugyer stb.	Többiek árulása	„Legbutább"	Egyéb	Mester feladatai	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Kér esőt stb.	Egyéb	Gyűrű-jelenet	Fokozatos építés, tréfa?	Árnyékát mérik	Ablak mellének	Ablak szemének	„Vannak meleg esők"	Fia emlegetése	Forrás (tej)	Megjegyzések Egyéb
45. Sztoin, Trakija 36. sz.	Manolcso Szarandzsa p.		+ 200 ács 300 m.	—		Tundzsa	+		+	+						Húsvét hétfőre														Töredék
46. Sztoin, Trakija 33. sz.	Manoil (Sztano)	3		+		Szender	+			+				+			+		+			+			* +					*Jobbkezét, bal mellét hagyják ki
47. Arn. 22.	Manol	3	(végén) 300 s.	— +		Mihal Uzun	+			+				+		Asszony munkái részlet.			+			+						Engedje hozzá szoptatni		
48. Arn. 21.	Manoil		9 s.	—		Ergenden	+				+			+																
49. Arn. 16.	Manoil	3		+		Szmilen Sztrundzsa	+					+		+					+			+			+		* +	+	melléből	*Ki táplálja gyermekem? Nővérem. Másikat? Erdei madarak
50. Arn. 26.	(Manuil)		9 m.	+		Pergjule	+				+			+				+	+			+								
51. Arn. 11.	Manuil		+ 200 s. 300 m.	2 —		Szruma	+			+				+			+		+						+			+		
52. Arn. 53.	(Pável)	3		+		Kemer-okjuprik	+				+			+			+	+	+			+			+					
53. Sztoin, Trakija 37. sz.			300	+		Inder	+						* madár?	+		* „a főmester feleségét"			+			+								
54. Arn. 46.	(Peicso)	3	+ 300 ács	+		Dimnya	+						Kalugyer	+				+	+			+						* +		*Hogy nézel rá anya nélkül maradt gyerekedre?
55. Arn. 44.		3	+3 feleség	—		Arta	+				+	+		+					+		Reszkessen a híd									
56. Arn. 45.	(Peicso) (Szép Sztana)	3		+		Dimnya	+						Kalugyer	+												(+)				Végén újra éneklik a történetet az ácsok
57. Sztoin, Trakija 38.	(Becso) (Szép Sztana)		ácsok	+		Kaldar	+				* ?			+				+	+			+								*Nincs kimondva, hogy beépítik az első asszonyt
58. Arn. 57.		3		—			+				+			+				* +	+			+							+	*A többiek kérik őt, neki vannak kifogásai
59. Arn. 19.	(Sztoinin)	3		+			+				+			+			+		+			+			+					
60. A.-V. 26.	(Sztruno)	3		+			+				+			+			+		+			+	*		+					*Végén, mikor beépítették, sírva fakad
61. Arn. 20.	(Sztruin)	3		+			+				+			+			+		+			+			+					Töredék
62. Arn. 56.	(Pável)	3		+			+						egy öreg ács	+			+	+	+			+			+			+ bőlcsőben	+	
63. SbNU 9, 76.	(Miail)	3		+		Pirguv	+	1 hét			+			+					+			+								
64. SbNU I, 304. sz.	(Manuil) (Sztruma)	3		+		Pergiov	+			+				+				+	+											
65. Arn. 10.	(Manuil)	3 m.		—		Sztruma	*			+						9 tinót 200 juhot is		+	**											*Nem sikerül** „Megmondtátok" mondja a főmester
66. Arn. 8.		3 m.		—		Sztruma	*				** +			+												+	+		sokáig szoptatta gyermekét	*Nem tudják felrakni **megtudják, hogy áldozat kell
67. Arn. 42.		3 ács		+		Szmindel	+																							Töredék

Bolgár	Név	Testvérek	Hány mester	Vár + híd —	Épület + kolostor—	Név (hely)	Nappal épül — éjjel leáll	Meddig?	Uralkodó fényeget	Mester dönt	Megegyeznek	Álom	Madár, kalugyer stb.	Többiek árulása	„Legbutább"	Egyéb	Mester feladatai	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Kér esőt stb.	Egyéb	Gyűrű-jelenet	Fokozatos építés, tréfa?	Árnyékát mérik	Ablak mellének	Ablak szemének	„Vannak meleg esők"	Fia emlegetése	Forrás (tej)	Megjegyzések Egyéb
68. Bukor. 6.		3		+			+	9 év			+																		Töredék
69. Sztoin, Rodop 12. sz.		3		+		Vidin	+				+								+	(+) int		* +							*felszólításnál megszakad
70. Arn. 4.	(Legnagyobb m (Sztruma)		9 m.		+		+				* +			+					+		„Nem tartották meg a fogadalmat."				+				*Nincs megmondva, mire tesznek fogadalmat
71. Arn. 13.	Manoil	(+11) 12			+		*			+											kenyeret süt, fiát karjára		+				kéri, hozzák oda		*Amit építenek, leomlik
72. Arn. 14.	(Manoil)	9 m.		+			+					+		+				+	+			+	+		+				
73. Verković 7.	(Sztruma) (Manoil)	3			—	Sz. Mária templom	+				+			+					+					* +			(Férj kérdi)		*Hazamegy, anyósának kiált ágyért. Az hívja a férjet.
74. Arn. 15.	(főmester)	3 fia	+300 m.		—	Fel támadás templom	+					* +							+										*Lány jelenik meg, megmondja a döntést. Ahogy elmondja álmát, feltűnik felesége
75. Sztoin, Trakija 35.	(Todoro) Sztojan			—		Tundzsa	+			+				+								* +							*A mély Tundzsából kell kihozni
76. Arn. 52.	Manol	3		+			+			+		+		+				+	+				+				Fiával a mellén falazzák		
77. Sztoilov 43.	Mitre			—		Sztrumán	+		+			+							+											
78. Arn. 3.		3		— (+)		híd a vár körüli folyón	+	(3 év) 2 év	+				fekete csirke			a fiatalabb feleségét; beleegyezik					Reszkessen a híd	+			+				Fogja az ebédet, gyermekét, indul
79. Arn. 5.	Marko		9 m.		+		+				* +			+					+		a mesterek látják, nevetnek				+				*Kimarad, hogy mire egyezkednek
80. Arn. 6.		3	+ 70 m.	+			+	3 év			+	+		+				+			Elveszik a tálat		+		+		+		Engedjetek haza, fiam sír. Engedjétek hozzám fiamat
81. Arn. 7.	Danail				+		+					+*				Ezüst-arany dukátért										+			*Saját feleségét. Megmondja neki, az vállalja
82. Milad. 162.	(Manole)		+9 m.		+		+				+			+					+						+				
83. Szürku I.		3		—			?	Sokáig			+			+												+	+	Sokáig táplálta	(kődarab főzve tejbőséget)	
84. Szürku II.	Pavel Rade			—		Marica				* ?				? +							Hallani, h. éjjel hívja férjét	+						(+) (nyomai a falon)	*Rade tanácsol Pávelnek, az elfelejti értesíteni feleségét
85. Szürku III.	Manojl Tutorka										+			+		Asszony munkái részlet.			+			+								
Összesen	Manoil 44 51%	35 41%		+ 49 57%	+ 6 7%				12 14%	29 34%	37 43%	9 10%	7	63 74%	5 5%		21 24%	21	58 68%	7 8%		39 45%	9 10%		20 23%	4			6 7%	
	Más 24 28%			— 28 32%	— 3 3%																								
	9 m. 12 14%																												

Szerb	Előzmény	Pasa rendelete	Testvérek	Többiek bányan	Név	Vár + híd —	Név (hely)	Tündér lefogja a lovat	Tündér dönti le	Tündér tiltja az építést	Mennyi ideig épül	Éjjel leomlik	Csak ledőlt + vihartól —	Kész, utána ledől	Tündér mondja: Emberáldozat	Tündér mondja: Ki legyen	Főmester dönt	Egyezség	Álom (egyéb)	Áldozat: Feleség ételt hoz	Áldozat: Húga	Áldozat: 2 ikergyerek	Áldozat: Saját fia	Áldozat: Arra jövő gyerek	Más	Önként vállalja	Hazamennek (jelenet)	Tündérek árulása	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Megmondják sorsát	Aranyalma + gyűrű —	Fokozatos beépítés	Ablak mellének	Ablak szemnek	Jobbját szabadon	Hány évig szoptat?	Tejforrás	3 forrás + (Nem vagyok f. —)	Utótörténetek: Anya kiszabadul	Utótörténetek: Többiek halállal bűnhődnek (Ártatlan szülő halála)	Utótörténetek: Egyéb	Más motívum
1. Vuk II. 25. Kolašin			3	+ 300 m.	Vukasin Ugljesa Gojko Rada m.	+	Skadar Bojána mellett		+		3 év	+			+	+ 2×				+		(+)					+		+			+	+	+	+		1 hét + 1 év	+					Deszimir szolga keresi a két gyermeket
1a. Vuk II. 25. variánsa																														+											
2. HNP I, 36. Popovopolje		+			Szokolovics Mitar m.	—	Drina	+		+ (jósol)					+	+						+																			Mester visszaír: Szt. Györgykor kezdi
3. HNP I. Dodatak Makari partok			3		Cvilić	+		+				+			+			+		+							+	+	*		—			+				+		Apa otthon nem tudja elaltatni gyermekét	*„Mért jöttél? Kire hagytad gyermeked?"
4. Petranović III, 52. Hercegovina	3 pasa mulat	+		+ 300	Ruméliai Anatóliai Jedreni p. Rade m.	—	Drina (Višegrad)	(+)			2 év	+			Több-ször +	+			+			+				Apa engedi														Pasák vízbe fúlnak		
5. Hörmann I, 68. Višegrad	+	+		+ 300 + 1000	Mehmed pasa Mitre m.	—	Drina (Višegrad)	+	(+)		7 év	+	(—)		Ők kérdik a tündért (+) (+)							+																		Végén újra kezdik, vihar újra ledönti Énekes megmondja okát: vámot szed	Mester visszaír: Szt. Györgykor kezdi
6. Djordjević 567. sz. Ogladjenovac					Manojlo m.	+			+			+			T ö r e d é k																									
7. HNP V, 460. Bosznia			3		Gjulbeg Álaga Hasanaga	+			+									+		+																		+				
8. Krauss, Bauopfer 19, 23. Osovi			3		Rado Petar Gojko	+	Tešanj		+			+				+				+										+	+	(+)		+						(Apa kimegy a befalazotthoz, mert gyermeke sír. Ott jajgat.)	
9. HNP V. 92. sz. Dervent			9		Atlagići	+			+			+			+	+									csobán									+							
10. HNP V. 90. sz. Banjaluka			3		Ali	+			+			+			+	+				+						+	+			* +	+ (—)		(+)	+			+				*Halálos órában jöttél
11. HNP V, 459. Bihač—Banjaluka közt		+			Kaurbán Hasszán p.	+							+											+										(+)					Anya meghal. Pasa levágatja az építő bán fejét. Gyerek csontjait kiszedik	Anya rabnőjét küldi utána. Elküldözgetése ürügyekkel. Vér a falon	Gyerek levetkőztetése ismétlődő formulákkal
12. HNP V. 91. sz. Bihač		+		+ 30	Dervis p.	dzsami					7 év		—	+			(+) pasa		+				+																	Felesége meghal, eltemetteti	Vita feleségével a gyerekről	
13. HNP I. Dodatak Kućište			3		Tatkovici	+														+																		Villám sújtja a falat. anya hazamegy. „Mért nem mondtad nekem is" „Eskű"			
14. HNP I. Dodatak Stativa			3			+			+			+						+		+																		Tündérnek könyörög szabadulásért. Hazamegy	Otthon megöli a férjeket		
15. HNP I. Dodatak Jaske			3		Jurjevići	+			+			+						** (+)		+														* +							*Gyermekei virággal, csókkal, könnyel halmozzák **Határozat és üzenet összeolvadt. Romlott

Szerb	Előzmény	Pasa rendelete	Testvérek	Többiek hányan	Név	Vár + híd —	Név (hely)	Tündér lefogja a lovat	Tündér dönti le	Tündér tilija az építést	Mennyi idéig épül	Éjjel leomlik	Csakledől + Vihartól +	Kész, utána ledől	Tündér mondja: Emberáldozat	Tündér mondja: Ki legyen	Főmester dönt	Egyezség	Álom (egyéb)	Áldozat: Feleség ételt hoz	Áldozat: Huga	Áldozat: 2 ikergyerek	Áldozat: Saját fia	Áldozat: Arra jövő gyerek	Áldozat: Más	Önként vállalja	Hazamennek (jelenet)	Többiek árulása	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Megmondják sorsát	Aranyalma + gyűrű —	Fokozatos beépítés	Nem:— Ablak melléknek	Nem:— Ablak szemnek	Jobbját szabadon	Hány évig szoptat?	Tejforrás	3 forrás + (Nem vagyok f. —)	Utótörténetek: Anya kiszabadul	Utótörténetek: Többiek halállal bűnhődnek (Ártatlan szülő halála)	Utótörténetek: Egyéb	Más motívum
16. HNP I. Dodatak Cavtat			9		Jugovice	+	Bojana mellett		+			+			(-)-			+	+	+								+	+	+		* +			—		+				*„Másikat kapsz" mégis lemegy keresni
17. HNP I. Dodatak Novska					Filipovica	+																																		
18. HNP V, 460. Rajič			3		Marko Gjurog Ivin	+												+		+								+	+					+			+	+				
19. HNP I. Dodatak Novigrad			3		Ugljesa Nikola Pavo	+			+			+			+	+				+								+	+	+		—	+		+		+	—	Isten angyala elpusztítja a várat	Asszonyból fakadó tejpatak megöli a 3 vőt és 2 ángyát	Ugljesa kiviszi a várhoz gyermekét, hogy adjon csak 3 csepp tejet. „Mért nem mondtad meg, mint a többi?"	Gyűrű jelenetnél: Nem mehetek, vásznam kiteríteni, gyermek sír
20. HNP I. Dodatak Svinjar			3			+	Biograd																										+	+								
21. HNP I. Dodatak Oriovac			3		Filipovica	+																																				
22. HNP I. Dodatak Banovci			3		Marko Pavle Simun	+			+			+			+	+				+								+	+						+		+				Gyermek iszik a tejpatakból, meghal	
23. HNP I. Dodatak Dragovac			3		Filipovica Ljukin Stepan Mara Ivan	+			+			+			+	+												+	+						+		+		Isten megszánja a gyermeket, villáma ledönti a falat		Gyermek 1 hét múlva arra sétál, megízleli a patakot, rá ismer anyja tejére. — Anya felneveli	
24. HNP I. Dodatak Dragovac					Ivica	+			+			+																													Anyja tanácsára őröket, farkasokat és solymokat állít, széttépik a vilát	A vila hiába könyörög életéért
25. HNP I. Dodatak Novi Mikanovac			3		Jakšić	+			+			+			*												** +							+						Hogy anyját lássa 12 soros töredék	*„valami" szól a várból **„tanjeno latinče"
26. HNP I. Dodatak Otok			3		Jakšić Bogdan Mitar Pavle	+			+			+			+	+				+								+	+						+						Hogy lássam, mikor aranyom jön, s bemegy anyjához ??	
27. HNP I. Dodatak Komletinci			1 nő		Mandalia Katarina	+			+	* +		+			+	+					+							(+)			(+)				+					Gyermeke kéri Illést, Máriát, Pantelijját, hogy rontsák le a falat			*Míg valakit nemzetségéből be nem épít Levél hugának
28. Vuk I², 175. ?					Dragojlo Szmiljena	(+)	(Buda)														+														+						Nem építő áldozat hanem büntetés	Lány—legény szerelmét bátyjai megtudják. Beépítik
29. Szürku ?					Rade (Stoja Ostoja)																	* +															+				Tejforrásnak gyógyereje van	*Lány állapotos

Szerb	Előzmény	Pusa rendelete	Testvérek	Többiek bányan?	Név	Vár + híd —	Név (hely)	Tündér lefogja a lovat	Tündér dönti le	Tündér tiltja az építést	Mennyi ideig épül?	Éjjel leomlik	Csak ledől + villamtól —	Kész, utána ledől	Áldozat: Tündér mondja: Emberáldozat	Áldozat: Tündér mondja: Ki legyen	Főmester dönt	Áldozat: Egyezség	Áldozat: Álom (egyéb)	Áldozat: Feleség étett hoz	Áldozat: Huga	Áldozat: 2 ikergyerek	Áldozat: Saját fia	Áldozat: Arra jövő gyerek	Áldozat: Más	Önként vállalja	Hazamennek (jelenet)	Többiek árulása	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Megmondják sorsát	Aranyalma + gyűrű —	Fokozatos beépítés	A lak: mulnak	Alak szemnek	Jobbját szabadon	Hány évig szoptat?	Tejforrás	3 forrás + (nem vagyok f. —)	Utótörténetek: Anya kiszabadul	Utótörténetek: Többiek halálával bűnhődnek (Ártatlan szülő halála)	Utótörténetek: Egyéb	Más motívum
30. INU kézír., 7. 1956 Bácska			3		Ojla Manojla Dragojla Šiberkinja Janja	+	Biograd		+			+			+			+		+								+	+				+						Kérdi nagybátyjaitól, nénjeitől, nagyanyjától, hol van anyja. Lerontják a falat, leterítik anyját a fűre. Fiú meghal			
31. INU kézír., 1. 1958 Primošten			3	+ 300	Mrnjaja-govića Gojko	+	Bojana vizénél		+			+			T ö r e d é k																			1 hét	* (+)				*Elapadt tejű asszonyoknak gyógyerejű
32. INU kézír., 50. 1898 Bosznia			3			+			+			+			+	+		(+)		+						+	+	* (+)	+	+	(+)		+	+						*Legkisebb kifogásai; többiek megnyugtatják
33. INU kézír., 2. 1946 Banović	+				Tito Sava Ivan, Janja	—	Neretva folyón				Többször		* +						** +			(+)		*** (+)																	***Hajadon+ legény „átússza a folyót". Kitüntetést kapnak		*A víz elviszi. **Tanácsot hív össze. Öreg tanácsára szt. könyvből kiolvassák
34. INU kézír., 55. 1905 Gospić			3		Sujtan Nikola Miloš ćoban	+			+			+			+			+										+	+			+							„Megszegtétek a fogadalmat "Szétválnak. Vár nem épül fel		
35. Žganec 19 50. 374. sz. Vrhovac			3		Jurjevići	+			+			+								+								(+)	+					* +						*Hogy gyermekei rózsával és könnyel borítsák
36. Raić, 15. Szabadka			3		Rajla Manojla Radojla	+	Beograd		+			+			* (+)			+		** +								+	+					+						**Anyánkat, nővérünket bűn volna; feleséget kell"		*Föld alól szól „valami": „valami élőt"
37. HNP X, 164. Szabadka			3		Ivan Stjepan Mijan	+			+			+			* +			+		+									+	+			** (+)		+	+				Gyerek kérdi, hol van anyja. Apa megátkozza magát, hogy nem árulta el a tervet		*„valami élőt" **Mikor bokáig építették, tréfára vette. Többi fokozat más
Összesen	3 8%	5 13%	23 62%		+ 2 5% — —2 Templ. 1 2%	31 83% 4 10%		3 8%	25 67%	2 5%		25 67%	+2 5%	1 2%	18 48%	12 32%	2 5%	10 27%	4 10%	18 48%	2 5%	6 16%	1 2%	1 2%	3 8%	2 5%	3 8%	19 51%	19 51%	7 18%	3 8%	+6 16% —3 8%	5 13%	4 10%	20 54%	3 8%		11 29%	+3 8% —1 2%				

V. tábla *Vargyas Lajos: „A „Kőmüves Kelemen" eredete" c. cikkéhez.*

Albán	Alapítás monda — előtörténet	3 testvér nemes + mester —	Név	Testvér—huga	Vár + híd —	Meddig?	Éjjel leomlik	Csak leomlik	Hang szól	Öreg ember	Sorshúzás	Egyezség	Feleség	Huga	Vállalja	Többi árulása	Asszonyok kifogásai	Meglátja, sír	Integet	Üdvözlés	Gyűrű (Mássz be az alapba!)	Ablak mellnek	„Csővezeték"	(Tej)forrás	Forrás nyoma, gyógyerő	Egyéb—Megjegyzések
1. Dozon, Contes, 255. Debar		—			—	3 év		+		+			+			+	+	+	+	+	(+)	+		* +		*Tej, asszony halála utánig, míg a fiú fel nem nőtt. Azóta víz
2. Zschr. f. Vkde. III, 143. ?					—	3 év				+			+				+	(+)		+	+					Töredék
3. Bosnische Post 1912. ?				+	+		+			keresnek +				+	+							+				
4. Kind, 205. Szkutari	+*	+	Skand Ali Amska		+ Skadar				+		+		+									+	+	* +		*Elválasztás után
5. Strausz, 1895, 512. Szkutari			(1 király 1 főmester) Roša	+	+ Skadar	évekig		+	(Főmester mondja)					+												Névmagyarázat
6. Hequard, 17 Szkutari		(mesterek)	Rosa Fa	+	+ Skadar	Néhány nap	+			* +				+								+		+		*Nő kell
7. Popović VI/2, 274. Podgorica		—	Ilira		+ Skadar	3 nap	+			* +		(+)	+			+	+	+				+			+	*Nő kell
8. Mihačević, 67. Albánia			Rosa Fa	+	+ Skadar			+						+								+			+	
9. Barleti XV. sz. Szkutari	(+)		Rosa Fa	+	+ Skadar																					
10. 72/I/10 Podgozhan		+			Templom		+			+			+			+		+			* +					*9 aranyműves testvér másikat csinál. „Mi közöm a gyűrűhöz!"
11. 73/II/10 Rëhove					—	3 év		* +		+			+				+	(+)		+	+	+				*Nem tudják befejezni Átok
12. 79/II/7 Cakvan					—	3 év		* +				+					+	(+)		+	+	+				*Nem tudják befejezni Gyermekem otthagytam!
13. 111/I/2 Stavje	(El	eje	homály	os)	—	3 év		* +									+			+	+	(+)				*Nem tudják befejezni
14. 111/I/3 Stavje	(El	eje	homály	os)	—	3 év		* +				+					+			+	+	+				* » » »
Összesen	2	4		5	+ 7 — 6		4	7	1 (+1)	7	1	3	6	4	1	3	7	6	1	6	7	10	1	3	2	

VI. tábla *Vargyas Lajos: „A „Kőmüves Kelemen" eredete" c. cikkéhez.*

Görög	Építkezés indokolása (kincs, hagyaték)	Hány mester	Arta-híd + Más híd —	Hajszál-híd	Más (nem híd)	Nappal épül—éjjel ledől	Bánkódnak a mesterek örülnek a segédek	Áldozat kijelölése: Madár	Szellem	Egyezség	Sorshúzás	Egyéb	Nem koldust... stb. Főmester feleségét	Mit adsz?	Apát... stb. nem. feleséget kapok	Aki előbb kiér	Érte küld	Késve jöjjön. Félreérti	Kiöltözés	Meglátja, sír	Köszöntés (Mért sírsz)	Gyűrű-jelenet	Mi lesz a kenyérrel, gyermekemmel?	3 nővér sorsa	Értelmetlen—távoli nevek	Átok	Átok visszavonása	Egyéb	Többi elárulja	Hagyj ablakot	Megjegyzések
1. *'Ο εν κ/πολει* Epirusz		1000 m.	+			+	+	+					+				(+)		(+)		+	+		+	Duna +	+					
2. Iatrides, 366. Tesszália		60 + 1400	—			* +		+					+				(+)		(+)					+	Manoli (hely)	+					*Hullám ledönti
3. Zampelios (Passow 511.) Korfu sz.		45 + 60	+			* +	+		+				+				+	+		+	+	+		+	Duna	+	+				*3 éven át
4. Passow 512. Zakintosz sz.		45 + 60	+		+ (torony)	+	+					Álom	+				+		+		(+)	+		+		+					
5. Deltion 555. Peloponnezos	+		—			+	+	+					+				+				+			* +		+					*Útközben mondja
6. Jeannaraki 271. sz. Kréta sz.			—					+					+				(hazamegy)		* +		** (+)	— +		+							*Hogy kivegye a gyűrűt **Otthon
7. Rouse, 184. Kosz sz.			—			+					+				+		+				(+)	+	+	+		+					
8. Dieterich, 291. Kosz sz.			—			+					+				+		+				(+)	+	+	+		+					
9. Joakimov, 19. Trapezunt		1000		+		+								+	+		+		+ fürdő menynyegző							+					
10. Deltion I, 716. Kappadókia		42	—			+				+	+			(+) v. fiadat v. feleség.	+				(+)	+		+	+	+		+	+	Kápolna, gyertya emlékére		+	
11. Lagarde 43. sz. Ak-Dag		1000 + 10000		+		+	(+)		(+)						+		+		(+) fürdő menynyegző				* (+)			+					*Kimenetel előtt
12. Lagarde 44. sz. Ak-Dag		9	—			+					+		(!)				+	(+)		+		+	* +			+					*„Ajtóm nyitva" — „Szomszédok becsukják" — „Gyermekem sír" — „Szomszédok csitítják"
13. Arnaudov 14. Trákia		3 testv. + 40						+		+			+			+				+	+	+	* +					+		*Kenyeret szomszédok. Mi lesz gyerm.-mel? Mellem folyik! „Örökké folyni fog"
14. Arnaudov 14. Trákia	Király elrendeli	62 + 1000		+				+								+				+	+	+	+			+			*		*Megesküsznek, hogy nem árulják el
15. Tommaseo III., 178. Korfu sz.		1000	+			* +	+					Arkangyal	+				+	+		+	+	+		+	Duna	+	+				*3 éven át
Összesen	(2) 1		+4 —7	3	(1)	12	6	6	2	2	4	2	8	2	5	2	12	3	7	6	10	11	7	10	4	13	3		1 (+1?)	1	